IRK BİTİG GRAMER İNCELEMESİ

Gamze ÇELİKELOĞLU

Yüksek Lisans Tezi

Eskişehir, 2022

IRK BİTİG GRAMER İNCELEMESİ

Gamze ÇELİKELOĞLU

T.C.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eskişehir, 2022

T.C.

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Gamze ÇELİKELOĞLU tarafından hazırlanan "Irk Bitig Gramer İncelemesi" başlıklı bu çalışma 14.10.2022 tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı/Türk Dili Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan Prof. Dr. Bülent GÜL

Üye Prof. Dr. Ferruh AĞCA

(Danışman)

Üye Doç. Dr. Hakan AKCA

ONAY

…/…/2022

Doç. Dr. Oytun MEÇİK

Enstitü Müdürü

…….//……/….

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Gamze ÇELİKELOĞLU

ÖZ

IRK BİTİG GRAMER İNCELEMESİ

ÇELİKELOĞLU Gamze

Yüksek Lisans

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Danışman Prof. Dr. Ferruh Ağca

T.C. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekim 2022

Köklü tarihi ile adını ve mirasını her daim yaşatan, geçmişten günümüze varlığını her alanda hissettirmiş olan Türkler, belli dönemlerde çeşitli alfabeler kullanmışlardır. Bunun sonucu olarak da kültürel mirasımızı en iyi şekilde yaşatacak olan eserler vermişlerdir. Eski Türk Dili içerisinde Eski Uygur Türkçesi Döneminde değerlendirdiğimiz Irk Bitig kitabı, hem bir fal kitabı hem de Runik harfli Uygur yazması olması açısından büyük önem taşımaktadır. Her biri birer fal olarak kabul edilen ve altmış beş paragraftan oluşan Irk Bitig, içerisinde vermiş olduğu bilgiler ile topluma yönlendirmeye yönelik, tezatlıklar üzerine kurulu edebi değeri yüksek bir kitaptır. Bu tez çalışmasında, Runik harfli metinler içerisinde kitap olarak elimize ulaşan Irk Bitig'in gramer incelemesinin yapılması amaçlanmıştır. Üç bölümden oluşan çalışmanın; birinci bölümde fonolojiye, ikinci bölümde morfolojiye, üçüncü bölümde ise sentaksa dayalı inceleme yapılmıştır. Sonuç bölümünde ise eserin fonolojik olarak Köktürk Dönemi, morfolojik olarak Uygur Dönemi özellikleri göstermesinin nedenleri üzerinde durulmuş ve bu Eski Türkçe dönemi eserinin üslup özellikleri ortaya konmuştur.

Anahtar Sözcükler: Irk Bitig, Eski Türkçe, Türk Runik harfli metinler, Eski Türk Dili, fonoloji, morfoloji, sentaks.

ABSTRACT

IRK BITIG GRAMMAR EXAMINATION

ÇELİKELOĞLU Gamze

Master's Degree, 2022

Department of Turkish Language and Literature

Supervisor: Prof. Dr. Ferruh Ağca

T.C. Eskisehir Osmangazi University Institute of Social Sciences, October 2022

The Turks, who have always kept their name and heritage alive with their deep-rooted history, have made their presence felt in every field from past to present, used various alphabets in certain periods. As a result of this, they have produced works that will keep our cultural heritage alive in the best way. The book of Irk Bitig, which we evaluated in the Old Uighur Turkish Period in the Old Turkic Language, is of great importance in terms of being both a fortune-telling book and a Uyghur manuscript with Runic letters. In this thesis, it is aimed to analyze the grammar of Irk Bitig, which has reached us as a book in runic letter texts. In the study consisting of three parts; In the first part, phonology, in the second part, morphology, and in the third part, syntax-based analysis was made. In the conclusion part, the reasons why the work shows the characteristics of the Köktürk Period phonologically and the Uighur Period morphologically are emphasized and the stylistic features of this Old Turkish Period work are revealed.

Keywords: Irk Bitig, Old Turkish, Turkish Runic-letter texts, Old Turkish Language, phonology, morphology, syntax.

ÖN SÖZ

Türkçenin tarihi dönemlerinin kendine ait ses, şekil özellikleri, söz varlığı ve eserleri vardır. Tarihte Köktürk, Uygur, Karahanlı, Harezm, Kıpçak ve Oğuz gibi boy ve devletler kendi içlerinde ve etkileşim sonucu söz varlıklarını oluşturmuşlardır. Türk dilinin en erken yazılı belgelerine sekizinci yüzyılda rastlanmaktadır. Türkçenin ilk yazılı belgeleri Eski Türk yazıtlarıdır. İlk yazılı belgeler Türk Runik alfabesi ile yazılmıştır. Türkçenin bilinen en eski yazılı metinlerine sahip olmaları bakımından Köktürkler, Türk dili tarihi içerisinde önemli bir yere sahiptir.

Türk dili tarihinde özellikle 6-12. yüzyıllar arasında Orhon, Yenisey, Talas bölgesindeki yazıtların olduğu döneme Eski Türkçe Dönemi denir. Bu dönem sadece bu yazıtları değil Manihesit ve Budist metinleri de içine alır. Runik yazılı metinler denilince akla ilk gelen Köl Tegin, Bilge Kağan ve Ty yazıtları olmaktadır. Fakat Runik harfli metinler Asya ve Avrupa'ya kadar yayılmış birçok metni bünyesinde bulundurmaktadır. Runik yazılı metinler genellikle taşa ve kayaya yazılmıştır. Dokuzuncu yüzyılda, Runik yazıyla kitap halinde yazılan ilk eser Irk Bitig'dir. Irk Bitig, Eski Türkçe Dönemi'nde Maniheist edebi çevresinde gelişen bir fal kitabıdır.

Bu çalışmanın konusu, Irk Bitig adlı eserin fonetik, morfolojik ve sentaktik özellikleri bakımından incelenmesidir. Çalışmanın amacı ise hem kendi döneminin hem Köktürk döneminin özelliklerini barındıran Irk Bitig adlı eserin gramer özelliklerini incelemek ve Türkçenin tarihi dönemleri arasındaki etkileşimi ortaya koymaktır.

Çalışmamız ön söz, giriş, gramer incelemesi ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Türk Runik alfabesi ve bu alfabe ile yazılan eserler ve Irk Bitig hakkında bilgi verilmiştir. Gramer incelemesinin birinci bölümünde fonetik, ikinci bölümünde morfolojik ve üçüncü bölümde ise sentaksa dayalı olarak çalışma yapılmıştır. Sonuçta ise eserin bir geçiş dönemi eseri olduğu için mi yoksa alfabeden kaynaklı olarak mı Eski Türkçe özellikleri gösterdiği verilmeye çalışılmıştır.

Yüksek Lisans tezimin hazırlanma sürecinde yardımını esirgemeyen, ders dönemi ve tez aşamalarının her safhasında engin bilgisinden yararlandığım, olumlu yaklaşımıyla bana her daim destek olan hocam Sayın Prof. Dr. Ferruh Ağca'ya teşekkürlerimi sunarım.

Lisans ve Yüksek Lisans öğrenim hayatımda bana her zaman maddi ve manevi destek olarak varlığını her zaman hissettiren sevgili eşim Rahmi Çelikeloğlu'na teşekkürü borç bilirim.

Son olarak da Yüksek Lisans öğrenim hayatımı bitirmeme ve bana bu gücü sağlayan kızım Defne Çelikeloğlu'na teşekkür ederim.

Eskişehir, 2022

Gamze ÇELİKELOĞLU

İÇİNDEKİLER

ÖZ iv
ABSTRACT v
ÖN SÖZ vi
İÇİNDEKİLER viii
KISALTMALAR LİSTESİ xvi
İŞARETLER VE TRANSKRİPSİYON xvii
1. GİRİŞ 1
1.1. Eski Runik Türk Alfabesi 1
1.2. Eski Runik Yazının Kökenlerine Dair Görüşler 2
1.3. Eski Runik Yazılı Metinlerin Bulunuşu ve Yapılan Çalışmalar 3
1.4. Eski Runik Harfli Metinler 6
1.5. Irk Bitig 9
1.6. Irk Bitig Hakkında Yapılan Çalışmalar 15
2. GRAMER İNCELEMESİ 16
I. BÖLÜM 16
2.1.1. Ünlüler 16
2.1.1.1. Uzun /a:/ Ünlüsü 16
2.1.1.1.1. Söz Başında Bulunan Uzun /a:/ Ünlüsü 16
2.1.1.1.2. İlk Hecede Bulunan Uzun /a:/ Ünlüsü 17
2.1.1.2. Uzun /ö:/ 17
2.1.1.3. Uzun /u:/ 17
2.1.1.4. Uzun /ü:/ 17
2.1.1.5. Kapalı /ė / Ünlüsü 18
2.1.2. Ünsüzler 18
2.1.2.1 /b/ Ünsüzü 18
2.1.2.2. /d/ Ünsüzü 19
2.1.2.3. /g/ Ünsüzü 19
2.1.2.4. /k/ Ünsüzü 19
2.1.2.5. /t/ Ünsüzü 19
2.1.3. Ses Olayları 20
2.1.3.1 Ünlü Değişimleri 20
2.1.3.1.1 ü > i 20
2.1.3.1.2. a > u 20
2.1.3.2. Ünlü Düşmesi 20
2.1.3.3. Yuvarlaklaşma 20

2.1.3.4. Ünlü birleşmesi (Kontraksiyon) 21
2.1.3.5. Öndamaksıllaşma 21
2.1.3.6. Ünsüz Değişmeleri 21
2.1.3.6.1. b- > m- 21
2.1.3.7. İlerleyici Benzeşme 21
2.1.3.8. Gerileyici Benzeşme 21
2.1.3.8.1. /dt/ >/tt/ 22
2.1.3.9. Ötümsüzleşme 22
2.1.3.9.1. /rd/ >/rt/ 22
2.1.3.9.2. /nd/ > /nt/ 22
2.1.3.9.3. /md/ > /mt/ 22
2.1.3.10. Genizsilleşme 22
2.1.3.11. Akıcılaşma 22
II. BÖLÜM 23
2.2.1. Yapım Ekleri 23
2.2.1.1. İsimden İsim Yapım Ekleri 23
2.2.1.1.1. {+A} 23
2.2.1.1.2. {+Ak} 23
2.2.1.1.3. {+Aş} 23
2.2.1.1.4. {+ çI} 23
2.2.1.1.5. {+gU} 24
2.2.1.1.6. {+lAg} 24
2.2.1.1.7. {+lI} 24
2.2.1.1.8. {+lIg} 24
2.2.1.1.9. {+lUg} 25
2.2.1.1.10. {+sIg} 25
2.2.1.1.11. {+sIz}, {+sUz} 26
2.2.1.1.12. {+tI} 26
2.2.1.2. İsim Fiil Yapım Ekleri 26
2.2.1.2.1. {+A-} 26
2.2.1.2.2. {+(A)r-} 26
2.2.1.2.3. {+lA-} 26
2.2.1.2.4. {+rA-} 27
2.2.1.2.5. {+(I)t} 27
2.2.1.3. Fiilden İsim Yapım Ekleri 27
2.2.1.3.1. {-(X)g} 27
2.2.1.3.2. {-(O)k} 28

2.2.1.3.3. {-(U)k} 28
2.2.1.3.4. {-(X)l} 28
2.2.1.3.5. {-(X)m} 28
2.2.1.3.6. {-(X)n} 29
2.2.1.3.7. {-(X)nç} 29
2.2.1.3.8. {-(X)nçU} 29
2.2.1.3.9. {-(X)r} 29
2.2.1.3.10. {-(X)ş} 29
2.2.1.4. Fiilden Fiil Yapım Ekleri 30
2.2.1.4.1. {-gUr-} 30
2.2.1.4.2. {-(X)l-} 30
2.2.1.4.3. {-(X)n-} 30
2.2.1.4.4. {-(X)r-} 31
2.2.1.4.5. {-si-} 31
2.2.1.4.6. {-(X)ş-} 31
2.2.1.4.7. {-(X)t-} 31
2.2.1.4.8. {-tUr-} 32
2.2.1.4.9. [-(X)z-} 32
2.2.2. İsim 32
2.2.2.1. İsim İşletme Ekleri 32
2.2.2.1.1. Çokluk Eki 32
2.2.2.1.1.1. {+(X)t} 32
2.2.2.1.2. Hal Ekleri 33
2.2.2.1.2.1. Genitif (İlgi) Hali 33
2.2.2.1.2.2. Akuzatif (Yükleme) Hali 33
2.2.2.1.2.2.1. {+(X)g} 33
2.2.2.1.2.2.2. {+(I)n} 34
2.2.2.1.2.3. Datif (Yönelme) Hali 35
2.2.2.1.2.3.1. {+kA} 35
2.2.2.1.2.3.2. {+A} 37
2.2.2.1.2.4. Lokatif- Ablatif (Bulunma- Çıkma) Hali 37
2.2.2.1.2.4.1. /+dA/ 37
2.2.2.1.2.4.2. /+tA/ 38
2.2.2.1.2.5. Ablatif (Çıkma) Hali 39
2.2.2.1.2.5.1. /+DAn/ 39
2.2.2.1.3. Ekvatif (Eşitlik) Hali 39
2.2.2.1.3.1. {+çA} 39

2.2.2.1.4. İnstrumental (Vasıta) Hali 40
2.2.2.1.4.1. {+(X)n} 40
2.2.2.1.5. Direktif (Yön Gösterme) Hali 40
2.2.2.1.5.1. {+gArU} 40
2.2.2.1.5.2. {+rA} 41
2.2.2.1.6. İyelik Ekleri 41
2.2.2.1.6.1. Teklik İyelik Ekleri 41
2.2.2.1.6.1.1. Tekik 1. Şahıs İyelik Eki 41
2.2.2.1.6.1.1.1. {+(X)m} 42
2.2.2.1.6.1.2. Teklik 2. Şahıs İyelik Eki 42
2.2.2.1.6.1.2.1. {+(X)n͡g} 42
2.2.2.1.6.1.3. Teklik 3. Şahıs İyelik Eki 43
2.2.2.1.6.1.3.1. {+(s)i} 43
2.2.2.1.6.2. Çokluk İyelik Ekleri 45
2.2.2.1.6.2.1. Çoğul 1. Şahıs İyelik Eki 45
2.2.2.1.6.2.1.1. {+(X)mXz} 45
2.2.2.1.7. Aitlik Eki 45
2.2.2.1.8. Zamir n'si 46
2.2.3. Sıfat 47
2.2.3.1. Vasıflandırma Sıfatları 47
2.2.3.2. Belirtme Sıfatları 49
2.2.3.2.1. İşaret Sıfatı 49
2.2.3.2.1.1. bu "bu" 49
2.2.3.2.2. Sayı Sıfatı 49
2.2.3.2.2.1. Asıl Sayı Sıfatı 50
2.2.3.2.2.2. Sıra Sayı Sıfatı 50
2.2.4.Zarf 50
2.2.4.1. Durum Zarfı 51
2.2.4.2. Miktar Zarfı 52
2.2.4.3. Yer zarfı 53
2.2.4.3.1. {+gArU} eki ile kurulan yer zarfları: 53
2.2.4.3.2. {+A} eki ile kurulan yer zarfları: 53
2.2.4.3.3. {+rA} eki ile kurulan yer zarfları: 53
2.2.4.5. Zaman Zarfı 54
2.2.4.5.1. {+A} eki kurulan zaman zarfları: 54
2.2.4.5.2. {+kAn} ekinin {-mAz} ekli olumsuz sıfat fiillere eklenmesi ile oluşan zaman zarfı 54

2.2.4.5.3. /+tı/ eki ile kurulan zaman zarfları: 54
2.2.5. Zamir 55
2.2.5.1. Kişi Zamiri 55
2.2.5.1.1. Teklik 1. Şahıs 55
2.2.5.1.2. Teklik 3. Şahıs 56
2.2.5.2. Dönüşlülük Zamiri 56
2.2.5.3. İşaret Zamiri 56
2.2.5.4. Belirsizlik Zamiri 57
2.2.5.5. Soru Zamiri 58
2.2.6. Edat 59
2.2.6.1. İsim Menşeili Edatlar 59
2.2.6.1.1. üze "üzerine, üzerinde" 59
2.2.6.1.2. a:ra, ara *"arasında"* 60
2.2.6.1.3. üçün "için, nedeniyle, uğruna" 60
2.2.6.2. Fiil Menşeili Edatlar 60
2.2.6.2.1. ön͡gi *"ayrı, başka, -dan/-den başka"(<ön͡g-i)* 60
2.2.6.2.2. takı *"ve, dahi" (<tak- ı)* 60
2.2.6.2.3. tegi *"-a kadar"* 61
2.2.6.2.4. yana *"yine, ve, da"* 61
2.2.6.2.5. kodı *" –dan/ -den aşağı" (<kod-ı)* 61
2.2.6.3. Pekiştirme Edatı 62
2.2.6.3.1. ok/ök 62
2.2.6.4. Bağlama Edatı (Bağlaç) 62
2.2.6.4.1. Utru *"-a/-e doğru, vasıtasıyla" (<ut-ur-u)* 62
2.2.6.4.2. udu *"ve"* 62
2.2.6.4.3. yana *"ve"* 62
2.2.6.4.4. an͡çıp *"fakat, ama"* 62
2.2.7. Fiil 62
2.2.7.1. Fiil İşletme Ekleri 63
2.2.7.1.1. Şahıs Unsurları ve Şahıs Ekleri 63
2.2.7.1.1.1. Zamir Kökenli Şahıs Unsurları 63
2.2.7.1.1.1.1. Teklik 1. Şahıs Zamiri 63
2.2.7.1.1.1.2. Teklik 3. Şahıs 64
2.2.7.1.1.2. İyelik Kökenli Şahıs Unsurları 68
2.2.7.1.1.2.1. İyelik Kökenli Teklik Şahıs Unsurları 68
2.2.7.1.1.2.1.1. Teklik 1. Şahıs 68
2.2.7.1.1.2.1.2. Teklik 2. Şahıs 69

2.2.7.1.1.2.1.3. Teklik 3. Şahıs 69
2.2.7.1.1.2.2. İyelik Kökenli Çokluk Şahıs Unsurları 70
2.2.7.1.1.2.2.1. Çoğul 2. Şahıs 70
2.2.7.1.1.2.2.2. Çoğul 3. Şahıs 71
2.2.7.2. Fiil Çekimi 71
2.2.7.2.1. Basit Fiil Çekimi 71
2.2.7.2.1.1. Bildirme Kipleri 71
2.2.7.2.1.1.1. /-r/, /-Ir/, /-Ur/, /-Ar/, /-yUr/ Ekli geniş Zaman ve Şimdiki Zaman 71
2.2.7.2.1.1.1.1. {-r} 72
2.2.7.2.1.1.1.2. {-Ir} 75
2.2.7.2.1.1.1.3. {-Ur} 75
2.2.7.2.1.1.1.4. {-Ar} 77
2.2.7.2.1.1.1.5. {-yUr} 77
2.2.7.2.1.1.1.6. {-mAz} Ekli Geniz Zaman- Şimdiki Zaman Olumsuzu 78
2.2.7.2.1.1.2. {-DOk} Ekli Bilinen Geçmiş Zaman 79
2.2.7.2.1.1.3. {-mIş} Ekli Duyulan /Öğrenilen Geçmiş Zaman 80
2.2.7.2.1.1.3.1. {-mADOk} Duyulan/ Öğrenilen Geçmiş Zamanın Olumsuzu 82
2.2.7.2.1.1.4. {-gAy} Ekli Gelecek Zaman 82
2.2.7.2.1.2. Tasarlama Kipleri 83
2.2.7.2.1.2.1. Emir Kipi 83
2.2.7.2.1.2.1.1. Tekil 1. Kişi Emir Kipi 83
2.2.7.2.1.2.1.2. Tekil 2. Kişi Emir Kipi 84
2.2.7.2.1.2.1.3. Tekil 3. Kişi Emir Kipi 84
2.2.7.2.1.2.1.4. Çoğul 2. Kişi Emir Kipi 84
2.2.7.2.1.2.1.5. Tekil 2. Kişi Olumsuz Emir Kipi 85
2.2.7.2.1.2.2. İstek Kipi 85
2.2.7.2.1.2.2.1. İstek Kipi Olumsuzu 86
2.2.7.2.1.2.3. Yeterlilik Kipi 86
2.2.7.3. Fiilde Görünüş 87
2.2.7.3.1. Bitmişlik Görünüşü 87
2.2.7.3.1.1. Bitimli Fiillerdeki Bitmişlik Görünüşü 88
2.2.7.3.1.2. Bitimsiz Fiilerdeki Bitmişlik Görünüşü 88
2.2.7.3.2. Bitmemişlik Görünüşü 89
2.2.7.3.3. Sürme Görünüşü 89
2.2.7.4. Kopula (Ek Fiil) 89

2.2.7.5. Birleşik Fiil 90
2.2.7.5.1. İsim + Yardımcı Eylem 90
2.2.7.5.2. Zarf Fiil + Tasviri Fiil 91
2.2.7.5.2.1. Zarf Fiil + Kal- Fiili 91
2.2.7.6. Fiilimsiler 91
2.2.7.6.1. Zarf Fiil 91
2.2.7.6.1.1. {-A} 91
2.2.7.6.1.2. {-I} 92
2.2.7.6.1.3. {-(y)U} 93
2.2.7.6.1.4. {-(X)p} 94
2.2.7.6.1.5. {-(X)pAn} 95
2.2.7.6.1.6. {-mAtI(n)} 97
2.2.7.6.1.7. {-gAlI} 98
2.2.7.6.1.8. {-sAr} 98
2.2.7.6.1.9. {-gInçA} 98
2.2.7.6.1.10. {-kAn} 99
2.2.7.6.2. Sıfat Fiil 99
2.2.7.6.2.1. {-(I)gmA} 99
2.2.7.6.2.2 {-DOk} 99
2.2.7.6.2.3. {-mIş} 99
2.2.7.6.2.4. {-gAn} 100
2.2.7.6.2.5. {-(X)glI} 100
2.2.7.6.2.6. {-mA} 100
2.2.7.6.2.7. {-çı} 100
III. BÖLÜM 101
2.3.1. Cümle 101
2.3.1.1. Cümle Çeşitleri 101
2.3.1.1.1. Yüklemine Göre Cümleler 101
2.3.1.1.1.1. İsim Cümlesi 101
2.3.1.1.1.1.1. İşaretsiz İsim Cümlesi 101
2.3.1.1.1.1.2. Er- Fiili İle Oluşturulan İsim Cümlesi 101
2.3.1.1.1.1.3. Bar ve Yok Unsurları İle Oluşturulan İsim Cümlesi 102
2.3.1.1.1.1.4. İsim + Şahıs Unsuru İle Oluşturulan İsim Cümlesi 102
2.3.1.1.1.2. Fiil Cümlesi 103
2.3.1.1.2. Cümlede Sözcük Düzeni 107
2.3.1.1.2.1. Devrik Cümle 107
2.3.1.1.3. Cümlede Olumsuzluk 108

2.3.1.1.3.1. Yüklemi Olumsuz Eylem Biçimi Olan Cümleler 108
2.3.1.1.3.2. Yüklemi Yok "Yok, Mevcut Değil, Olmaz" Sözcüğü İle Biten Cümleler 108
2.3.1.1.4. Birleşik Cümle 108
2.3.1.1.4.1. Sıralama Yolu İle Oluşan Birleşik Cümleler 108
2.3.1.1.4.1.1. Bağlaçsız Birleşik Cümle 108
2.3.1.1.4.1.2. Bağlaçlı Birleşik Cümle 111
2.3.1.1.4.2. İç İçe Birleşik Cümle 111
3. METİN 112
4. SONUÇ 132
5. DİLBİLGİSİ DİZİNİ 137
6. KAYNAKÇA 141
7. ÖZGEÇMİŞ 146
8. TIPKIBASIM 148

KISALTMALAR LİSTESİ

Arm	: Aramî
A. Ü. DTCF	: Ankara Üniversitesi, Dil, Tarih- Coğrafya Fakültesi
bk.	: bakınız
BK	: Bilge Kağan Yazıtı
C.	: cilt
çev.	: Çeviren
Çin.	: Çince
Ed.	: Editör(ler)
E.T	: Eski Türkçe
haz.	: Hazırlayan
IB	: Irk Bitig
KT	: Köl Tegin Yazıtı
MS	: Milattan Sonra
O	: Ongin Yazıtı
s.	: sayfa
Ş. Tekin	: Şinasi Tekin
T.	: Türkçe
Ty	: Tonyukuk Yazıtı
T. Tekin	: Talat Tekin
TDAYB	: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten
TDEK	: Türk Dünyası El Kitabı
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDED	: Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi
UAJb	: Ural- Altaische Jahrbücher, Wiesbaden.
Üniv.	: Üniversite
Yay.	: yayınlayan

İŞARETLER VE TRANSKRİPSİYON

+ : isim tabanı

- : fiil tabanı

< : kökenini gösterme

> : değişen şekli göstermektedir.

() : yazılmayan ünlü

a : normal /a/ ünlüsü

a: : uzun /a/ ünlüsü

ā: : uzun /a/ ünlüsü

e : normal /e/ ünlüsü

ė : kapalı /e/ ünlüsü

ı : normal /ı/ ünlüsü

ı: : uzun /i/ ünlüsü

o : normal /o/ ünlüsü

o: : uzun /o/ ünlüsü

ö : normal /ö/ ünlüsü

ö: : uzun /ö/ ünlüsü

u : normal /u/ ünlüsü

u: : uzun /u/ ünlüsü

ü : normal /ü/ ünlüsü

ü: : uzun /ü/ ünlüsü

n͡g : damak genizsi çift ünsüzü, palatal n

n͡y : ön damak genizsi çift ünsüzü

ġ : ötümlü artdamak sızıcısı

1. GİRİŞ

1.1. Eski Runik Türk Alfabesi

Türk dilinin tarihi gelişimine bakıldığında İlk Türkçenin başta Ana Bulgarca ve Ana Türkçe olarak ayrıldığını ve Ana Bulgarcanın kendi içinde Tuna Bulgar Türkçesi, İdil Bulgar Türkçesi ve Çuvaş Türkçesi olarak dallandığı görülmektedir. Ana Türkçe ise Köktürk ve Uygur Türkçeleri olarak ayrılmış, tarihi dil haritasında takiben Karahanlı Türkçesi, Harezm-Kıpçak Türkçeleri, Çağatay Türkçesi gelmektedir. Başka bir koldan ise Eski Oğuz Türkçesi ilerlemekte o da yerini Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesine bırakmaktadır. Bu kadar köklü bir dil ağacının her döneminin kendi içinde ses farklılıkları, biçim özellikleri ve söz varlığı bulunmaktadır. Her bir dönemin kendinden önceki veya sonraki dilleri etkileme veya o dile nüfuz etme gücüyle geçiş dönemi eserleri oluşmuş ve dönemin dilleri tarafından daha etkili şekilde eserler ortaya konmuştur.

Eski Türkçe olarak kastedilen yaklaşık 6. yüzyılda Altay Dağları bölgesinde Moğolistan'da yaşayan ve göçebe bir devlet olan eski Türklerin yani Köktürklerin dilidir. Bunun yanı sıra 8. yüzyılda ise göçebe Uygurlar ile Doğu Türkistan'a yerleşen Koço Uygur devletini kuran Maniheist ve Budist Uygurların da dili olarak kabul görmekle beraber Eski Türkçenin Köktürk ve Uygur olmak üzere iki diyalekti, Uygurcanın ise en az üç diyalekti olduğu bilinmektedir (Tekin, Ölmez 2003: 18).

Türkçenin en eski yazılı metinlerini yaratmaları bakımından Köktürklerin, hem dil tarihinde hem de Türk tarihinde ayrı bir öneme sahip olduğu bilinmektedir. Birinci Köktürk Kağanlığı döneminde Türkçe bir eser olmamakla beraber elde bulunan tek eser Bugut yazıtı Sogd ve Sanskrit dilindedir (Tekin, Ölmez 2003: 19). Bu durum Batı'daki dilciler tarafından Türkçenin yazı dili olarak Köktürklerin Birinci döneminde kullanılmadığı görüşünü ortaya çıkarmıştır (Ercilasun, 2011: 126). Runik harfle verilen en eski eserler ise İkinci Köktürk Kağanlığı dönemindedir.

İkinci Köktürk kağanlığı döneminde kullanılan alfabe, Türklerin bilinen ilk alfabesi olarak kabul edilen Köktürk alfabesidir. Eski İskandinav dilinde *ruh* isminden türemiş bir sıfat olan *Runik* kelimesi *"esrarlı, sır"* anlamına gelmekte ve *"eski Runik alfabesi"* olarak bilinen alfabenin bu şekilde adlandırılmasının nedeni de eski

İskandinav kitabelerinde kullanılması ve bu yazının harflerine benzetilmesidir (Tekin, 1997: 17).

Danimarkalı dilbilimci Vilhelm Thomsen tarafından ilk defa okunan eski Runik yazısı, dördü ünlü diğerleri ünsüz, çift ünsüz ve hece işaretleyicileri ile birlikte otuz sekiz harften oluşmaktadır. Eski Runik alfabesindeki dört ünlü iki ünlüyü karşılamakla beraber toplamda sekiz ünlüyü göstermektedir. Kapalı é ünlüsü bazen yazılmaz bazen de *a/e* ünlüsünü gösteren bazen de *ı/i* ünlüsünü gösteren işaret ile yazılmakla birlikte ünsüz harflerden on tanesinin *(b, d, g, k, l, n, r, s, t, y)* art ve ön ünlülü şekilleri vardır (Tekin, 1997: 16; Aydın, 2019: 19). Ayrıca *(ç, m, ŋ, ny, p, ş, z)* ünsüzlerinin ise sadece tek bir şekli ve (*lt, nç, nt)* ise çift ünsüz olarak bulunmaktadır (Tekin, 1997: 16). Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında dört tane hece işareti *(ok/uk, ök/ük, ık, iç),* Tunyukuk yazıtında *(aş ve baş),* Irk Bitig'de ise *(ot, up)* hece işareti bulunmaktadır (Tekin, 1997: 19). Yenisey yazıtlarındaki farklı olarak kullanılan *(kapalı ė, ŋ, açık e)* harfleri ile beraber eski Runik alfabedeki harf sayısının otuz sekizden fazla olduğu anlaşılmaktadır (Tekin, 1997: 19; Aydın, 2019: 19).

1.2. Eski Runik Yazının Kökenlerine Dair Görüşler

Eski Runik alfabesinin Kökenleri hakkında dilbilimciler arasında bir fikir birliği bulunmamaktadır. Oldukça karmaşık ve üzerinde durulan bu konu hakkında farklı görüşler vardır. İlk görüş İskandinav Runlarının alfabesi ile benzerlik göstermesinden dolayı -Runik alfabe adını alması da bu yüzdendir- köken olarak İskandinav Runlarına dayandıran A. Heikel'dir (Caferoğlu, 1984: 120). Daha sonradan alfabenin Karya, Likya, Hitit gibi Anadolu yazılarından çıktığını düşünen Tihsen ve Otto Donner; Küçük Asya ve eski Sami yazısına dayandıran Amanjolov gelmiştir. Thomsen, Pedersen, Menges ve Rona- Tas alfabenin Pehlevî, Soğdak gibi Aramî kökenli olduğunu kabul etmiştir. Harflerin Türk damgalarından çıktığını kabul edenler ise Aristov ve Mallitskiy'dir (Ercilasun, 2011: 164). Rus dilci Polivanov ise Thomsen ve Aristov gibi bilim insanlarının görüşlerini birleştirerek harflerin Türk damgalarından ortaya çıktığı fakat Aramî, Pehlevî ve Soğdak alfabelerinden geniş ölçüde etkilendiğini dile getirmiştir. Eski Runik alfabenin ayrıca "ok/uk ↓ ve ay/ya ᛑ" örneklerindeki gibi ideografik kökenli bazı işaretlere sahip olduğunu da belirtmiştir (Tekin, 1997: 22). Jensen, Pehlevî; Fevrier, Part-Pehlevî; Clauson, Soğdak- Grek; Gauthiot, Altheim, Klyaştornıy, Livşiç ise Soğdak yazısını köken olarak kabul etmiştir (Ercilasun, 2011: 165). Aramî kökenli olup Türk damgalarından millileştirilmiş diyen

Sokolov ile yine Aramî kökenli olup İskandinav Run yazısından etkilenmiştir diyen Radloff da alfabeyi İranî bir kökene bağlamışlardır (Ercilasun, 2011: 164). Radloff ve Sokolov'un görüşlerini Pritsak ve Kızlasov Köktürk alfabesinin alfabetik olmayıp Aramî alfabesinin alfabetik olmasından dolayı karşı çıkmışladır ve alfabenin kökenini Samî veya bilinmeyen bir alfabeye bağlamışladır (Ercilasun, 2011: 165). Guzev, Klyaştornıy taklit yoluyla bir Türk icadı olduğunu söylerken Hüseyin Namık Orkun, Ahmet Cevat Emre, Ahmet Caferoğlu direk Türkler tarafından ideogramlardan çıkarak icat edilmiştir demektedirler (Ercilasun, 2011: 165). Talat Tekin, Ahmet Cevat Emre'nin düşüncesini bir ileri boyuta taşıyarak Köktürk yazısının Sümer yazısı ile aynı kökene sahip olduğunu ve bu alfabenin tamamının ideografilerden oluştuğunu ifade ettiğini söyler (Tekin, 1997: 22).

Eski Runik alfabesi hakkındaki görüşler fazla olmakla beraber ana olarak dört grupta toplanabilirler. Bunlardan ilki, eski Runik alfabesinin kökeni İranî dillerden Arm (Sami) alfabesi; ikincisi, Soğudça kökenli; üçüncüsü, damgalar, ideogramlar, işaretler yoluyla oluştuğu, dördüncüsü ise İskandinav Runik yazılar aracılığı ile oluştuğudur (Turguşeva, 2012).

Bu görüşler içerisinde en çok ilgi gören Thomsen tarafından da kabul edilmiş olan alfabenin kökeninin Sami bir alfabeden geldiğidir. Talat Tekin, bu görüşün daha çok rağbet görmesini alfabenin Sami alfabesindeki gibi sağdan sola yazılmasına ve on beş harfin ses değeri ve biçim olarak aynı olmasına bağlamıştır (Tekin, 2013: 107). Fakat Tekin, alfabedeki çift ünsüz ve hece işaretleri ile ünsüz işaretleri açıklamasız kaldığından dolayı ve ünsüz işaretlerinin kelime başındaki ve içindeki değerlerinin farklılığından dolayı Sami alfabesinin köken olarak almanın doğru olamayacağı görüşündedir (Tekin, 1997: 24- 25).

1.3. Eski Runik Yazılı Metinlerin Bulunuşu ve Yapılan Çalışmalar

Sibirya ve Moğolistan bölgesindeki Köktürk harfli eski Türk yazıtları "Eski Türkçe" olarak adlandırılan tarihi dil döneminin Köktürk Kağanlığı, Uygur Kağanlığı ve Yenisey Yazıtlarının da ait olduğu düşünüldüğü Kırgız Kağanlığı dönemlerinde verilmiştir (Alyılmaz, 2013). 18. yüzyılda bulunmuş olan Orhun Yazıtlarından önce bugünkü Güney Sibirya bölgesinde bulunan Yenisey Yazıtları, Köktürk harfli ve Köktürk taşlarından önce bulunan eserlerdir. Yenisey Yazıtlarından ilk bahseden Milescu, onu takiben Nicoles Witsen'dir (Ercilasun, 2011: 146). Güney Sibirya

bölgesinde var olan bu yazıtlardan Milescu ve Witsen'in yazdıkları çok dikkat çekmediğinden dolayı bu bölgede araştırma yapan Messerschimidt [1] ve Strahlenberg'in *"Das Nord und Östliche Teil von Europa und Asia"* eseri bilim dünyasında büyük yankı uyandırmıştır (Ercilasun, 2011: 147-148). Messerschimidt'in E-32 (Uybat – III) mezar taşını keşfinden sonra 8- 9. Yüzyıllara ait olduğu düşünülen yalın bir anlatımla tekrarlara yer veren kısa Yenisey Yazıtları, ilk Runik harfli metin olarak kayda geçmiştir (Kormuşin, Mozioğlu, Alimov, Yıldırım 2016: 19). Sayıları oldukça fazla olan Yenisey Yazıtlarının, Moğolistan'da bulunan yazıtlar kadar bilinmemesinin ya da bilim dünyası tarafından üstünde daha az durulmasının nedenleri arasında az satırlı oluşu ve söz varlığı açısından da bazı sözcüklerin Moğolistan'da bulunan yazıtlardan farklı anlamlarda kullanılması gösterilmektedir (Aydın, 2017).

1889 yılında *"Rus Coğrafya Cemiyeti Doğu Sibirya Bölümü"* tarafından Moğolistan'a gönderilen gazeteci Nikolay Yadrintsev, Orhun ırmağının kenarında, Koşo- Çaydam Gölü civarında KT bengü taşını ve daha uzak bir mesafede ise Köktürklerin hükümdarı BK'na ait bengü taşı bulur. Bu haber duyulduktan sonra Fin-Ugor Kurumu Heikel'in başkanlığında bir heyeti, Rus Bilim Akademisi ise Radloff başkanlığındaki bir heyeti bengü taşların bulunduğu bölgeye göndererek ilmi çalışmalar yapılmasını istemişler ve bu çalışmaların sonucunda *"Inscriptions de L'Orkhon Helsingfors, 1892* ve *Atlas der Alterthümer der Mongolei, St. Petersburg, 1892* [2] *"* adlı eserler neşredilmiştir (Ercilasun, 2011: 149).

KT ve BK bengü taşlarının bulunmasından sonra ilim dünyasında bu taşlar üzerinde çok fazla ilgi uyanmış ve yazının çözülmesi için üzerinde birçok bilgin çalışmaya başlamıştır. Batı yüzünün Çince olması ve bu metin kısmının okunmuş olmasından dolayı eserin Köktürklere ait olduğu anlaşılmıştır. Rus Bilimler Akademisi'nden Wilhelm Radloff ve Danimarka Kraliyet İlimler Akademisi âzası Vilhelm Thomsen arasında ufak bir çekişmeye dayalı olarak bu bengü taşların yazısının okunması serüveni başlamıştır. Thomsen, KT ve BK' a benzer metinlerden yola çıkarak ve metinde çok geçen "köl tegin, teŋri, türk" sözcüklerinden hareketle

[1] Alman bir doktor olan Daniel Gottlieb Messerschimidt, Akaban bölgesinde birçok yerde araştırma yapmış ve araştırmalarının sonucunda Yenisey yazıtlarından Uybat yazıtını bulmuştur fakat almış olduğu notlar daha sonradan kendisi tarafından yayımlanmamış, bütün edindiği notlar ilk başta Petersburg İlimler Akademisi'nde bulunmuş, toplu halde ise 1960 yılında Berlin'de altı cilt halinde yayımlanmıştır (Ercilasun, 2011: 147).

[2] Radloff'un başkanlığındaki heyetin yapmış olduğu bu çalışmanın ilk bölümünde metinlerin kopyaları vardır ve dört bölüm halinde *"Atlas drevnostey Mongolii. Trudı Orhonskoy Ekspeditsii"* adıyla yayımlanırlar (Aydın, 2019: 27).

harflerin ses değerlerini çıkararak yazının sağdan sola yazıldığını bulur. Daha sonra Thomsen bu bulduklarını *"Déchiffrement des inscriptions de l' Orkhon et de l' lénisséi, notice préliminaire"* adıyla ve sadece KT, BK bengü taşlarını *"Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées"* adıyla daha sonradan tekrar yayımlar (Aydın, 2019: 28). Radloff ise çözdüğü bazı harfler ile üç seri yayımlar ve daha sonra bu fasikülleri kitap haline dönüştürerek *" Die alttürkische Inschriften der Mongolei"* adıyla St. Petersburg'da 1895 yılında yayımlar ve eserin içinde KT, BK, Ongi, Ihe-Ashete, Ihe-Haniyn- Nur, Hoyto- Tamır'daki on yazıt ve kırk Yenisey yazıtlarının sözlük ve grameri bulunmaktadır (Aydın, 2019: 28; Ercilasun, 2011: 151).

Ty yazıtı ise 1897 yılında Bain- Tsokto denilen yerde botanikçi Yelizaveta Klements tarafından bulunmuştur. Radloff, T bengü taşı üzerindeki bilimsel çalışmasını *"Die alttürkischen Inschriften der Mongolei"* adıyla yapar (Aydın, 2019: 29).

W. Bang *" Über die köktürkische Inschrift auf der Südseite des Kültegin Denkmals"* adıyla KT yazıtının güney yüzünü incelediği kitabı, P. M. Melioranskiy'in *"Pamyatnik' v'çest' Kyul' Tegina"* KT yazıtının neşri de eski Runik harfli yazıtlarla ilgili yapılan önemli çalışmalar arasındadır (Aydın, 2019: 29).

Bunun yanı sıra Talas yazıtları V.A. Kallur ve Heikel tarafından, Suci ve ŞİneUsu bengü taşları Fin bilgin Ramstedt tarafından, İhe- Huşotu bengü taşı Kotwicz tarafından bulunup bilim dünyasına tanıtılırlar [3]. O bengü taşının neşrini yapan ayrıca Türk dilinin en iyi etimolojik sözlüğünü hazırlayan kişi de Sir Gerard Clauson'dur (Ercilasun, 2011: 152- 154).

Runik alfabenin ve bu alfabe ile yazılan Türk yazıtlarından ilk olarak bahseden kişi Cüveynî olmakla birlikte "*Tarih-i Cihan-güşa"* adlı eserinde Ordu Balık'ta yazılı taşlar olduğundan bahseder (Aydın, 2019: 25). Köktürk Anıtlarını anlatan ilkyazı ise İkdam gazetesindeki 1895 yılına ait olan *"Hutût- ı Kadîme-i Türkiyye"* [4] adlı makaledir (Depe, 2020). Türkiye'de Köktürk anıtları üzerine yapılan ilk çalışma ise *"Pek Eski Türk Yazısı"* adı ile Köktürk harflerini tanıtan Necip Asım'dır ve ayrıca

[3] Finli bilgin Ramstedt, Suci ve Şine- Usu bengü taşını bulduktan sonra fotoğraflar halinde 1918 yılında; Kotwicz ve Samoyloviç, İhe- Huşotu bengü taşını fotoğraflar ile 1928 yılında neşrederler (Ercilasun, 2011: 152)

[4] Adı geçen makale, Thomsen'in eserinin ilk bölümünü tanıtmakla beraber Köktürk anıtlarından ve alfabeden söz etmektedir ki bu yazının Necip Asım'a ait olduğu düşünülmektedir (Ercilasun, 2011: 152).

"*Orhun Abideleri"* adlı eser ile de gramerinden, metin ve tercümelerinden de bahseden kişidir (Ercilasun, 2011: 152-153). Eski Runik alfabe ve bengü taşlar ile ilgili en kapsamlı eser dört cilt halinde yayımlanan *"Eski Türk Yazıtları"* adı ile bilinen ve Hüseyin Namık Orhun'a ait olan eserdir (Aydın, 2019: 29).

Thomsen'in eseri ilim dünyasında büyük yankı uyandırdıktan sonra Köktürk yazıtları ve eski Runik alfabe daha fazla merak uyandırmıştır. Bunun üzerine çeşitli yazarlar, dilciler de eski Runik alfabe ve bu alfabe ile yazılmış yazıtlara yönelmişlerdir. Nihal Atsız *"Türk Edebiyatı Tarihi"*, Muharrem Ergin, *"Orhun Abideleri",* Talat Tekin'in *"Orhon Yazıtları, Tunyukuk Yazıtı, Orhon Türkçesi Grameri"*, Fuat Köprülü "*Türk Edebiyatı Tarihi"* gibi daha pek çok adını anamadığımız Türkolog ve yazarlar eski Runik harflerinden, eserlerinden, gramerinden bahsetmişlerdir (Ercilasun, 2011: 153- 160).

Eski Runik harfli metinler, keşfedildikleri zamandan bu yana birçok Türkolog ve araştırmaca tarafından tekrar tekrar incelenmiş, araştırılmış ve üzerinde birçok çalışma yapılmıştır. Türkiye'de ise yapılan çalışmalara yönelme Atatürk'ün Türklükle ve milli duygular ile yapmış olduğu çalışmalar sonucunda daha çok Cumhuriyet'ten sonra olmuştur. Yapılan bu çalışmaların hepsini bu tezimizde anamayacağımız için bu konu hakkında detaylı bir bibliyografya oluşturmuş olan Erhan Aydın ve Galip Güner'in birlikte yapmış olduğu çalışma bu konu hakkındaki en önemli kaynaklardan biri olabilmektedir [5].

1.4. Eski Runik Harfli Metinler

Eski Runik harfli metinler [6], bugünkü Moğolistan, Kırgızistan, Dağlık Altay bölgesi, Türkistan, Kuzey Kafkasya, Güney Sibirya gibi bölgeleri içine alan çok geniş bir bölgeye yayılmış durumdadır. Runik yazı; kaya üzerine, mezar taşlarına, kâğıt üzerine yazılmış yazılar olmakla birlikte altın, gümüş, demir gibi malzemeler ile para, kılıç gibi benzeri değerli eşyalara da yazılmış olan yazılardır (Sertkaya, 2008: 8). F. Sema Barutçu Özönder, Runik harfli metinlerin yazıldığı metinlerin malzemelerini şu şekilde sıralamıştır: "1. Ser levha ve kayalar üzerine yazılmış anıt yazıtlar, 2. Çeşitli nesneler üzerine yazılmış kısa yazılar, 3. Metal (tabak, para) üzerine yazılmış yazıtlar,

[5] Bkz. Erhan Aydın ve Galip Güner "*Köktürk Harfli Metinler ve Köktürklerle İlgili Türkiye'de Yayımlanmış Çalışmalar Bibliyografyası*, 2007-I, Belleten, s.33-82.

[6] Runik harfli metinlerin detaylı külliyatı için bkz. Barutçu Özönder, 2002: 486- 488; Aydın, 2019: 32- 42; Fikret Yıldırım "*Irk Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerin Dili"* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.

4. Keramikler üzerine yazılmış yazıtlar, 5. Kayalar üzerindeki grafitler, 6. Kalem veya fırça ile kâğıt veya tahta üzerine yazılmış metinler (Barutçu Özönder, 2002: 486).” Eski Runik harfli metinlerin ilk ne zaman kullanıldığı hakkında yeterli bir bilgi bulunmadığından dolayı bu metinlerin ilk olarak kullanılışı ile ilgili bilgiler bizleri II. Köktürk Kağanlığı dönemine götürmektedir. Tarihte Türk adıyla kurulan ilk devlet olma özelliğini gösteren Köktürklerin I. Kağanlığı döneminde eski Runik alfabeyi kullanarak yazışma metinleri oluşturdukları şüphelidir ki daha önceden de adını andığımız Köktürklerin en eski kitabesi sayılan Bugut kitabesi Soğd alfabesiyle yazılmıştır. Sogd alfabesi ayrıca sadece Köktürkler değil ardından gelen Uygurlar tarafından da kullanıldığı görülmektedir (Barutçu Özönder, 2002: 483). Tekin, Batı Göktürk yabgusunun Bizans'a gönderdiği bir mektupta "İskit alfabesi" kullandıklarını kaydetmekle beraber bu mektubun Türkçe olarak yazılmış olabileceğini dile getirir (Tekin, 1997: 27).

Tekin'e göre eski Runik harfli metinler şu şekilde tasnif edilmiştir (Tekin, 1997: 28):

1. Orhun Kitabeleri
2. Uygur Kitabeleri
3. Yenisey Kitabeleri
4. Hoytu- Tamir kitabeleri
5. Talas kitabeleri
6. Doğu Türkistan yazmaları.

Orhun kitabeleri, Köktürk bengü taşları olarak da adlandırılan bu eserler II. Köktürk Kağanlığı (682-745) döneminden kalma yazıtlardır ve şu şekilde sıralanabilirler: KT (732), BK (735), T (720-725), Küli Çor (İhe Hüşötü / 719-723), O (Işbara Tarkan/ 732-735). Ercilasun, Tekin'in ele almış olduğu bu yazıtların yanı sıra Çoyr, Hoytu Tamir, İhe- Nûr, İhe- Aşete, Hangiday yazıtlarını da Köktürk bengü taşlarının içine dâhil eder (Ercilasun, 2011: 128). Bilinen en eski Türk yazıtı olarak kabul edilen Çoyr yazıtı, altı satırdan oluşan dikilmiş bir yazıttır (Sertkaya, 1995: 318). Hoytu Tamir [7] metinleri kaya üzerine boya ile yazılmış olup kırk iki satırdan oluşmaktadır ve yazılış tarihinde ortak bir karar sağlanamadığından dolayı Uygurlara

[7] Talat Tekin tarafından ayrı bir tasnif maddesi olarak kabul Hoytu Tamir yazıtları, Köktürk bengü taşları içinde Köktürklerin ikinci döneminden kalan yazıtlardır. Hoytu Tamir yazıtları Tarduşların başı olan Köl İç Çor'un Türgişlerle savaşı sonucunda " Beş Balıkka barır biz" ifadesinden Köktürklerin Beş Balık şehrine olan seferinin anlatıldığı on kitabeden oluşan yazıttır (Tekin, 1997: 29; Ercilasun, 2011: 128). Talat Tekin tasnifindeki Hoytu Tamir kitabeleri maddenin açıklaması, Köktürk kitabeleri olan sınıflandırmanın içinde açıklanmıştır.

mı ait olduğu yoksa Köktürk bengü taşlarından mı olduğu konusu muallaktır (Ercilasun, 2011: 128). On dokuz satırdan oluşan O anıtı, yirmi dokuz satırdan oluşan Köl İç Çor yazıtı, on satırdan oluşan İhe- Aşete yazıtı, altı satırdan oluşan İhe- Nûr yazıtı ve kaya üzerine yazılmış olan dört satırlık Hangiday yazıtı da Runik alfabe ile yazılmışlardır (Sertkaya, 1995: 319; Ercilasun, 2011: 128). Orhun Abideleri olarak bildiğimiz T, BK ve KT yazıtları eski Runik alfabe ile yazılmış olan en önemli ve en kusursuz örneklerdir. 720- 725 yılları arasında diktirildiği düşünülen T yazıtı BK tarafından diktirilmiş olup Köktürklerin Oğuzlar, Kırgızlar, Türgişler ve Çinliler ile olan savaşından bahsetmektedir (Ercilasun 2011: 130). 735 yılında dikilmiş olan BK anıtı ise altmış iki satırdan oluşan milletinin ders alması için öğütler veren ve halkın anlaması için de metni sanatsız bir şekilde halk diliyle anlatan bir yazıttır ki bu yüzden BK ilk Türk tarihçisi olarak kabul edilmektedir. KT yazıtı da 732 yılında BK tarafından diktirilmiş ve Yollug Tigin tarafından yazılmış, yetmiş bir satırdan oluşan ve Çin esaretinden nasıl kurtulduklarını sanatkârane bir üslupla anlatan yazıttır (Ercilasun, 2011: 131).

Uygur kitabeleri (745- 840), Köktürk kağanlığından sonra egemenliği ele geçirerek başa gelen Uygurların kendilerinden sonra gelen nesiller için bırakmış oldukları yazıtlardır fakat hangilerinin Uygurlardan kaldığı yazıtların üzerindeki damgalardan dolayı şüphelidir (Aydın, 2018). Eski Runik harfli Uygur yazıtları şu şekilde sıralanabilir; Şine Usu (Bayan Çor/ 759-760) kitabesi, Taryat (Terhin/ 753) kitabesi, Karabalasagun bitigleri (808- 840), Suci kitabesi (820- 840), Tez kitabesi (750?) olarak sıralanabilir. Ercilasun bu kitabelere ek olarak Ar Hanin, Gürbelcin, Somon- Tes, Mutrın Temdeg yazıtlarını eklemiştir (Ercilasun, 2011: 134- 135). Bazı satırları Şine Usu yazıtı ile aynı olan Taryat yazıtı otuz satırdan oluşan İkinci Uygur kağanı Moyun Çor tarafından diktirilmiş bir yazıt olmakla birlikte Şine Usu yazıtı ise Uygur bengü taşları arasında elli bir satırdan oluşan en büyük yazıttır (Ercilasun, 2011: 135). Yirmi iki satırdan oluşan Tes bitiği Uygurların atalarından, Somon- Sevrey bitiği yedi satırdan oluşan Çin seferinden bahseder (Ercilasun, 2011: 136). Suci yazıtı on bir satırdan oluşan bir Kırgız adına – Kırkız oglı men (Kırgız oğluyum) ifadesinden- Uygur döneminde dikilen bir yazıttır (Ercilasun 2011: 136). Uygurların başkenti Karabalgasun'da bulunan Karabalgasun yazıtları üç ayrı yazıttır ki birincisi beş satırdan, ikincisi on iki satırdan, üçüncüsü ise içinde Türkçe, Soğdakça ve Çince metinler olan dokuz parçadan oluşmaktadır (Ercilasun 2011: 136). Tekin'in tasnifinde

olmayan Ar Hanin yazıtı üç satırdan, Gürbelcin yazıtı kaya üzerine yazılmış üç satırdan, Somon Tes tek satırdan oluşan, Mutrın Temdeg ise bakırdan bir mühür olan Runik harfli Uygur dönemi metinleridir (Ercilasun 2011: 136- 137).

Yenisey kitabeleri, Güney Sibirya bölgesindeki Yukarı Yenisey vadisinin olduğu yerde bulunan, ne zaman yazıldıkları konusunda tartışmaları olan, Kırgızlara ait olduğu düşünülse de bunun bir kesinliği olmayan ve keşifleri devam etmekte olan Köktürk harfli metinlerdir (Ercilasun, 2011: 137-138). Thomsen ve Caferoğlu, Yenisey yazıtlarındaki harflerin daha eskimiş ve ilkel olmasından dolayı Orhun Abidelerinden önce yaklaşık 6 – 7. yüzyıllarda verilmiş olabileceğini düşünmüşler, Radloff ise 7. yüzyıl sonu ile 8. yüzyıl başına denk geldiğini dile getirirken L. Bazin, A. M. Şerbak, İ. Kormuşin; Yenisey yazıtlarının 9 – 10. yüzyıllara ait olduğunu düşünmüşlerdir (Ercilasun, 2011: 137-138).

Talas kitabeleri, Kırgızistan'daki Talas Irmağı kenarında bulunan ve Türgişlerden kaldığı düşünülen yazıtlardır. Yapılan araştırmalar sonucunda bulunan Talas kitabelerinin sayısı on dört olmakla birlikte bu yazıtlar içindeki en uzun ve en ilginç yazıt olarak kayıtlara geçen Talas II yazıtı iken *"Açıktaş"* olarak da bilinen ve bir ağaç üzerine yazılı metin olmasından dolayı *"Talas Çubuğu"* olarak da anılan Talas VII yazıtıdır (Ercilasun, 2011:142). Talas yazıtlarının harflerinin diğer yazıtlara farklı olması Türkologlar tarafından ilgi çekmiştir. Özellikle satır düzenlerinin, *"kalın k, kalın g, m, ş"* harflerinin değişik işlenmesi ve bazı harf karakterlerinin Sekel alfabesindeki harflere benzemesiyle bu ilginin önemli satır başları olmuştur (Tekin, 1997: 29; Ercilasun, 2011: 142).

Doğu Türkistan yazmaları Tunhuang, Miran, Toyok gibi yerlerde bulunan eski Runik harfli alfabe ile yazılmış en önemli kitap ve Manici edebiyatın içerisinde aldığımız Irk Bitig (Fal Kitabı) adlı eserdir (Tekin, 1997: 30).

1.5. Irk Bitig

MS 630 yılında Göktürk devletinin yıkılmasından sonra, 744 yılında bir Kağanlık haline gelen Uygurlar, yıllar içerisinde genişlemeye devam etmişlerdir. *Turfan, Beş- Balıg, Kuça, Karaşar* gibi şehirlerin Türkleşmesi ve Uygurlar için Doğu Türkistan şehirlerini de içine almasıyla birlikte yerleşik yaşama geçen bir kağanlık olmuşlardır. *"Beş Balıg"*a yerleşen Uygurlar yalnızca bir şehir olarak adlandırılmamakta, daha çok bir bölgeye verilen ad olarak karşımıza çıkmaktadır ki

savaşçı Türkler ile yaylacıların birbirine karıştığı bu yer *"şehirler bölgesi olarak"* adlandırılmaktaydı (Ögel, 1978: 111- 116). "Şehirli- yaylacı" olan hayat düzeni 10. yüzyıl sonları Uygurlara ait Çince belgelerde ve Çinli seyyah *Wang Yen-te'nin* seyahatnamesinde de görülmektedir (Ögel, 1978: 111- 116). Beş Balıg, Uygur döneminde iki yolu birbirine bağlıyordu. Birinci *Turfan,* ikincisi ise Turfan'dan *Urumçi'ye* inen yoldur ve bu yollardan Turfan bölgesinde birçok Buda mabedi ve Burkancılığa ait kitap ve kütüphaneler, bunun yanı sıra Mani mabetleri de bulunmaktadır (Ögel, 1978: 111- 116).

MS 763 yılında Uygurların üçüncü kağanı *Bögü Kağan'ın* Mani rahiplerini çağırarak onları dinlemesi üzerine Mani dinini kabul etmiştir. Maniheizm, Budizm gibi inançları kabul eden ve Türklük inanç siteminde yerini bulan bu dinler çeşitli farklılıkları meydana getirmiş, bunun sonucunda da farklı mahiyetteki eserler ortaya konmuştur. Uygur Dönemi'nde verilen destanlar, Manici ve Burkancı edebiyatındaki eserler, inanç sistemindeki bu farklılığı da Türk kültür kadim geleneklerini de Şaman inancının yansımalarını da ortaya koymaktadır. Birçok destanda motif olarak karşımıza çıkan gökten ışın inmesi Maniheizm inancında da Şamanizm inancında da kendini var eder hatta Maniheizm bir prensip, bir felsefe olarak karşımıza çıkar bundandır ki Maniheizm'e *"ışık dini"* de denir (Ögel, 1993: 83).

Bögü Kağan'ın Mani dinini kabul etmesi ve Uygurlar arasında bu dini yayması ile onun "ışık" olarak nitelendirilip büyük önem verilmesi de Uygur kadim Türk geleneklerinde ortaya çıkmış ve bu dinlerin kültürümüzde günümüze kadar gelmesine vesile olmuştur. Maniheist Uygur edebiyatının başlaması ve Uygur kültürünün oluşmasında Bögü Kağan'ın "*ışık dini"* olarak nitelendirilen Maniheizmi kabul etmesinin çok büyük etkisi vardır (Barutçu Özönder, 2002: 489). Aslına bakılırsa Maniheizm dini, göçebe olan Türklere zıt olan bir dindir. Günlük hayatlarından, içtimaî düzenlerine kadar farklı yapıdaki bu din, Bögü Kağan'nı ve Bögü Kağan'ın kendi mahiyetinde bir zümreyi daha çok etkisi altına almıştı hatta Uygur Kağanı Çin başkentinde bile Mani Mabetlerinin yapılması için teşebbüste bulunuyordu (Ögel 1984: 348- 359). Bu Mani mabetlerinin inşasında da bulunan Uygurlar, iki ülke arasında mekik dokuyarak hem Mani dininin gelişmesine ve yayılmasına hem de bu kültürleri etkileyecek olan eserlerin ortaya çıkmasını sağlıyorlardı (Ögel 1984: 348- 359).

Uygurlar Maniheizm'i kabul ettikten sonra başkentleri olan Karabalasagun'da Mani mabetlerinin yapılışı ve Bögü Kağan'ın [8] Çin'de Mani mabetleri yapılmasına dair teşebbüsleri sonucu Uygur Mani rahiplerinin Çin'de yayılışı ve mabetler yapmaları onların şehirli kültürü ile temas kurmalarını sağlamıştır. Bunun sonuncunda Türk kültür dili ve edebiyatı hem geniş bir sahada yayılma olanağı bulmuş hem de Uygur sanatının en verimli örneklerini vermişlerdir.

Uygurlar, Göktürklerin yıkılmasından sonra onların maddi ve manevi miraslarının üzerine gelmişlerdi. Göktürk alfabesi ile yazılan Uygur dili, Uygurların çeşitli dinleri kabul etmeleri, Güney kültürleri ile temasları sonrasında farklılaşmış Türk yazı dili ve alfabesinde yeni bir dönem başlatmışlardır. Uygurların kullandıkları dil ve sahip oldukları dil bilinci bugün bile bizlere örnek olacak niteliktedir. Yerleşik hayata geçmelerinden dolayı ilişkide bulundukları diğer milletler ile dillerine gelen yabancı kelimelere Türkçe karşılıklar bulmuşlar bunun sayesinde de yüksek bir dil bilinci ile günümüze de ışık tutacak nitelikte eserler vermişlerdir. Yerleşik hayata da geçişten sonra taş üzerine yazılan metinler artık kâğıtlar üzerine yazılarak geniş bir edebiyat ve kültür dili oluşturmuşlardır.

Eski Türk Dili içerisinde Eski Uygur Türkçesi olarak nitelendirilen, Maniheist, Budist kültür ve din çevrelerinde oluşmuş olan edebiyat dili anlatılmaktadır. Maniheizm ve Budizm dinini benimseyen, yerleşik hayata geçen Uygurların yaşadığı din ve kültür değişikliği, Uygur boylarının Doğu Türkistan'ın çeşitli yerlerine göç etmelerine yeni dallanma ve çeşitlenmelerle birlikte farklı diyalektleri ortaya çıkaracak bunun sonucunda da Mani ve Budist çevrelerde yeni bir kültür meşalesi yanacaktır. Maniheizm, Babilonya'dan üçüncü yüzyıldan itibaren yayılmaya başlamış "hayr ve şer" olarak iki zıt kavramın temelinde evreni yorumlayan hayr ve şerin iç içe geçmesiyle birlikte kurtuluşu hayrın serbest kalmasıyla yorumlayan bir dindir (Tekin, 1997: 33). Maniheizm ve Budizm gibi dinlerin kendi içlerinde bu şekilde evreni yorumlayan ve kaideleri olan dinler olmaları sosyal hayata yansıdığı gibi edebiyata, bilime de yansımıştır. Bunun sonucu olarak Uygurlardan kalma olan eserleri dört grupta incelemek mümkündür (Ercilasun, 2011: 226):

[8] Uygurların hükümdarı olan Bögü Kağan'ın Mani dinine girmesiyle ve bu dinin kaidelerini en iyi şekilde yerine getirme inancıyla Mani rahipleriyle konuşması ve tebaasının sadık olması için yaptığı girişimler Mani nesrinin iki yapraklık, Uygur harfli bir metin olarak oluşmasını sağlamıştır ve bu eser Bang ile A. Von Gabain tarafından "Türkische Turfan- Texte" adıyla 1929 yılında Berlin'de yayımlanmıştır (Ercilasun, 2011: 232; Tekin, 1997: 33).

1. Manici çevreye ait metinler
2. Burkancı çevreye ait metinler
3. Hıristiyan çevreye ait metinler
4. Müslüman çevreye ait metinler

Maniheistler oluşturdukları metinlerde Mani ve Uygur alfabelerini kullanmakla birlikte eski Runik alfabe ile oluşturulan eserleri, Budist metinlerde ise Soğd, Brahmi, Tibet ve Türkçe metinler göze çarpmakta, Hıristiyan çevrede Süryani ve Uygur alfabeleri kullanıldığı görülmektedir (Barutçu Özönder, 2002: 485).

Maniheist Uygurlara ait ve nesir alanında yazılmış olan *IB (Fal Kitabı)* Türk Runik harflerle kitap biçiminde yazılmış tek eserdir ve kolofon bölümünde, *Taygüntan* manastırında genç bir mürit tarafından ağabeyi *Sangun İtaçuk* için *"Pars yılının ikinci ayının on beşininci gününde"* yazıldığı bildirilmektedir (Tekin, 2017: 13). Yaklaşık 9. yüzyıla denk gelen bu eser Mani edebiyatının en önemli eserlerinden biridir. Doğu Türkistan'daki *"Bin Buda Mağaralarında"* bulunan IB'in tek yazma nüshası *Londra British Museum'da* el yazmaları bölümünde 8212 numara ile kayıt altındadır (Tekin, 2017: 13).

IB, her biri ayrı bir fal olarak nitelendirilen 65 paragraftan oluşmaktadır. Ayrıca 104 sayfalık, 57 yapraktan oluşan sarı renkli bir Çin kâğıdı üzerine yazılan bir Türkçe metin ve boş olan sayfalarına sonradan yazıldığı anlaşılan Çince yazılar ile son iki sayfasında kırmızı mürekkeple yazılmış bir kolofon bulunmaktadır (Ercilasun, 2011: 232; Kaya, 2008: 359- 368). Bulunan altmış beş tane falın yorumlarına da yer verilmiştir. Kitap ciltli olmamakla beraber dış yaprakları ve kenarları oldukça yıpranmıştır ve Türkçe metin beşinci sayfada başlayıp elli yedinci sayfada sona ermektedir (Tekin, 2017: 13). Türkçe metnin son üç sayfası, birinci sayfası ve yüz birinci sayfasının kenarlarında Çince yazılar bulunmaktadır ve kitabın adı 101. sayfada IB (Fal Kitabı) olarak belirtilmiştir (Tekin, 2017: 13). Her falın başında siyah mürekkeple çizilmiş küçük daireler vardır (Ercilasun, 2011: 232). "Her faldaki daireler üç dizi halindedir ve her dizide, sayıları 1-4 arasında değişen daireler vardır. Böylece her fal, üç rakamlı bir sayı ile numaralanmış gibidir. Mesela bir paragrafın başındaki birinci dizide 2, ikinci dizide 2, üçüncü dizide 4 daire varsa bu fal 2 2 4 numaralı faldır. Falına bakmak isteyen insan, muhtemelen dört yüzünden her biri bir sayıya delalet

eden aşık kemiğini üç defa atmak suretiyle kaç numaralı falın kendisine isabet ettiğini tespit eder" (Ercilasun, 2011: 232) [9].

Kırgız-Kazaklarda ve Özbeklerde yaygın olarak kullanılan, şaman geleneklerine dayanan "*Kumalak"* falı da bu sisteme benzemektedir. (Gömeç, 1998). Bu yönlerden bakıldığı zaman fal geleneğinin Türklerde Şamanizm'den beri bulunduğu söylenebilir. IB'in, ırk *"kâhinlik, fal, yürektekini dışarı çıkarma", bitig ise "yazma, yazı"* anlamlarına gelen bir fal kitabı olarak Türk Şamanist inanç özelliklerini de barındırmaktadır (Gömeç, 1998). Eski Türkçede Tengri *"gök "*anlamına gelmektedir. Türkler göğe hep rengi ile ifade edip Kök Tengri demişlerdir. Bu yüzden Kök Tengri "Gök Tanrı", yer ise "Yağız yer" idi. Tengri sözcüğü Çin'den Baltık'a kadar bütün Türk akrabalıklarında görülmektedir fakat T. de kazandığı mana sadece Türklere özgüdür ki Türklerde *Tengri'nin* kazandığı mana Çin.de *Tien* sözüyle karşılanmaktadır (Ögel, 1978: 60). Tengri kelimesi içerdiği derin ve her şeyi içine alan manasıyla Gök Tanrı inancını, Türklük geleneklerini var edebilmiştir. Bu noktada Şamanizm inancıyla birlikte Gök Tanrı inancı Orta Asya halkları ve Türklük kültüründe iç içe geçmiş ve köklü bir yapıyla günümüze kadar gelmiştir. Şamanizm Türklerin en eski inanç sistemlerinden biridir. Kadim Türk kültürünün oluşmasında *Şamanizm'in* önemli bir yeri vardır. İslamiyet'in kabulünden sonra da gündelik hayatın içinde kendini var edebilmiştir. Bu yüzdendir ki IB'de içerdiği gündelik hayata dair bilgilerle bir nevi Şamanizm inancının tesirlerini eserde yansıtmaktadır. IB de hem Şaman inancını ve Uygur Şamanlarının yönlendirmelerini hem de Gök Tanrı inancını tarihsel dönem, dil ve muhteva çerçevesinde bizlere sunmaktadır. Aşağıda Türk kültüründeki Gök Tanrı ve Şaman inanç sistemlerinin IB'deki yansımaları örneklendirilmiştir:

54 "Kul sabı begiŋerü oturur. Kuzgun sabı teŋriŋerü yalbarur. Üze teŋri aşidti, asta kişi bilti,tir. Ança biliŋ: Edgü ol"

"Kul sözü begine arzda bulunur. Kuzgun sözü tanrıya yalvarır. Yukarıda tanrı işitti, aşağıda insan bildi, der. Şöyle biliniz ki bu iyidir."

60 " Tokuz aralı (?) sıgun kiyik men. Bediz tiz üze önüpen münreyür men. Öze taŋri eşidti, asra kişi bilti. Andag küçlüg men, tir. Ança biliŋler: Edgü ol"

[9] IB' deki fal sisteminin detaylı bilgisi için bkz: "Ceval Kaya, *Irk Bitig'de Falcılık,* Kültür Tarihimizde Gizli Diller ve Şifreler, (Ed.Emine Gürsoy-Naskali Erdal Şahin), İstanbul, 2008, s. 359- 368."

"Dokuz aralı (?) bir sığınım. Benekli dizlerim üzerine kalkarak böğürürüm. Yukarıda tanrı işitti, aşağıda insan bildi. O kadar güçlüyüm, der. Şöyle biliniz ki bu iyidir."

IB'de her fal *"şöyle bilin(iz) iyidir" veya "şöyle bilin (iz) kötüdür"* şeklinde hükümlerle bitmektedir (Ercilasun, 2011: 232). Her falın sonunda " öylece bilin ya da öylece biliniz" uyarısı ve ardından sonuç bölümü gelir burada da " iyidir, çok iyidir kötüdür ya da çok kötüdür" ifadeleri kullanılır. Sadece dört falda "kötüdür" anlamındaki *"yablak ol"* yerine *"yabız ol"* kullanılmıştır ki bunlar da 12, 24, 44 ve 45. fallardır (Tekin, 2017: 15). IB'in her falın bitişinden sonra kullanılan iki nokta sisteminden bahseden Thomsen'a ek olarak Fikret Yıldırım sonuç bölümünden sonra da iki nokta sisteminin kullanıldığını hatta istisna olarak 6. falda asıl hikâye bölümünde de kullanıldığını dile getirmiştir (Şahin, 2018). Buradan hareketle bu fal kitabının aslında iyi ile kötü tezatlığının temelinde topluma yön verme kaygısıyla oluşturulduğu söylenebilir ki Maniheizm dininin temelinde de hayr ve şere dayalı olan tezatlığı görebiliyoruz. Her falın belli bir hükümle bitmesi metinde bir muallak durumun ortada olmadığını, net ve kesin ifadeler ile anlatılmak istenenin anlatıldığını ve bunu da bedîî bir yön ile yaptığını göstermektedir.

Konuşma dilinde yazılmış olan IB, kültürel ve dini özelliklerinin yanı sıra bedîî unsurlarını bünyesinde bulundurması bakımından da önemlidir. Asonans kafiye düzeni ile yaşamdaki olayları anlatması, Eski Türk şiirinin önemli özelliklerinden olan aliterasyonlara sıkça yer vermesi, bedîî tamlamalar kullanılması eserin estetik yönünü ortaya koymaktadır. Bedîî unsurlara yer vermesinden dolayı Tekin tarafından eseri çeviri bir eser olmadığı yorumu yapılmıştır (Tekin, 2017: 15). IB'in, bedîî yönü kuvvetli, günlük dile yer veren, inanışların hatta masalsı unsurlara yer vermesi eseri, dil tarihi açısından çok önemli bir yere koymakla beraber dilinde yabancı unsurlara yer vermemesiyle beraber eseri zengin kılmaktadır (Ercilasun, 2011: 232; Kaya, 359-368). Günlük dile yer vermesinin yansımaları, tarım ve hayvancılığa ait birçok adın kullanılmasına bağlanabilir ki yaşam biçimleri hakkında da bilgiler edinmemiz sağlanmaktadır. İçlerindeki aliterasyonlardan dolayı nazma da yer verilerek mensur olarak kaleme alınan IB' de birinci kişili ve üçüncü kişili anlatım olmakla beraber bazı fallarda her ikisi de gözlenebilmekte hatta tanrı ile konuşma ya da tanrı konuşması da metinde yer almaktadır (Aslan, 2004).

1.6. Irk Bitig Hakkında Yapılan Çalışmalar

Eski Runik Türk alfabesi ile yazılmış olan IB hakkında yapılmış olan ilk çalışma bu alfabeyi de çözen kişi sıfatı alan *"Journal of Royal Asiatic Society, 1912, ss.190- 214"* te yazı çevirimi, İngilizce çevirisi ve açıklayıcı notlar ile anlatan V. Thomsen'dir (Tekin, 2017: 13- 14). Daha sonradan Thomsen'ın çalışmalarını topladığı *"Samlede Afhandlinger III. Kopenhagen, 1922, s. 226- 254"* adlı yapıtta tekrardan yayımlanmış olup bir şey değiştirilmeyerek sadece ekleme yapılmıştır (Erdal, 1977). Eser, Türkçe olarak H. N. Orkun tarafından *"Eski Türk Yazıtları"* kitabının ikinci cildinde; Rusça olarak da S. Ye. Malov tarafından *"Pamyatniki drevnetyurkskoy pis' mennosti"* adlı kitapta yayımlanmıştır (Tekin, 2017: 14; Erdal, 1977). Irk Bitig'in çözümlenememiş sorunlarına dair yapılan iki önemli çalışma da Sir Gerard Clauson *"Notes on the Irk Bitig, UAjb., XXXIII/ 3- 4 (1961), 218- 225";* Marcel Erdal *"Irk Bitig Üzrine Yeni Notlar, TDAY, Belleten 1977, 87- 119"* adlı makaleler olmakla birlikte Tekin tarafından halen daha çözümlenememiş sorunlar olduğu belirtilmiştir (Tekin, 2017: 13).

Bu çalışmalar dışında James Hamilton' un *"Le colophon de l'Irq Bitig, Turcica, VII, 1973, 7- 19"*; T. İkeda'nın *" The Irk Bitig, an Ancient Turkıc Book of Divination, The Bulletin of the International Institute for Linguistic Sciences, KYOTO Sangyo University, 1984, 81- 125";* Adám Molnár'ın *'Traces of Shamanism in the İrk Bitig "Book of Divination" Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992 (TDK, Ankara 1996)"* çalışmaları Irk Bitig'in metni ve hatimesi üzerine yapılan önemli çalışmalardır (Tekin, 2017: 14- 15).

Son olarak da anmamız gereken isim Eski Türkçe için çok önemli çalışmaları olan Tekin'in "Irk Bitig: The Book of Omens. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1993, s. 70" adlı eseridir (Tekin, 2017: 15)[10].

IB hakkında yapılan çalışmalar günümüzde halen devam etmektedir. Çözümlenememiş sorunlar büyük ölçüde giderilmiş olmakla beraber akademisyenler ve Türkologlar tarafından hala gizemini koruyan tarafları vardır ki çalışmalar bu yönde olup birçok makale ve yazılan kitaplarla bu yönlere ışık tutmak için çalışılmaktadır.

[10] IB hakkında yapılan çalışmaların detaylı bilgisi için bkz. "Talat Tekin, *Eski Uygurca Fal Kitabı*, Ankara, 2017."

2. GRAMER İNCELEMESİ

I. BÖLÜM

FONOLOJİ

2.1.1. Ünlüler

Orhun Türkçesinde dokuzu kısa, dokuzu uzun on sekiz ünlü harf T. Tekin tarafından ortaya konmakla beraber ayrıca Tekin, anlam farklılığı yaratan bu seslerin kapalı e (ė) hariç hepsinin üç boyutlu bir sistemde var olduklarını söyler (T. Tekin, 2003: 43). Gabain, Eski Türkçedeki uzun ünlü varlığını, Brahmi alfabesiyle yazılan metinlere ve Uygurcadaki bazı ünlülerin çift yazılması ile birlikte Türkmence ve Özbekçe ile diğer modern ağızlardaki uzun ünlülerin de varlığının olmasına dayandırmıştır (Gabain, 1974: 14; Eraslan, 2012: 64). M. Erdal da bugün Yakut, Türkmen, Halaç Türkçelerinde uzun ünlülerin halen varlığını koruduğunu dile getirmiştir (M. Erdal, 2004: 2.221).

Türk runik alfabesinde ünlüler genellikle sözcük sonlarında yazılır. Sözcük sonlarında sistemi olarak yazılan ünlülerin dışında, söz başında ya da ortasında ünlüler yazılmaz. Sözcüğün başında ya da ortasında bir ünlü yazılmışsa, araştırmacılar bu ünlülerin uzun olduklarını dile getirirler. Bu bakımdan IB'deki ünlüler bahsi, söz başı ve ortasında yazılmış olan ve aynı zamanda uzun olan örneklerle sınırlandırılmıştır:

2.1.1.1. Uzun /a:/ Ünlüsü

Orhun Türkçesinde söz başı uzun /a:/ ünlüsünün varlığı az olarak kullanıldığı yazımdan anlaşılmakla beraber daha çok kullanıldığı örnekleri IB'de mevcuttur (T. Tekin, 2003: 43-44). Ünsüzle başlayan sözcüklerdn sonra gelen uzun /a:/ ünlüsü de çok belirtilmemekle beraber Orhun Türkçesinde örnekleri vardır fakat daha çok örneğine IB'de rastlanmaktadır (T. Tekin, 2003: 44).

2.1.1.1.1. Söz Başında Bulunan Uzun /a:/ Ünlüsü

- */ALA/* ***A:la*** *"alacalı" (IB, 2)*
- */AK/* ***A:k*** *"ak, beyaz" (IB, 5), (IB, 19)*
- */ART/* ***a:rt*** *"dağ geçidi" (IB, 6)*

- */ARA/* ***a:ra*** *"arasında" (IB, 10), (IB, 38), (IB, 52)*
- */AZ/* ***a:z-*** *"yolunu kaybetmek" (IB, 15)*
- */Az/* ***a:z*** *"az" (IB, 57)*
- */ATN/* ***a:tan-*** *"ünlenmek, ünlü olmak" (IB, 55)*

2.1.1.1.2. İlk Hecede Bulunan Uzun /a:/ Ünlüsü

- */BAmIs/* ***ba:miş*** *"bağlamış" (IB, 14)*
- */Yaş/* ***ya:ş*** *"yaş, taze" (IB, 17), (IB, 53)*

2.1.1.2. Uzun /ö:/

Gabain, önlü ünlü /ö:/ sesinin, rastgele çift yazıldığını söylemiş ve bunu kanıt göstererek uzun /ö:/ sesinin olabileceğini dile getirmiştir (Gabain, 1974: 16). IB'de geçen örneğini, T. Tekin yazımdan anlaşılmamakla birlikte sesin uzun olabileceğini Taryat yazıtındaki bir örneğin Orhun Türkçesinde de uzun /ö:/ sesinin olduğuna dayandırarak vermiştir (T. Tekin, 2003: 49).

- ***kö:l-*** *"(hayvanı) kösteklemek" (IB, 25)*

2.1.1.3. Uzun /u:/

Gabain, Yakutçada uzun /u:/ sesinin olması ve bazı metinlerde bu sesin çift yazılmasından dolayı Eski Türkçede uzun /u:/ sesinin olabileceğini dile getirmiştir (Gabain, 1974: 16). T. Tekin, Orhun Türkçesinde uzun /u:/ sesinin varlığını Tunyukuk yazıtında üç kez uzun yazılan buka "boğa" sözcüğüne dayandırmaktadır (T. Tekin, 2003: 46). Tunyukuk yazıtında uzun /u:/ ile yazılan bu sözcüğün, Orhun Türkçesinde de olduğuna dayandırılarak yazımda belli olmayan bir uzun /u:/ ünlüsünün IB'de de olduğu görüşü T. Tekin tarafından ortaya konmuştur (T. Tekin, 2003: 46).

- ***u:ya*** *"yuva" (IB, 31)*

2.1.1.4. Uzun /ü:/

Gabain, Yakutçada uzun /ü:/ sesinin olması ve bazı metinlerde bu sesin çift yazılmasından dolayı Eski Türkçede uzun /ü:/ sesinin olabileceğini dile getirmiştir (Gabain, 1974: 16).

- ***Tü:*** *"tüy" (IB, 3)*

2.1.1.5. Kapalı /ė / Ünlüsü

Çeşitli alfabelerde kapalı / ė / ünlüsü için farklı işaretler kullanılmaktadır. Bazı kelimelerin yazımındaki tutarsızlığın bu ünlünün niteliğine bağlayan Thomsen, bu sesi uzun /e:/ ünlüsü olarak işaret etmemiş ve T. Tekin'de bu sesin Yakutçada daha sonradan /ie/ ikiz ünlüsüne gelişmesini kanıt göstererk Thomsen'ın görüşüne katılmıştır (V. Thomsen, 1896: 15-16; T. Tekin, 2003: 47). Yapılan çalışmalar sonucu, uzun kapalı /e:/ ünlüsünün Azeri Türkçesinde kısa kapalı /e/, Türkmencede kurallı olarak uzun /i:/ ünlüsüne geliştiği ortaya çıkmıştır (T. Tekin, 2003: 47). Azeri ve Türkmen Türkçelerinde de korunan ve Orhun Türkçesinde de olan kısa kapalı /e/ ünlüsü, Yakutça ve Çuvaşçada kısa /i/ ye değişmiştir (T. Tekin, 2003: 47). IB'de olan örneklerinde kısa /i/ şeklinde kullanılan kapalı / ė / ünlüsünün varlığı Yakutça ve Çuvaşça ile olan bağlantısını da ortaya koymaktadır.

- *keyik* > ***kiyik*** *"geyik" (IB, 15), (IB, 31), (IB, 49)*
- *yēl* > ***yil*** *"yele" (IB, 16)*
- *yer* > ***yir*** *"yer" (IB, 16)*
- *yegirmi* > ***yigirmi*** *"yirmi" (IB, 67)*

2.1.2. Ünsüzler [1]

T. Tekin ünsüz harfleri; dudak ünsüzleri, diş ve dişeti ünsüzleri, öndamak ünsüzleri ve artdamak ünsüzleri olarak sınıflandırmıştır ve söz başında ünsüz çifti bulunamayacağını da dile getirmiştir (T. Tekin, 2003: 64).

2.1.2.1 /b/ Ünsüzü

Ötümlü bir çift dudak patlayıcısı olan /b/ sesi söz başında, içinde ve sonunda olmak üzere her şekilde bulunabilmektedir (T. Tekin, 2003: 64). IB'deki örneklerinde de söz başı, söz içi ve söz sonu olmak üzere her örneği bulunmaktadır.

- ***barmiş*** *"varmış" (IB, 5), (IB, 12)*
- ***sebdükümin*** *"sevdiğimi" (IB, 3)*
- ***tebe*** *"deve" (IB, 5)*
- ***eb*** *"ev" (IB, 5), (IB, 8), (IB, 9)*
- ***abka*** *"av" (IB, 12)*

[1] Tezin bu kısmında irdelenen ünsüzler, Türk dilinin Oğuz sahasında değişime uğramış olanlardır. Tezde, IB'deki bütün ünsüzler tek tek ele alınmamış ve değerlendirilmemiştir.

- ***sebinür*** *“sevinmek, mutlu olmak” (IB, 15)*

2.1.2.2. /d/ Ünsüzü

Ötümlü diş patlayıcı olan /d/ sesi söz içi ve başında bulunan bir ünsüzdür (T. Tekin, 2003: 65). IB’de hem söz içi hem söz sonu örnekleri mevcuttur.

- ***adgır*** *“aygır” (IB, 5)*
- ***adıg*** *“ayı” (IB, 6)*
- ***eşid*** *“işit-“ (IB, 54), (IB, 60)*

2.1.2.3. /g/ Ünsüzü

/g/ sesinin biri ötümlü artdamak sızıcı / ġ / ve diğeri onun ön karşıtı /g/ olan iki şekli vardır ve söz içinde, söz başında bulunabilirler (T. Tekin, 2003: 69).

- ***beg*** *“ bey” (IB, 5)*
- ***adıg*** *“ayı” (IB, 6)*
- ***azıg*** *“azı dişi” (IB,6)*
- ***ulug*** *“ulu, yüce” (IB, 9)*
- ***sarıg*** *“sarı” (IB, 11)*
- ***atlıg*** *“atlı” (IB, 11, 11)*

2.1.2.4. /k/ Ünsüzü

/k/ sesinin ötümsüz artdamak patlayıcı / ķ / ve onun ön karşıtı /k/ olan iki türü vardır ve söz başında, içinde ve sonunda bulunabilir (T. Tekin, 2003: 68).

- ***küçlüg*** *“güçlü” (IB, 3)*
- ***kelir*** *“gelir” (IB, 7)*
- ***kiyik*** *“geyik” (IB, 15)*

2.1.2.5. /t/ Ünsüzü

Ötümsüz diş patlayıcı olan bu ses söz başında, içinde ve sonunda bulunabilir (T. Tekin, 2003: 65).

- ***tebe*** *“deve” (IB, 5)*
- ***tir*** *“der” (IB, 5), (IB, 7), (IB, 8), (IB, 9), (IB, 11), (IB, 12), (IB, 16)*
- ***to͡nguz*** *"domuz" (IB, 6)*
- ***tagda*** *“dağ” (IB, 12)*

- ***tuman*** *"duman, sis" (IB, 15)*
- ***turdı*** *"kalkmak, yükselmek" (IB, 15)*

2.1.3. Ses Olayları

2.1.3.1 Ünlü Değişimleri

2.1.3.1.1 ü > i

- *Mengü >* ***mengi*** *"sevinç" (IB, 1)*

2.1.3.1.2. a > u

- *uza- >* ***uzun*** *"uzun" (IB, 47)*

2.1.3.2. Ünlü Düşmesi

İçseste bulunan hecelerin zayıf ünlüleri /r, l, n, y/ ünsüzleri aldığında veya yapım ve işletme eklerinden herhangi birini aldıklarında ses kaybına uğrarlar (M. Erdal, 2004: 2.403; T. Tekin, 2003: 61).

- *og(ı)l >* ***oglın*** *" oğul " (IB, 2), (IB, 15), (IB, 29, 29), (IB, 30), (IB, 45)*
- *anı täg >* ***antag*** *"öylece" (IB, 3)*
- *kar(ı)n >* ***antag*** *"karın" (IB, 6)*
- *sem(i)r- >* ***semritti*** *"semirmek" (IB, 16)*
- *eg(i)n >* ***egni*** *"sırt, çatı" (IB, 18)*
- *ag(ı)z >* ***ağzı*** *"ağız" (IB, 27)*
- *yad(a)rat >* ***yadrat*** *"yere sermek" (IB, 50)*
- *tig(i)ret >* ***tigret*** *" son hızla koşturmak" (IB, 50)*
- *ögir- >* ***ögrünçü*** *"neşe, sevinç" (IB, 36), (IB, 55)*
- *kan(ı)g >* ***kangı*** *"gözde" (IB, 57)*
- *korık-ınç >* ***korkınç*** *"korku" (IB, 36)*
- *anı + teg >* ***antag*** *"öyle, onca" (IB, 3), (IB, 10), (IB, 20), (IB, 40), (IB, 44)*
- *naça + ök >* ***neçük*** *"nasıl" (IB, 45)*

2.1.3.3. Yuvarlaklaşma

Düz ünlülerin, benzeşme sebebiyle ve dudak ünsüzlerinin tesiriyle yuvarlak ünlüye değişmesidir (Eraslan, 2012: 81).

- *ı > u: kurıgsak >* ***kurugsak*** *"kursak, mide" (IB, 8)*

- *i > u: kamış >* ***kamuş*** *"kamış, sazlık" (IB, 10)*

2.1.3.4. Ünlü birleşmesi (Kontraksiyon)

- *naça ök <* ***naçök*** *"nasıl" (IB, 45)*
- *nala ök <* ***nalök*** *"niçin" (IB, 57)*

2.1.3.5. Öndamaksıllaşma

- *bıç >* ***biç*** *"biçmek" (IB, 37)*

2.1.3.6. Ünsüz Değişmeleri

2.1.3.6.1. b- > m-

- *ben >* ***men*** *"ben" (IB, 1) , (IB, 3)*
- *beŋi >* ***meŋi*** *"sevinç" (IB, 2)*

2.1.3.7. İlerleyici Benzeşme

3. kişi iyelik eki /+(s)i/ art ünlülü sözcüklerde ünlü uyumuna girerler ve IB'de de örnekleri vardır (T. Tekin, 2003: 59).

- *oglin >* ***oglın*** *"insanoğulları" (IB, 2), 8IB, 29)*
- *anı täg <* ***antag*** *"öylece" (IB, 3), (IB, 10)*
- *ayakin >* ***ayakın*** *"kaplarını" (IB, 42)*
- *kudrukin >* ***kudrukın*** *"kuyruğunu" (IB, 50)*
- *sabin >* ***sabın*** *"sözlerini" (IB, 58)*

Teklik 1. Kişi iyelik eki almış ve yükleme hali eki alan durumlarında da ilerleyici benzeşme meydana gelmektedir (T. Tekn, 2003: 60).

- *başımin >* ***başımın*** *"başımı" (IB, 8)*

Ünsüz harflerde görülen ilerleyici benzeşme ve IB'de görülen örneği /td/> /tt/ şeklinde olmaktadır.

- *Semritdi >* ***semritti*** *"semirmek" (IB, 16)*

2.1.3.8. Gerileyici Benzeşme

Gerileyici benzeşme örnekleri /dt/> /tt/, /td/>/dd/, /gk/> /kk/ şeklinde olmaktadır (T. Tekin, 2003: 73).

2.1.3.8.1. /dt/ >/tt/

- *eşitdi* > ***eşitti*** *"işitti"* Fakat (IB, 54), (IB, 60) örneklerinde gördüğümüz *"eşitdi"* ifadesi diğer Runik metinlerdeki gerileyici benzeşme örnekleri ile örtüşmemektedir.

2.1.3.9. Ötümsüzleşme

Bulunma hâli ekindeki /d/ ünsüzü, /l,n,r,z,m/ gibi ünsüzlerden sonra ötümsüzleşerek /t/ olur. (Gabain, 1974: 25, 33, 35; T. Tekin, 2003: 74)).

2.1.3.9.1. /rd/ >/rt/

- *yerte* > ***yirde*** *"yerde" (IB, 16), (IB, 17)*

2.1.3.9.2. /nd/ > /nt/

- *başında* > ***başınta*** *"başında" (IB, 57)*

2.1.3.9.3. /md/ > /mt/

- *ayakımda* > ***ayakımta*** *"kaplarımda" (IB, 42)*
- *idişimda* > ***idişimte*** *"kâselerimden" (IB, 42)*

2.1.3.10. Genizsilleşme

Söz başındaki /b/ ünsüzünün, söz içindeki genizsil ünsüzün etkisi ile /m/ye değişmesidir (T. Tekin, 2003: 70).

- ***Me͡ngilig*** *"sevinçli, mutlu" (IB, 5), (IB, 62)*
- ***Munlug*** *"dertli" (IB, 5), (IB, 62)*
- ***Maŋi*** *" sevinç, mutluluk" (IB, 52)*
- ***Min*** *"bin" (IB, 32)*

2.1.3.11. Akıcılaşma

- *ügüşüpen* > ***ün͡güşüpen*** *"yolunmak, soyulmak" (IB, 44)*

II. BÖLÜM

MORFOLOJİ

2.2.1. Yapım Ekleri

2.2.1.1. İsimden İsim Yapım Ekleri

2.2.1.1.1. {+A}

İsimden isim, sıfat, zarf yapım eki olarak kullanılan {+A} yapım eki, M. Erdal'a göre özel isimler oluşturan bir ektir (Erdal, 1991: 57). Bu yüzden K. Eraslan bu eki hitap eki (vokatif) olarak nitelendirmiştir (Eraslan, 2012: 93). Fakat IB'de kullanılan bu ek, zaman zarfı görevli bir sözcük oluşturmuştur.

- ***kiça*** *"akşamleyin" (IB, 1)*

2.2.1.1.2. {+Ak}

Küçültme anlamı vererek bu anlamda kelimeler türeten isimden isim yapma ekidir (Gabain, 1974: 57). Ş. Tekin de ekin seyrek kullanılan bir ek olduğunu ve küçültme anlamı verdiğini belirtmiştir (Ş. Tekin, 1992: 80). M. Erdal ise IB'de "irkek" kelimesini türeten bu ekin "bir hayvanı" ifade ettiğini daha sonradan insana aktarıldığını dile getirmiştir (Erdal, 1991: 41).

- ***irkek*** *"erkek" (IB, 24), (IB, 41)*

2.2.1.1.3. {+Aş}

İsimden isim yapım ekidir.

- ***küneş*** *"güneş" (IB, 57)* (Clauson, 1972: 734)

2.2.1.1.4. {+ çI}

Meslek ismi ve yapanı bildiren isimden isim yapım ekidir (Gabain, 1974: 47; Erdal, 1991: 111; Ş. Tekin, 1992: 80, T. Tekin, 2003: 81).

- ***sabçı*** *"sözcü, haberci" (IB, 11), (IB, 55)*

2.2.1.1.5. {+gU}

İsim ya da sıfat türeten isimden isim yapım ekidir (Gabain, 1974: 60; T.Tekin, 2003: 82). Ekin ortaya çıkardığı anlam ile kökün anlamı yaklaşık aynıdır (Ş.Tekin, 1992: 80).

- ***edgü*** *"iyi" (IB,1), (IB,2), (IB, 3), (IB, 4), (IB, 5), (IB, 7, 7), (IB, 14), (IB, 18), (IB, 19), (IB, 42), (IB, 48), (IB, 53), (IB, 57), (IB, 59), (IB, 66/ Kolofon)*
- ***negüde*** *"nerede" (IB, 24)*

2.2.1.1.6. {+lAg}

Nesneyi mekân ile tarif eden birleşik yer yapım ekidir (Gabain, 1974: 52; Erdal, 1991: 108).

- ***Kışlag*** *"kışlık" (IB, 51)*
- ***Yaylag*** *"yayla, yazlık" (IB, 51)*

2.2.1.1.7. {+lI}

Aynı görevde ve yapıda olan iki sözcüğü birleştiren ekti. Çok yaygın kullanılmamakla birlikte hal ekleri sadece bağlama eki almış ikinci ada eklenmektedir (Tekin, 2003: 104). IB'de ise tek bir örneğine rastlanmaktadır.

- ***Adıg +lı ton͡uz + lı*** *" (bir) ayı ile (bir) domuz " (IB, 6)*

2.2.1.1.8. {+lIg}

Sıfat görevli aitlik anlamı veren yaygın olarak kullanılan isimden isim yapım ekidir (Gabain, 1974: 53; Erdal, 1991: 139; Ş. Tekin, 1992: 80). Gabain, ekin çoğunlukla sıfat görevli ve +lik şeklinde Mogolcada bir şeyle donanmış olma anlamını verdiğini belirtmiştir (Gabain, 1974: 53).

- ***atlıg*** *"atlı" (IB, 2), (IB, 11, 11), (IB, 36)*
- ***tuyuglug*** *"nal, toynak" (IB, 5)*
- ***adgırlık*** *"aygırlık" (IB, 5)*
- ***bugralık*** *"buğralık" (IB, 5)*
- ***beglik*** *"bey olmaya aday" (IB, 5), (IB, 57)*
- ***men͡gilig*** *"sevinçli, mutlu" (IB, 5), (IB, 62)*
- ***başlıg*** *"başlı" (IB, 8)*
- ***erdemlig*** *"erdemli" (IB, 10)*

- ***Erklig*** *“güçlü, kudretli” (IB, 12), (IB, 55)*
- ***Teŋ͡grilig*** *“dindar” (IB, 13)*
- ***Yaglıg*** *“yağlı” (IB, 13)*
- ***Bulıtlıg*** *“bulutlu” (IB, 52)*
- ***Yitiglig*** *“yetkin” (IB, 55)*
- ***Kanlık*** *“hanlık” (IB, 63)*
- ***Yagaklıg*** *“cevizli” (IB, 64)*

2.2.1.1.9. {+lUg}

Sıfat görevli aitlik anlamı veren yaygın olarak kullanılan isimden isim yapım ekidir (Gabain, 1974: 53; Erdal, 1991: 139; Ş. Tekin, 1992: 80). Gabain, ekin çoğunlukla sıfat görevli ve +lik şeklinde Mogolcada bir şeyle donanmış olma anlamını verdiğini belirtmiştir (Gabain, 1974: 53).

- ***küçlüg*** *“güçlü, kuvvetli” (IB, 3), (IB, 20), (IB, 60)*
- ***budl(a)lug*** *“deve burnuna geçirilen halka” (IB, 5)*
- ***özlü͡k*** *"binek""(IB, 17)*
- ***körüglüg*** *“manzaralı” (IB, 18), (IB, 64)*
- ***tonlug*** *“giysi” (IB, 22)*
- ***muŋ͡glug*** *"kederli" (IB, 22)*
- ***kutlug*** *“kutlu” (IB, 23), (IB, 56)*
- ***uçruglug*** *“bayraklı” (IB, 36)*
- ***ıdukluk*** *“kutluluk” (IB, 41)*
- ***busuşlug*** *“kederli” (IB, 52)*
- ***ögrünçülüg*** *“mutlu” (IB, 55)*
- ***kuşlug*** *“kuşlu” (IB, 56)*

2.2.1.1.10. {+sIg}

Benzerlik anlamı veren, zarf olarak da kullanılabilen, sıfat görevli kelimeler türeten birleşik isimden isim yapım ekidir (Gabain, 1974: 80; Erdal, 1991: 70; T. Tekin, 2003: 84).

- ***yalıg*** *“güleryüzlü” (IB, 2)*

2.2.1.1.11. {+sIz}, {+sUz}

Yokluk anlamı veren, sıfat görevli kelimeler türeten isimden isim yapım ekidir (Gabain, 1974: 61; T. Tekin, 2003: 84). Ayrıca ekin n ağzında +saz/ +sez şekliyle ortaya çıktığı belirtilmiştir (Ş. Tekin, 1992: 81).

- ***o͡tsuz*** *"otsuz" (IB, 45)*
- ***subsuz*** *"susuz" (IB, 45)*

2.2.1.1.12. {+tI}

İsimden zarf türeten yapım ekidir (T. Tekin, 2003: 85).

- ***katıgtı*** *"sıkıca" (IB, 14), (IB, 33)*
- ***edgüti*** *"iyice" (IB, 14), (IB, 19), (IB, 42)*

2.2.1.2. İsim Fiil Yapım Ekleri

2.2.1.2.1. {+A-}

Geçişsiz eylem türeten isimden fiil yapım ekidir (Gabain, 1974: 85; Erdal, 1991: 426, Ş. Tekin, 1992: 81; T. Tekin, 2003: 85).

- ***yad(a)ra-*** *"yere sermek" (IB, 50)* (Clauson, 1972: 893)
- ***tig(i)re-*** *"son hızla koşturmak" (IB, 50)* (Clauson, 1972: 486)
- ***tüş(ü)ne-*** *"tünemek" (IB, 61)*

2.2.1.2.2. {+(A)r-}

Geçişsiz eylem türeten renk adları da türeten isimden fiil yapım ekidir (Ş. Tekin, 1992: 82; Erdal, 1991: 502).

- ***tanlar-*** *"tan ağarmak" (IB, 26)*

2.2.1.2.3. {+lA-}

Bir şey yapmak ve ifade ettiği anlamla donanmış olmak anlamına gelen isimden fiil yapım ekidir (Gabain, 1974: 94; Erdal, 1991: 5.12; Ş. Tekin, 1992: 82).

- ***meŋile-*** *"sevinmek, mutlu olmak" (IB, 1), (IB, 4), (IB, 28), (IB, 51), (IB, 56)*
- ***kulunla-*** *"tay doğurmak" (IB, 5)*
- ***botula-*** *"deve doğurmak" (IB, 5)*
- ***urıla-*** *"erkek çocuk doğurmak" (IB, 5)*
- ***terkle-*** *"çabucak, hızlı hızlı" (IB, 7)*

- ***talula-*** *“seçmek” (IB, 19)*
- ***bedizle-*** *“süslemek” (IB, 28)*
- ***buzagula-*** *“ (inek) doğurmak” (IB, 41)*
- ***kuşlayu-*** *“kuş avlamak” (IB, 43)*
- ***ümele-*** *“konukluğa gitmek” (IB, 47)*
- ***en͡gle-*** *"avlanmak" (IB, 49)*
- ***men͡gle-*** *"avlanmak" (IB, 49)*
- ***öbkele-*** *“öfkelenmek” (IB, 58)*
- ***tın͡gla-*** *"dinlemek" (IB, 58)*
- ***küzle-*** *"gözlemek" (IB, 64)*
- ***yayla-*** *“yaylamak, yazı geçirmek” (IB, 64)*

2.2.1.2.4. {+rA-}

Yapma anlamı veren isimden fiil yapım ekidir (Gabain, 1974: 95). Talat Tekin’e göre yansıma kelimeler türeten yapım ekidir (T. Tekin, 2003: 87). Şinasi Tekin’e göre ise bu ek, mevcudiyetlerini yalnız iştikaklarından çıkarabildiğimiz bir ektir (Ş. Tekin, 1992: 83).

- ***yan͡gra-*** *"çınlamak" (IB, 22)*
- ***mön͡gre-*** *"böğürmek" (IB, 60)*

2.2.1.2.5. {+(I)t}

İsimden fiil türeten yapım ekidir.

- ***terit-*** *“terlemek” (IB, 50) (Clauson, 1972: 536)*

2.2.1.3. Fiilden İsim Yapım Ekleri

2.2.1.3.1. {-(X)g}

Fiilin sonucunu ifade eden fiilden isim yapım ekidir (Gabain, 1974: 137, T. Tekin, 2003: 89, Erdal, 1991: 3.101). Şinasi Tekin bu eki “Sonuna geldiği fiilin gösterdiği hareketin neticesini, daha çok aktif olarak ifade eder.” cümlesiyle açıklamıştır (Ş. Tekin, 1992: 83).

- ***kurugsak*** *“kursak, mide” (IB, 8)* (Clauson, 1972:657)
- ***yazıg*** *“kula at, hür, serbest” (IB, 11)*
- ***körüglüg*** *“manzaralı” (IB, 18)*

- ***bolugta*** *"arayış, oluş" (IB, 19)*
- ***ötüg*** *"rica" (IB, 19)*
- ***kanıg*** *"gözde" (IB, 57)*
- ***titig*** *"çamur" (IB, 46)*

2.2.1.3.2. {-(O)k}

Fiilin sonucunu belirterek isim ya da sıfat türeten fiilden isim yapım ekidir (Erdal, 1991: 3.102; Ş. Tekin, 1992: 83).

- ***kurugsak*** *"kursak, mide" (IB, 8)*
- ***teglük*** *"kör" (IB, 24)* (Erdal, 1991: 246)
- ***yaruk*** *"ışık, aydınlık" (IB, 26)*
- ***tüş(ü)nek*** *"tünek" (IB, 61)*

2.2.1.3.3. {-(U)k}

{-(X)g} eki ile aralarındaki fark çok anlaşılmamakla beraber fiilin sonucunu ifade eden, isim veya sıfat türeten fiilden isim yapım ekidir (Erdal, 1991: 243-253; T. Tekin, 2003: 90; Gabain, 1974: 149). Şinasi Tekin bu eki "Sonuna geldiği fiilin gösterdiği hareketin neticesini, daha çok pasif olarak ifade eder" cümlesiyle açıklamıştır (Ş. Tekin, 1992: 83).

- ***sınuk*** *"kırık" (IB, 48)*
- ***üzük*** *"çıkık" (IB, 48)*

2.2.1.3.4. {-(X)l}

Az kullanılmakla beraber Moğolca ile aynı olan bu ek, fail ismi oluşturan fiilden isim yapım ekidir (Gabain, 1974: 117; Erdal, 1991: 3.113; Ş. Tekin, 1992: 85).

- ***tükel*** *"sağ, sağlam, eksiksiz" (IB, 27), (IB, 42)* (Clauson, 1972:480)

2.2.1.3.5. {-(X)m}

İşin sonucunu bildiren ve soyut veya somut isimler türeten fiilden isim yapım ekidir (Erdal, 1991: 3.106; Gabain, 1974: 118; Ş. Tekin, 1992: 84).

- ***talım*** *"yırtıcı" (IB, 3)*
- ***ölüm*** *"ölüm" (IB, 13), (IB, 17), (IB, 49)*

2.2.1.3.6. {-(X)n}

Fiilin sonucunu bildiren, sıfatlar türeten az kullanılan fiilden isim yapım ekidir (Gabain, 1974: 124; Erdal, 1991: 3.107; T. Tekin, 2003: 92; Ş. Tekin, 1992: 85).

- ***örgin*** *"taht" (IB, 1)*
- ***yar(ı)n*** *"sabah"(IB, 1), (IB, 2)*
- *uza- >* ***uzun*** *"uzun" (IB, 22), (IB, 42), (IB, 47)*

2.2.1.3.7. {-(X)nç}

Fiillerin dönüşlülük halinde kullanılan –n eki ile ç ekinin birleşiminden oluşan, fiillerin sonucunu bildiren kelimeler türeten fiilden isim yapım ekidir (Gabain, 1974:125, Ş. Tekin, 1992: 84; Erdal, 1991: 3.104).

- ***korkın͡ç*** *"korku" (IB, 36)*
- ***ögrünç*** *"sevinç" (IB, 36)*
- ***busanç*** *"kederli" (IB, 52)*

2.2.1.3.8. {-(X)nçU}

{-(X)nç} eki ile anlamdaş olan, fiilin sonucunu bildiren fiilden isim yapım ekidir (Gabain, 1974: 125; Ş. Tekin, 1992: 84).

- ***ögrün͡çü*** *"sevinç, neşe" (IB, 36), (IB, 55)*
- ***abınçu*** *"cariye" (IB, 38)*

2.2.1.3.9. {-(X)r}

Daha çok sıfat yapan fiilden isim yapım ekidir (Gabain, 1988: 54).

- ***yadar*** *" bir atı yere yatırmak" (IB, 50)* (Clauson, 1972:893)

2.2.1.3.10. {-(X)ş}

Fiilin sonucunu belirterek soyut isimler türeten fiilden isim yapım ekidir (Gabain, 1974: 130; Ş. Tekin, 1992: 85; Erdal, 1991: 3.103).

- ***busuş*** *"acı, ıstırap, keder" (IB, 52)*

2.2.1.4. Fiilden Fiil Yapım Ekleri

2.2.1.4.1. {-gUr-}

Ettirgenlik işlevi ile ettirgen çatılı fiiller türeten, yaptırma işlevi olan fiilden fiil yapım ekidir (Gabain, 1988:59; Erdal, 1991: 7.541; T. Tekin, 2003: 94; Ş. Tekin,1992: 86).

- ***turgur-*** *"kaldırmak" (IB, 20)*
- ***odgur-*** *"uyandırmak" (IB, 20)*

2.2.1.4.2. {-(X)l-}

Edilgenlik, dönüşlülük işlevi olan ve bu tarz çatılar oluşturan fiilden fiil yapım ekidir (Gabain, 1988: 59; Ş. Tekin, 1992: 86, Erdal, 1991: 7.311; T. Tekin, 2003: 94).

- ***yarıl-*** *"yarılmak" (IB, 6)*
- ***kamıl-*** *"yere yıkılmak, düşmek" (IB, 12)*
- ***tiril-*** *"dirilmek, canlanmak" (IB, 13)*
- ***tiril-*** *" toplanmak" (IB, 28)*

2.2.1.4.3. {-(X)n-}

Edilgenlik, dönüşlülük işlevi olan ve bu tarz çatılar oluşturan fiilden fiil yapım ekidir (Ş. Tekin, 1992: 86; T. Tekin, 2003: 94; Erdal, 1991: 7.211). Gabain, ayrıca bu ekin son sesi /l/ olan fiillerde dönüşlülük oluşturduğunu da dile getirmiştir (Gabain, 1988: 59).

- ***urılan-*** *"erkek çocuk doğurmak" (IB, 5)*
- ***örten-*** *"yanmak" (IB, 9)*
- ***sebin-*** *"sevinmek" (IB, 15), (IB, 29), (IB, 30), (IB, 31), (IB, 34), (IB, 35), (IB, 49)*
- ***ötün*** *" dua etmek, rica etmek, yalvarmak" (IB, 19), (IB, 54)*
- ***ayın- "****korkmak" (IB, 19)*
- ***sakın-*** *"düşünmek" (IB, 42), (IB, 58)*
- ***suçulun-*** *"yolunmak" (IB, 44)*
- ***tıtin-*** *"yolunmak, parçalanmak" (IB, 44)*
- ***basın-*** *"batmak, aşağıya doğru gitmek" (IB, 46)*
- ***a:tan-*** *"ünlemek" (IB, 55)*

- ***ilin-*** *"takılmak" (IB, 61)*

2.2.1.4.4. {-(X)r-}

Ettirgenlik eki olarak kullanılan ve başkasına yaptırma anlamı veren, her fiil köküne farklı şekilllerde gelebilen, orta çatı eki fiilden fiil yapım ekidir (Ş. Tekin, 1992: 86; T. Tekin, 2003: 95; Erdal, 1991: 7.511; Gabain, 1988: 60).

- ***yütür-*** *"kaybetmek" (IB, 24)*
- ***tan͡glar-*** *"şafak sökmek" (IB, 26)*
- ***köçür-*** *"göç ettirmek" (IB, 34)*
- ***tegür-*** *"eriştirmek" (IB, 35)*
- ***kelür-*** *"dünyaya getirmek" (IB, 41)*

2.2.1.4.5. {-si-}

İstek bildiren fiilden fiil yapım ekidir (Gabain, 1974: 162; Ş. Tekin, 1992: 87; Gabain, 1988: 60).

- ***Emsi-*** *"ağzı zehir gibi acılaşmak" (IB, 27)*

2.2.1.4.6. {-(X)ş-}

Birliktelik ve karşılıklık anlamı veren, işteş çatılı fiiller türeten fiilden fiil yapım ekidir (T. Tekin, 2003: 95; Erdal, 1991: 7.101). Karşılıklıkta devinime katılanlardan ikisi de aktif olabileceği gibi biri aktif diğeri pasif durumda da olabilir (Gabain, 1988: 60; Ş. Tekin, 1992: 86).

- ***sokuş-*** *"rastlamak, karşılaşmak, çarpışmak" (IB, 6), (IB, 16), (IB, 27), (IB, 35), (IB, 47), (IB, 49)*
- ***körüş-*** *" görüşmek" (IB, 15)*
- ***ügüş-*** *"yolunmak" (IB, 44)*
- ***ün͡güş-*** *"yolunmak" (IB, 44)*

2.2.1.4.7. {-(X)t-}

Ettirgen çatılı fiiller türeten fiilden fiil yapım ekidir (Gabain, 1974: 165; T. Tekin, 2003: 95; Ş. Tekin, 1992: 86; Erdal, 1991: 7.561).

- ***semrit-*** *"semirmek" (IB, 16)*
- ***ürküt-*** *"ürkütmek" (IB, 21)*
- ***terit-*** *"terlemek" (IB, 50)*

- ***yad(a)rat-*** *"yere sermek" (IB, 50) (Clauson, 1972:893)*
- ***tig(i)ret-*** *"son hızla koşturmak" (IB, 50) (Clauson, 1972: 486)*
- ***törüt-*** *"yaratmak" (IB, 55)*
- ***yıdıt-*** *"korkutmak" (IB, 59)*
- ***artat-*** *"bozmak" (IB, 59)*

2.2.1.4.8. {-tUr-}

Ettirgen çatılı fiiller türeten fiilden fiil yapım ekidir (Gabain, 1988: 60; Ş. Tekin,1992: 86; Erdal, 1991: 7.571; T. Tekin, 2003: 96).

- ***kontur-*** *"kondurmak*" (IB, 34)

2.2.1.4.9. [-(X)z-}

Ettirgen çatılı fiiller türeten, yaptırma işlevi olan fiilden fiil yapım ekidir (Gabain, 1988: 61; Erdal, 1991: 7.551; Ş. Tekin, 1992: 86; T. Tekin, 2003: 96).

- ***utuz-*** *"oyunda yenilmek" (IB, 29)*

2.2.2. İsim

2.2.2.1. İsim İşletme Ekleri

2.2.2.1.1. Çokluk Eki

2.2.2.1.1.1. {+(X)t}

Eski Türkçede kullanılan çeşitli çoğul ekleri bulunmaktadır. Bunları {+lAr}, {+gUn], {+An}, {+(X)t}ve {+s} olarak sıralayabiliriz. Şinasi Tekin; {+lAr} hâkim zümre için, {+(X)t} yüksek rütebeli kişiler için, {+An} belirli bir kudrete sahip kişiler için ve {+gUn] un da yaşça küçük akrabalar için kullanıldığını dle getirmiştir (Ş. Tekin, 1992: 87). Gabain; isimlere, zamirlere, belirsiz sayıalara ve çekimli fiillere en çok gelen çoğul ekinin {+lAr} eki olduğunu ve bunun yardımcı bir fonksiyon olduğunu dile getirerek bunun sebebini de saygı göstermek amacıyla kullanıldığında teklik ifade ettiğini söyleyerek dile getirmiştir (Gabain, 1974: 168). Erdal da yukarıda sayılan eklerin çokluk eki olarak kullanıldığını söylemekle birlikte {+(X)t} ekinin özellikle ödünç alınan kelimelerde kullanıldığını söylemiştir (Erdal, 2004: 158). Talat Tekin, Moğolcadaki –d, -ud/-üd ekleriyle karşılaştırarak IB'de de {+(X)t} çokluk ekinin kullanıldığını belirtmiştir. (T. Tekin, 2003: 102)

- *Altun* ***kanatlıg*** *talım kara kuş men. (IB, 3)*

- *Er süke barmiş. Yolta atı armiş. Er kugu kuşka sokuşmiş. Kugu kuş **kanatın͡ga** urup anınla kalıyu barıpan ögin͡ge kan͡gın͡ga tegürmiş. Ögi kan͡gı ögirer sebinür tir. (IB, 35)*

2.2.2.1.2. Hal Ekleri

2.2.2.1.2.1. Genitif (İlgi) Hali

İlgi hali eki, isimleri isimlere bağlama görevinde kullanılmaktadır. Dolayısıyla kendinden sonraki isme bağlı olduğu için bir yardımcı unsurdur (Erdal, 2004: 4.1102). Gabain'e göre ilgi hali eki bazı yerlerde "n ağzında" ve yazıtlarda *+on͡g*, yazmalada ise *+non͡g* şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Gabain, 1974: 179). Runik harfli metinlerde ise ilgi hali ünsüz ile biten sözcüklerde {+In͡g}, ünlü ile biten sözcüklerden sonra ise {+nIn͡g} şeklindedir (T. Tekin, 2003: 106). IB'e geçen örneklerde ise ünsüz ile biten sözcüklerden sonra {+In͡g} ekinin geldiği görülmektedir.

- ***Adıgın͡g** karnı yarılmış **ton͡guzun͡g** azıgı sınmiş tir. (IB, 6)*
- *Togan kuş ten͡griden kodı tabışgan tipen kapmiş. Togan kuş tırn͡gakı suçulunmiş yana tıtinmiş. Togan **kuşun͡g** tırn͡gakı ügüşüpen kalıyu barmiş, tabışgan terisi ün͡güşüpen yügürü barmiş. Antag tir. (IB, 44)*

2.2.2.1.2.2. Akuzatif (Yükleme) Hali

Şinasi Tekin, yükleme hali ekinin Türk dilinin dönemlerini tespitte önemli bir ölçüt olduğunu dile getirmiştir (Ş. Tekin, 1992: 88). Yükleme hali ekleri {+(X)g}, {+(I)n} ve az olarak da {+nI} şekliyle karşımıza çıkmaktadır. Gabain, blok baskılarda zamirli çekimlerde {+nI ekinin kullanıldığını dile getirmiştir (Gabain, 1974:181). Runik harfl metinlerde ise yükleme hali eki iyelik eksiz sözcüklerde {+(X)g}, iyelik ekli sözcüklerde ise {+(I)n} şeklindedir (T. Tekin, 2003: 107).

2.2.2.1.2.2.1. {+(X)g}

{+(X)g} eki iyelik eksiz sözcüklerde ünlüyle biten sözcüklere direkt, ünsüzle biten sözcüklere bağlama ünlüsü ile bağlanmaktadır ve düzlük- yuvarlaklık uyumuna bağlıdır (Gabain, 1974: 181).

- ***Kuzgunug** ıgaçka bāmiş. "Katıgtı bā, edgüti bā!" tir. (IB, 14)*
- ***Udıgmag** odguru, **yatıglıg** turguru yorıyur men. (IB, 20)*
- *Eki **öküzüg** bir bukursıka kölmiş. (IB, 25)*
- ***Kidizig** subka sukmiş. Takı ur, katıgdı bā tir. (IB, 33)*

- *Kan süke barmiş, **Yagıg** san͡çmiş. Köçürü konturu kelir. Özi süsi ögire sebinü ordusın͡garu kelir, tir. (IB, 34)*
- *Bir karı **öküzüg** bilin biçe kumursga yimiş. (IB, 37)*
- ***Tıgıg** tertrü kişemiş. (IB, 39)*
- *Talım urı yarın aça yasıçin yalım **kayag** yara ur͡upan yaln͡gusun yorıyur tir. Antag alp ermiş. (IB, 40)*
- *Karı yol ten͡gri men. Sınukın͡gın sapar men, üzükin͡gin ulayur men. **İlig** itmiş men. Edgüsi bolzun tir. (IB, 48)*
- *Yılka **tegmişig** yıdıtmayın, ayka **tegmişig** artatmayın; edgüsi bolzun tir. (IB, 59)*

2.2.2.1.2.2.2. {+(I)n}

{+(I)n} eki iyelik ekinin olduğu sözcüklere eklenmekle birlikte bazı durumlarda bağlama ünlüsünün düzlük-yuvarlaklık uyumuna girmediği görülmektedir (T. Tekin, 2003: 108; Gabain, 1974: 181). Kullanılan {+(I)n} yükleme hali eki genellikle iyelik eklerinden sonra kullanılır ve IB'de de bu örnekleri mevcuttur (Ercilasun, 2011: 277).

- *Tanım tüsi takı tükemezken taluyda yatıpan **tapladukumin** tutar men, **sebdükümin** yiyür men. (IB, 3)*
- *Altun **kurugsakımin** kılıcın kesipen **özüm[in]** yul [in]intin, **başımın** yul ebintin tir. (IB,8)*
- *Toruk at semritti. **Yirin** öpen yügürü barmiş. Utru yirde ogrı sookuşup tutu͡pan minmiş. Yilin͡ge, kudursugın͡ga tegi yagrıpan kamşayu umatın turur tir. (IB, 16)*
- *Āk at **karşısın** üç bolugta talulapan agınka ötügke ıdmiş tir. Korkma, edgüti ötün; ayınma, edgüti yalbar! tir. (IB, 19)*
- *Ürün͡g **köpükümin** saçar men. (IB, 20)*
- *Uzun tonlug **közün͡güsin** kölke ıçgınmiş. Yarın yan͡grayur, kiçe ken͡grenür, tir. (IB, 22)*
- *Oglan kekük **tezekin** bultı. Çekik, etin͡g kutlug bolzun tir. (IB, 23)*
- *Oyma er **oğlanın** kişisin tutug urupan oş iç oygalı barmiş. Oglın **kişisin** utuzmaduk, yana tokuz on boş kon͡y utmiş. Oglı yutuzı kop ögirer tir. (IB, 29)*
- *Bars kiyik en͡gke men͡gke barmiş. **En͡gin men͡gin** bulmiş. Bulupan uyasın͡garu ögire sebinü kelir tir. (IB, 31)*

- *Bir karı öküzüg* ***bilin*** *biçe kumursga yimiş. (IB, 37)*
- *Uzun tonlug* ***idişin ayakın*** *kodupan barmiş. Yana edgüti sakınmiş. İdişimte ayakımta öng͡i kan͡ça barır men? tir. Yana kelmiş****. İdişin ayakın*** *esen tük͡el bulmiş. Ögirer sebinür tir. (IB, 42)*
- *Tebe titigke tüşmiş. Basınu yimiş.* ***Özin*** *tilkü yimiş tir. (IB, 46)*
- *Karı yol teng͡ri men.* ***Sınukıng͡ın*** *sapar men,* ***üzüking͡in*** *ulayur men. İlig itmiş men. Edgüsi bolzun tir. (IB, 48)*
- *Tıg at* ***kudrukın*** *tügüp tigret, yazıg kodı yadrat. Tok͡uz kat üçürgüng͡ topulgınça teritzün tir. (IB, 50)*
- *Oglı öginte kang͡ınta öbkelepen tezipen barmiş. Yana sakınmiş, kelmiş. Ögüm* ***ötin*** *alayın, kang͡ım* ***sabın*** *tıng͡layın, tip kelmiş tir. (IB, 58)*

2.2.2.1.2.3. Datif (Yönelme) Hali

Yönelme hali eki, yaklaşma ve datif olma bakımından ad ile fiili birbirine bağlayan bir hal olarak görülmektedir (Korkmaz, 1992: 173; Ergin, 2008: 233; Banguoğlu, 1974: 287). Bir başka deyişle yönelme hali eki, fiilin yönünü gösteren hal ekidir (Erdal, 2004: 4.1104). Gabain, Eski Türkçede kullanılan yönelme hali ekini {+kA} olarak söylemekle beraber az da olsa {+A} ekinin de kullanıldığını, ünlülerden sonra {+yA} olduğunu, kitabelerde bazen yer bildiren isimlere geldiğini söylemiştir (Gabain, 1974: 180). Runik metinlerde yönelme hali eki {+kA}, üçüncü kişi iyelik eklerinden sonra {+n͡gA}, tekil birinci ve ikinci kişi iyelik eklerinden sonra da {+A} ekleri ile karşılanmaktadır (T. Tekin, 2003: 110).

2.2.2.1.2.3.1. {+kA}

En eski kullanılan yönelme hali eki olmakla birlikte Orhon Türkçesinde verme-bulunma halini de karşıladığı görülmektedir (T. Tekin, 2003: 110).

- *Er* ***abka*** *barmiş. (IB, 12)*
- *Kuzgunug* ***ıgaçka*** *bāmiş. "Katıgtı bā, edgüti bā!" tir. (IB, 14)*
- *Āk at karşısın üç bolugta talulapan* ***agınka ötügke*** *ıdmiş tir. Korkma, edgüti ötün; ayınma, edgüti yalbar! tir. (IB, 19)*
- ***Üze teng͡rike*** *tegir, asra* ***yirke*** *kirür tir. (IB, 20)*
- *Uzun tonlug közüng͡üsin* ***kölke*** *ıçgınmiş. Yarın yang͡rayur, kiçe keng͡renür, tir. (IB, 22)*
- *Eki öküzüg bir* ***bukursıka*** *kölmiş. (IB, 25)*

- *Bay er konyı ürküpen barmiş.* ***Börike*** *sookuşmiş. Böri ağzı emsimiş. Esen tüükel bolmiş tir. (IB, 27)*
- *Çıganay er oglı* ***kazgançka*** *barmiş. Yolı yaramiş. Ögire sebinü kelir tir. (IB, 30)*
- *Bars kiyik* ***engke mengke*** *barmiş. Engin mengin bulmiş. Bulupan uyasıngaru ögire sebinü kelir tir. (IB, 31)*
- *Kidizig* ***subka*** *sukmiş. Takı ur, katıgdı bā tir. (IB, 33)*
- *Kan* ***süke*** *barmiş, Yagıg sançmiş. Köçürü konturu kelir. Özi süsi ögire sebinü ordusıngaru kelir, tir. (IB, 34)*
- *Er* ***süke*** *barmiş. Yolta atı armiş. Er kugu* ***kuşka*** *sokuşmiş. Kugu kuş kanatınga urup anınla kalıyu barıpan öginge kangınga tegürmiş. Ögi kangı ögirer sebinür tir. (IB, 35)*
- *Tebe* ***titigke*** *tüşmiş. Basınu yimiş. Özin tilkü yimiş tir. (IB, 46)*
- *Er ümeleyü barmiş.* ***Tengrike*** *sookuşmiş. Kut kolmiş. Kut birmiş. Agılıngta yılkıng bolzun! Özüng uzun bolzun! timiş. (IB, 47)*
- *Bars kiyik engleyü mengleyü barmiş. Ortu yirde* ***amgaka*** *sokuşmiş. Esriamga yalım* ***kayaka*** *ünüp barmiş. ölümte ozmiş. Ölümte ozupan ögire sebinü yorıyur tir. (IB, 49)*
- *Boz bulıt yorıdı, bodun üze yağdı. Kara bulıt yorıdı, kamag üze yağdı. Tarıg bişdi; yāş ot* ündi*;* ***yılkıka kişike*** *edgü boltı tir. (IB, 53)*
- *Alp er oglı* ***süke*** *barmiş. Sü yirinte erklig sabçı törütmiş tir. Ebingerü kelser özi ātanmiş, ögrünçülüg, atı yitiglig kelir tir. (IB, 55)*
- *Kanıgı ölmiş, köngeki tongmiş. Kangı nelük ölgey ol? Beglig ol. Köneki nelük tonggay?* ***Küneşke*** *olurur ol. (IB, 57)*
- *Yılka tegmişig yıdıtmayın,* ***ayka*** *tegmişig artatmayın; edgüsi bolzun tir. (IB, 59)*
- *Turnya kuş tüşnekinge konmiş. Tuymatın* ***tuzakka*** *ilinmiş. Uça umatın olurur tir. (IB, 61)*
- *Kök boymul togan kuş men. Körüklüg* ***kayaka*** *konupan küzleyür men, yagaklıg tograk üze tüşüpen yaylayur men tir. (IB, 64)*

Üçüncü kişi iyelik eklerinden sonra zamir n'siyle birleşerek yönelme hali eki {+ngA} şeklindedir (T. Tekin, 2003: 110; Eraslan, 2012: 143).

- ***Katınga*** *tegi kalmaduk,* ***bükinge*** *tegi kodm[ad]uk tir. (IB, 9)*

- *Toruk at semritti. Yirin öpen yügürü barmiş. Utru yirde ogrı sookuşup tutupan minmiş.* ***Yilinge, kudursugınga*** *tegi yagrıpan kamşayu umatın turur tir. (IB, 16)*
- *Tengri* ***küçinge*** *tag üze yol sub körüpen, yiş üze yaş ot körüpen, yorıyu barıpan, sub içipen, yāş yipen ölümde ozmiş tir. (IB, 17)*
- *Er süke barmiş. Yolta atı armiş. Er kugu kuşka sokuşmiş. Kugu kuş* ***kanatınga*** *urup anınla kalıyu barıpan* ***öginge kangınga*** *tegürmiş. Ögi kangı ögirer sebinür tir. (IB, 35)*
- ***Ügringe*** *kutlug adgır men. Yagak ıgaç yaylağım kuşlug ıgaç kışlağım Anta turupan mengileyür men tir. (IB, 56)*
- *Turnya kuş* ***tüşnekinge*** *konmiş. Tuymatın tuzakka ilinmiş. Uça umatın olurur tir. (IB, 61)*

2.2.2.1.2.3.2. {+A}

Tekil birinci ve ikinci kişi iyelik eklerinden sonra gelen çok eski bir yönelme hali ekidir (T. Tekin, 2003: 111).

- *Yargun kiyik men. Yaylag* ***tagıma*** *agıpan yaylayur turur men. Mengilig men tir. (IB, 62)*

2.2.2.1.2.4. Lokatif- Ablatif (Bulunma- Çıkma) Hali

Runik harfli metinlerde bulunma-çkma hali eki {+DA}dır. Ünlü biten sözcüklerle r, l ve n dışındaki ünsüz harflerden biriyle biten gövdelerden sonra /+dA/; r, l, n ünsüzlerinden sonra /+tA/ şeklindedir(Gabain, 1974: 182; T. Tekin, 2003: 113).

2.2.2.1.2.4.1. /+dA/

- *Tanım tüsi takı tükemezken* ***taluyda*** *yatıpan tapladukumin tutar men, sebdükümin yiyür men. (IB, 3)*
- ***Tengride*** *Erklig tir. (IB, 12)*
- *Toruk at semritti. Yirin öpen yügürü barmiş. Utru* ***yirde*** *ogrı sookuşup tutupan minmiş. Yilinge, kudursugınga tegi yagrıpan kamşayu umatın turur tir. (IB, 16)*
- *Özlük at öng* ***yirde*** *arıp ongup turu kalmiş. Tengri küçinge tag üze yol sub körüpen, yiş üze yaş ot körüpen, yorıyu barıpan, sub içipen, yāş yipen* ***ölümde*** *ozmiş tir. (IB, 17)*

- *Ürüŋ esri iŋek buzagulaçı bolmiş. Ölgey men, timiş. Ürüŋ esri irkek buzagu kelürmiş. Idukluk yaragay.* ***Ülügde*** *ozmiş tir. (IB, 41)*
- *Bars kiyik eŋleyü meŋleyü barmiş. Ortu* ***yirde*** *amgaka sokuşmiş. Esri amga yalım kayaka ünüp barmiş. ölümte ozmiş. Ölümte ozupan ögire sebinü yorıyur tir. (IB, 49)*
- *Talım kara kuş men. Yaşıl kaya yaylagım, kızıl kaya kışlagım ol.* ***Tagda*** *turupan meŋileyür men. (IB, 51)*

2.2.2.1.2.4.2. /+tA/

- *Teŋrilig kurtga* ***yurtta*** *kalmiş. Yaglıg kamıç bulupan yalgayu tirilmiş, ölümde ozmiş tir. (IB, 13)*
- *Yana Teŋri kutınta üçünç* ***yılta*** *kop esen tükel körüşmiş. (IB, 15)*
- *Āk at karşısın üç* ***bolugta*** *talulapan agınka ötügke ıdmiş tir. Korkma, edgüti ötün; ayınma, edgüti yalbar! tir. (IB, 19)*
- *Teglük kulun irkek* ***yunt(t)a*** *emig tileyür. (IB, 24)*
- *Kan olurupan ordu yapmiş. İli turmiş. Tört* ***bulunŋtakı*** *edgüsi uyurı tirilipen meŋileyür, bedizleyür tir. (IB, 28)*
- *Er süke barmiş.* ***Yolta*** *atı armiş. Er kugu kuşka sokuşmiş. Kugu kuş kanatınŋa urup anınla kalıyu barıpan öginŋe kaŋgınŋa tegürmiş. Ögi kaŋgı ögirer sebinür tir. (IB, 35)*
- *Uzun tonlug idişin ayakın kodupan barmiş. Yana edgüti sakınmiş.* ***İdişimte ayakımta*** *öŋgi kaŋça barır men? tir. Yana kelmiş. İdişin ayakın esen tükel bulmiş. Ögirer sebinür tir. (IB, 42)*
- *Er ümeleyü barmiş. Teŋrike sookuşmiş. Kut kolmiş. Kut birmiş.* ***Agılınŋta*** *yılkıŋ bolzun! Özüŋ uzun bolzun! timiş. (IB, 47)*
- *Bars kiyik eŋleyü meŋleyü barmiş. Ortu yirde amgaka sokuşmiş. Esri amga yalım kayaka ünüp barmiş.* ***Öümte*** *ozmiş.* ***Ölümte*** *ozupan ögire sebinü yorıyur tir. (IB, 49)*
- *Alp er oglı süke barmiş. Sü* ***yirinte*** *erklig sabçı törütmiş tir. Ebiŋerü kelser özi ātanmiş, ögrünçülüg, atı yitiglig kelir tir. (IB, 55)*
- *Ügriŋge kutlug adgır men. Yagak ıgaç yaylağım kuşlug ıgaç kışlağım* ***Anta*** *turupan meŋileyür men tir. (IB, 56)*

- *Kanıgı ölmiş, kön͡geki ton͡gmiş. Kan͡gı nelük ölgey ol? Beglig ol. Köneki nelük ton͡ggay? Küneşke olurur ol. An͡ça bilin͡gler: Bu ırk **başınta** āz emgeki bar; kin yana edgü bolur. (IB, 57)*
- *Oglı **öginte kan͡gınta** öbkelepen tezipen barmiş. Yana sakınmiş, kelmiş. Ögüm ötin alayın, kan͡gım sabın tın͡glayın, tip kelmiş tir. (IB, 58)*

2.2.2.1.2.5. Ablatif (Çıkma) Hali

Çıkma hali eki, bildirilen hareketin uzaklaştığını ifade eden; isimlerin yalın, iyelik, çokluk şekillerine getirilebilen ve birkaç yer zarfında görülebilen bir ektir (T. Tekin, 2003: 113; Eraslan, 2012: 148). IB'de /+DAn/ eki iyelik eki almış ve yalın halde bulunan sözcüklere gelmiştir. Ayrıca iyelik eki alan sözcükler yer de bildirmektedir.

2.2.2.1.2.5.1. /+DAn/

- *Altun kurugsakımin kılıcın kesipen özüm[in] yul **[in]intin,** başımın yul **ebintin** tir. (IB,8)*
- *Togan kuş **ten͡griden** kodı tabışgan tipen kapmiş. (IB, 44)*

2.2.2.1.3. Ekvatif (Eşitlik) Hali

Eşitlik hali eki {+çA}; cümleye benzerlik, gibilik, görelik, yaklaşıklık, karşılaştırma gibi anlamlar katmaktadır (T. Tekin, 2003: 116; Ergin, 2008: 239; Erdal, 1991: 4.1109). Gabain'e göre eşitlik hali eki, bir kelime olmakla beraber zamanla sakatlanmış eski bir son çekim edatıdır (Gabain, 1974: 185). Şinasi Tekin'e göre ise bu ek kalıplaşarak bir yapım eki görevi görmektedir (Ş. Tekin, 1992: 88). IB'de görelik anlamıda kullanılmıştır.

2.2.2.1.3.1. {+çA}

- ***An͡ça :** (IB, 1), (IB, 2), (IB, 3), (IB, 4), (IB,5), (IB, 6), (IB, 7), (IB, 8), (IB, 9), (IB, 10), (IB, 11), (IB, 12), (IB, 13), (IB, 14), (IB, 15), (IB, 16), (IB, 17), (IB, 18), (IB, 19), (IB, 20), (IB, 21), (IB, 22), (IB, 23), (IB, 24), (IB, 25), (IB, 26), (IB, 27), (IB, 28), (IB, 29), (IB, 30), (IB, 31), (IB, 32), (IB, 33), (IB, 34), (IB, 35), (IB, 36), (IB, 37), (IB, 38), (IB, 39), (IB, 40), (IB, 41), (IB, 42), (IB, 43), (IB, 44), (IB, 45), (IB, 46), (IB, 47), (IB, 48), (IB, 49), (IB, 50), (IB, 51), (IB, 52), (IB, 53), (IB, 54), (IB, 55), (IB, 56), (IB, 57), (IB, 58), (IB, 59), (IB, 60), (IB, 61), (IB, 62), (IB, 63), (IB, 64), (IB, 65)*

- *Amtı amrak oglanım, **anç͡a** bilin͡gler: Bu ırk bitig edgü ol. An͡çıp alku kentü ülügi erklig ol. (IB, 66/Kolofon)*

2.2.2.1.4. İnstrumental (Vasıta) Hali

Vasıta hali eki; eylemin neyle, ne zaman, nasıl ya da hangi koşullar altında gerçekleştiğini ortaya koyan bir ektir (Ergin, 2008: 237; T. Tekin, 2003: 116). Vasıta hali eki olan {+(X)n}, her zaman düzlük yuvarlaklık uyumuna girmemekle beraber düzlük- yuvarlaklık uyumunda /+Un/, bağlayıcı ünlü ile /+In/ ve n ağzında da /+An/dır (Gabain, 1974: 184; Ş. Tekin, 1992: 88; Erdal, 2004: 4.1110; T. Tekin, 2003: 116). IB'de hem bağlayıcı ünlü ile hem de düzlük –yuvarlaklık uyumuna bağlı olan örnekleri görülmektedir.

2.2.2.1.4.1. {+(X)n}

- *Altun kurugsakımın **kılıçın** kesipen özüm[in] yul [in]intin, başımın yul ebintin tir. (IB,8)*
- *Er süke barmiş. Yolta atı armiş. Er kugu kuşka sokuşmiş. Kugu kuş kanatın͡ga urup **anın** kalıyu barıpan ögin͡ge kan͡gın͡ga tegürmiş. Ögi kan͡gı ögirer sebinür tir. (IB, 35)*
- *Talım urı yarın aça **yasıçin** yalım kayag yara uru͡pan **yaln͡gusun** yorıyur tir. An͡tag alp ermiş. (IB, 40)*
- *Kanlık süsi abka ünmiş. Sagır içre elik kiyik kirmiş. **Elig͡in** tutmiş. Kara kamag süsi ögirer tir. (IB, 63)*

2.2.2.1.5. Direktif (Yön Gösterme) Hali

Yön gösterme hali, Runik harfli metinlerde {+gArU}, {+nArU}, {+ArU}, {+rA} olmakla birlikte fiilin yönünü bildiren ve bazı kelimelerle kalıplaşarak yapım eki görevi üstlenen bir ektir (Eraslan, 2012: 157; Ergin, 2008: 242; T. Tekin, 2003: 115). Gabain'e göre yön gösterme eki sadece {+GArU}dur (Gabain, 1974: 187).

2.2.2.1.5.1. {+gArU}

Bu ek yalın ad gövdelerine gelerek kullanılmaktadır (T. Tekin, 2003: 115). Talat Tekin'in ifade ettiği {+nArU} eki ise 3. Tekil iyelik ekinden sonra kullanılmaktadır (T. Tekin, 2003: 115). Fakat IB'de 3. Tekil iyelik ekinden sonra {+gArU} ekinin de geldiği görülmektedir.

- *Beg er **yuntıngaru** barmiş: Āk bisi kulunlamiş. **Tebesingerü** barmiş: Ürüng ingeni botulamiş. **Ebingerü** barmiş: Üçünç kunçuyı urılanmiş. (IB, 5)*
- *Bars kiyik engke mengke barmiş. Engin mengin bulmiş. Bulupan **uyasıngaru** ögire sebinü kelir tir. (IB, 31)*
- *Kan süke barmiş, Yagıg sançmiş. Köçürü konturu kelir. Özi süsi ögire sebinü **ordusıngaru** kelir, tir. (IB, 34)*
- *Kul sabı **begingerü** ötünür, kuzgun sabı **tengrigerü** yalbarur. Üze Tengri eşidti, asra kişi bilti tir. (IB, 54)*
- *Alp er oglı süke barmiş. Sü yirinte erklig sabçı törütmiş tir. **Ebingerü** kelser özi ātanmiş, ögrünçülüg, atı yitiglig kelir tir. (IB, 55)*

2.2.2.1.5.2. {+rA}

{+rA} eki yön bildiren isimlere gelen ektir (Erdal, 2004: 4.1105, 4.1107). IB'de de yön bildiren isimlere geldiği görülmektedir.

- *Üze tuman turdı, **asra** toz turdı. (IB, 15)*
- *Üze tengrike tegir, **asra** yirke kirür tir. (IB, 20)*
- *Kanlık süsi abka ünmiş. Sagır **içre** elik kiyik kirmiş. Eligin tutmiş. Kara kamag süsi ögirer tir. (IB, 63)*

2.2.2.1.6. İyelik Ekleri

İyelik ekleri sahiplik bildiren eklerdir. "İyelik ekleri çokluk ekinden fazla, hal eklerinden az kapsama sahiptir. Bu sebepler iyelik ekleri çokluk ekinden sonra, hal ekinden önce gelirler ve isimleri isimlere bağlayan eklerdir (Eraslan, 2012: 159)." Üçü tekil, üçü çoğul olmak üzere altı tür iyelik eki bulunmaktadır.

2.2.2.1.6.1. Teklik İyelik Ekleri

2.2.2.1.6.1.1. Tekik 1. Şahıs İyelik Eki

Teklik birinci şahıs iyelik eki, ünlüyle biten sözcüklere direkt gelirken ünsüzle biten sözcüklerden sonra araya bir bağlama ünlüsü ile kullanılmaktadır ve bağlayıcı ünlü düzlük- yuvarlaklık uyumuna tabi olur (Gabain, 1974: 193; T. Tekin, 2003: 102; Eraslan, 2012: 159).

2.2.2.1.6.1.1.1. {+(X)m}

- *Tanım tüsi takı tükemezken taluyda yatıpan* ***tapladukumin*** *tutar men,* ***sebdükümin*** *yiyür men. (IB, 3)*
- *Altun* ***kurugsakımin*** *kılıcın kesipen* ***özüm[in]*** *yul [in]intin,* ***başımın*** *yul ebintin tir. (IB,8)*
- *Kamuş āra* ***başım.*** *(IB, 10)*
- *Ürüng* ***köpükümin*** *saçar men. (IB, 20)*
- *Uzun tonlug idişin ayakın kodupan barmiş. Yana edgüti sakınmiş.* ***İdişimte ayakımta*** *öngi kançа barır men? tir. Yana kelmiş. İdişin ayakın esen tükel bulmiş. Ögirer sebinür tir. (IB, 42)*
- *Talım kara kuş men. Yaşıl kaya* ***yaylagım,*** *kızıl kaya kışlagım ol. Tagda turupan mengileyür men. (IB, 51)*
- *Ügringe kutlug adgır men. Yagak ıgaç* ***yaylağım*** *kuşlug ıgaç kışlağım. Anta turupan mengileyür men tir. (IB, 56)*
- *Oglı öginte kangınta öbkelepen tezipen barmiş. Yana sakınmiş, kelmiş.* ***Ögüm*** *ötin alayın,* ***kangım*** *sabın tınglayın, tip kelmiş tir. (IB, 58)*
- *Yargun kiyik men. Yaylag* ***tagıma*** *agıpan yaylayur turur men. Mengilig men tir. (IB, 62)*
- *Amtı amrak* ***oglanım****, ançа bilingler: Bu ırk bitig edgü ol. Ançıp alku kentü ülügi erklig ol. (IB, 66/Kolofon)*

2.2.2.1.6.1.2. Teklik 2. Şahıs İyelik Eki

Runik harfli metinlerde kullanılan teklik ikinci şahıs iyelik ekleri /+(X)ng/ ve /+(X)g/ ekleridir ve ünlüyle biten sözcüklere direkt gelirken ünsüzle biten sözcüklerden sonra araya bir bağlama ünlüsü ile kullanılmaktadır (Gabain, 1974: 193; T. Tekin, 2003: 102; Eraslan, 2012: 160). IB'de ikinci tekiş şahıs iyelik eki için {+(X)ng} ekinin kullanıldığı görülmektedir.

2.2.2.1.6.1.2.1. {+(X)ng}

- *Oglan kekük tezekin bultı. Çekik,* ***eting*** *kutlug bolzun tir. (IB, 23)*
- *Üküş atlıg* ***ögrünçüng*** *yook; kobı atlıg* ***korkınçıng*** *yook, uçruglug* ***kutung*** *yook tir. (IB, 36)*
- *Er ümeleyü barmiş. Tengrike sookuşmiş. Kut kolmiş. Kut birmiş.* ***Agılıngta yılkıng*** *bolzun!* ***Özüng*** *uzun bolzun! timiş. (IB, 47)*

- *Karı yol teŋri men.* ***Sınukıŋın*** *sapar men,* ***üzükiŋin*** *ulayur men. İlig itmiş men. Edgüsi bolzun tir. (IB, 48)*
- *Tıg at kudrukın tügüp tigret, yazıg kodı yadrat. Tokuz kat* ***üçürgüŋ*** *topulgınça teritzün tir. (IB, 50)*

2.2.2.1.6.1.3. Teklik 3. Şahıs İyelik Eki

Teklik üçüncü şahıs iyelik eki Gabain'e göre /+si/, /+i/, Talat Tekin'e göre ise kalınlık-incelik uyumuna aykırı olarak ünsüzlerden sonra /+i/, ünlülerden sonra da /+si/ şeklinde kullanıldığını, yalın durumda iken görünmeyen fakat çekim eki aldığında ortaya çıkan bir sonses /n/tespit etmişlerdir (Gabain, 1974: 193; T. Tekin, 2003: 103)

2.2.2.1.6.1.3.1. {+(s)i}

- *Tanım* ***tüsi*** *takı tükemezken taluyda yatıpan tapladukumin tutar men, sebdükümin yiyür men. (IB, 3)*
- *Beg er* ***yuntıŋaru*** *barmiş: Āk* ***bisi*** *kulunlamiş.* ***Tebesiŋerü*** *barmiş: Ürüŋ* ***iŋeni*** *botulamiş.* ***Ebiŋerü*** *barmiş: Üçünç* ***kunçuyı*** *urılanmiş. (IB, 5)*
- *Adıgıŋ* ***karnı*** *yarılmiş, toŋuzuŋ* ***azıgı*** *sınmiş tir. (IB, 6)*
- *Altun kurugsakımin kılıcın kesipen özüm[in] yul* ***[in]intin****, başımın yul* ***ebintin*** *tir. (IB,8)*
- ***Katıŋa*** *tegi kalmaduk,* ***bükiŋe*** *tegi kodm[ad]uk tir. (IB, 9)*
- *Kuş* ***og(l)ı*** *uça āztı, kiyik* ***oglı*** *yügürü āztı, kişi* ***oglı*** *yorıyu āztı. Yana Teŋri* ***kutınta*** *üçünç yılta kop esen tükel körüşmiş. (IB, 15)*
- *Toruk at semritti.* ***Yirin*** *öpen yügürü barmiş. Utru yirde ogrı sookuşup tutupan minmiş.* ***Yiliŋe, kudursugıŋa*** *tegi yagrıpan kamşayu umatın turur tir. (IB, 16)*
- *Teŋri* ***küçiŋe*** *tag üze yol sub körüpen, yiş üze yaş ot körüpen, yorıyu barıpan, sub içipen, yāş yipen ölümde ozmiş tir. (IB, 17)*
- *Kerekü* ***içi*** *ne teg ol?* ***Tügünüki*** *ne teg ol?* ***Közünüki*** *ne teg? Körüglüg ol. Egni ne teg? Edgü ol.* ***Bagışı*** *ne teg? Bar ol tir. (IB, 18)*
- *Āk at* ***karşısın*** *üç bolugta talulapan agınka ötügke ıdmiş tir. Korkma, edgüti ötün; ayınma, edgüti yalbar! tir. (IB, 19)*
- *Uzun tonlug* ***közüŋüsin*** *kölke ıçgınmiş. Yarın yaŋrayur, kiçe keŋrenür, tir. (IB, 22)*

- *Oglan kekük* ***tezekin*** *bultı. Çekik, etinğ kutlug bolzun tir. (IB, 23)*
- *Bay er* ***konyı*** *ürküpen barmiş. Börike sookuşmiş. Böri* ***ağzı*** *emsimiş. Esen tüükel bolmiş tir. (IB, 27)*
- *Kan olurupan ordu yapmiş.* ***İli*** *turmiş. Tört bulungtakı* ***edgüsi uyurı*** *tirilipen mengileyür, bedizleyür tir. (IB, 28)*
- *Oyma er* ***oğlanın kişisin*** *tutug urupan oş iç oygalı barmiş.* ***Oglın kişisin*** *utuzmaduk, yana tokuz on boş kony utmiş.* ***Oglı yutuzı*** *kop ögirer tir. (IB, 29)*
- *Çıgany er* ***oglı*** *kazgançka barmiş.* ***Yolı*** *yaramiş. Ögire sebinü kelir tir. (IB, 30)*
- *Bars kiyik engke mengke barmiş.* ***Engin mengin*** *bulmiş. Bulupan* ***uyasıngaru*** *ögire sebinü kelir tir. (IB, 31)*
- ***Asıgı*** *bar; edgü ol. (IB, 32)*
- *Kan süke barmiş, Yagıg sançmiş. Köçürü konturu kelir.* ***Özi süsi*** *ögire sebinü* ***ordusıngaru*** *kelir, tir. (IB, 34)*
- *Er süke barmiş. Yolta atı armiş. Er kugu kuşka sokuşmiş. Kugu kuş* ***kanatınga*** *urup anınla kalıyu barıpan* ***öginge kangınga*** *tegürmiş.* ***Ögi kangı*** *ögirer sebinür tir. (IB, 35)*
- *Bir karı öküzüg* ***bilin*** *biçe kumursga yimiş. (IB, 37)*
- *Talım urı yarın aça* ***yasıçin*** *yalım kayag yara urupan yalngusun yorıyur tir. Antag alp ermiş. (IB, 40)*
- *Uzun tonlug* ***idişin ayakın*** *kodupan barmiş. Yana edgüti sakınmiş. İdişimte ayakımta öngi kançа barır men? tir. Yana kelmiş.* ***İdişin ayakın*** *esen tükel bulmiş. Ögirer sebinür tir. (IB, 42)*
- *Togan ügüz* ***kuşı*** *kuşlayu barmiş. Utru talım kara kuş kopupan barmiş tir. (IB, 43)*
- *Togan kuş tengriden kodı tabışgan tipen kapmiş. Togan kuş* ***tırngakı*** *suçulunmiş yana tıtinmiş. Togan kuşung* ***tırngakı*** *ügüşüpen kalıyu barmiş, tabışgan* ***terisi*** *üngüşüpen yügürü barmiş. Antag tir. (IB, 44)*
- *Kiyik* ***oglı*** *men. Otsuz subsuz kaltı uyın? Neçük yorıyın? tir. (IB, 45)*
- *Tebe titigke tüşmiş. Basınu yimiş.* ***Özin*** *tilkü yimiş tir. (IB, 46)*
- *Karı yol tengri men. Sınukıngın sapar men, üzükingin ulayur men. İlig itmiş men.* ***Edgüsi*** *bolzun tir. (IB, 48)*
- *Tıg at* ***kudrukın*** *tügüp tigret, yazıg kodı yadrat. Tokuz kat üçürgüng topulgınça teritzün tir. (IB, 50)*

- *Kul **sabı** begingerü ötünür, kuzgun sabı tengrigerü yalbarur. Üze Tengri eşidti, asra kişi bilti tir. (IB, 54)*
- *Alp er **oglı** süke barmiş. Sü **yirinte** erklig sabçı törütmiş tir. **Ebingerü** kelser **özi** ātanmiş, ögrünçülüg, **atı** yitiglig kelir tir. (IB, 55)*
- ***Ügringe** kutlug adgır men. Yagak ıgaç yaylağım kuşlug ıgaç kışlağım Anta turupan mengileyür men tir. (IB, 56)*
- ***Kanıgı** ölmiş, **köngeki** tongmiş. **Kangı** nelük ölgey ol? Beglig ol. **Köneki** nelük tonggay? Küneşke olurur ol. Ança bilingler: Bu ırk başınta āz emgeki bar; kin yana edgü bolur. (IB, 57)*
- ***Oglı** öginte **kangınta** öbkelepen tezipen barmiş. Yana sakınmiş, kelmiş. Ögüm **ötin** alayın, kangım **sabın** tınglayın, tip kelmiş tir. (IB, 58)*
- *Yılka tegmişig yıdıtmayın, ayka tegmişig artatmayın; **edgüsi** bolzun tir. (IB, 59)*
- *Turnya kuş **tüşnekinge** konmiş. Tuymatın tuzakka ilinmiş. Uça umatın olurur tir. (IB, 61)*
- *Kanlık **süsi** abka ünmiş. Sagır içre elik kiyik kirmiş. **Eligin** tutmiş. Kara kamag **süsi** ögirer tir. (IB, 63)*
- *Semiz at **ağzı** katıg boltı. **İdisi** umaz tir. (IB, 65)*
- *Amtı amrak oglanım, ança bilingler: Bu ırk bitig edgü ol. Ançıp alku kentü **ülügi** erklig ol. (IB, 66/Kolofon)*

2.2.2.1.6.2. Çokluk İyelik Ekleri

2.2.2.1.6.2.1. Çoğul 1. Şahıs İyelik Eki

Çokluk birinci şahıs iyelik eki ünlüyle biten sözcüklere direkt gelirken ünsüzle biten sözcüklerden sonra araya bir bağlama ünlüsü ile kullanılmaktadır (Gabain, 1974: 193; T. Tekin, 2003: 102; Eraslan, 2012: 162). IB'de araya bağlama ünlüsü alarak kullanıldığı örneği görülmektedir.

2.2.2.1.6.2.1.1. {+(X)mXz}

- *Bars yıl, ekinti ay, bir yigirmike Tay-gün-tan manıstantakı kiçig di[n]tar burua guru eşid[ip] **içimiz** isig Sangun İtaçuk üçün bitidim. (IB, 67/Kolofon)*

2.2.2.1.7. Aitlik Eki

Bulunma, aitlik ve bağlılık gibi anlmalar ifaden eden aitlik eki hem yalın hem de hal eki almış sözcüklere gelerek yer ve zaman bakımından anlam bildiren zamir ve

sıfat gibi kullanılabilen ektir (Gabain, 1974: 410; Eraslan, 2012: 164). IB'de aitlik ekinin bulunma- .ıkma hal eki üzerine gelmiş kullanımı örneklenmektedir.

- *Kan olurupan ordu yapmiş. İli turmiş. Tört* ***bulungtakı*** *edgüsi uyurı tirilipen mengileyür, bedizleyür tir. (IB, 28)*

2.2.2.1.8. Zamir n'si

Bağlayıcı ünsüz olarak adlandırabileceğimiz zamir n'si Eski Türkçede hal ekleri ile iyelik ekleri arasında kullanılmıştır (Eraslan, 2012: 165). Gabain, bu ekin herhangi bir kurala bağlı kalmadan iki ünlü arasında olabileceği gibi bir ünlü ile bir ünsüz arasında da ortaya çıktığını dile getirmiştir (Gabain, 1974: 193). T. Tekin, zamir n'sinin hal ekleri ve üçüncü kişi iyelik eki arasında türemesinden dolayı bu sesin iyelik eki ile bağlantılı olduğunu tespit etmiştir (T. Tekin, "Üçüncü Kişi İyelik Eki Üzerine", 2003: 13). IB'de aşağıdaki örneklerde zamir n'si bir ünlü ile bir ünsüz arasına gelerek kullanıldığı görülmektedir.

- *Beg er* ***yuntıngaru*** *barmiş: Āk bisi kulunlamiş.* ***Tebesingerü*** *barmiş: Üründg ingeni botulamiş.* ***Ebingerü*** *barmiş: Üçünç kunçuyı urılanmiş. (IB, 5)*
- *Altun kurugsakımin kılıcın kesipen özüm[in] yul [in]intin, başımın yul* ***ebintin*** *tir.* (IB,8)
- Yana Tengri ***kutınta*** üçünç yılta kop esen tükel körüşmiş. (IB, 15)
- *Toruk at semritti. Yirin öpen yügürü barmiş. Utru yirde ogrı sookuşup tutupan minmiş.* ***Yilinge, kudursugınga*** *tegi yagrıpan kamşayu umatın turur tir. (IB, 16)*
- *Tengri* ***küçinge*** *tag üze yol sub körüpen, yiş üze yaş ot körüpen, yorıyu barıpan, sub içipen, yāş yipen ölümde ozmiş tir. (IB, 17)*
- *Bars kiyik engke mengke barmiş. Engin mengin bulmiş. Bulupan* ***uyasıngaru*** *ögire sebinü kelir tir. (IB, 31)*
- *Er süke barmiş. Yolta atı armiş. Er kugu kuşka sokuşmiş. Kugu kuş* ***kanatınga*** *urup* ***anınla*** *kalıyu barıpan* ***öginge kangınga*** *tegürmiş. Ögi kangı ögirer sebinür tir. (IB, 35)*
- *Kul sabı* ***begingerü*** *ötünür, kuzgun sabı tengrigerü yalbarur. Üze Tengri eşidti, asra kişi bilti tir. (IB, 54)*
- *Alp er oglı süke barmiş. Sü* ***yirinte*** *erklig sabçı törütmiş tir.* ***Ebingerü*** *kelser özi ātanmiş, ögrünçülüg, atı yitiglig kelir tir. (IB, 55)*

- ***Ügringe*** *kutlug adgır men. Yagak ıgaç yaylağım kuşlug ıgaç kışlağım Anta turupan mengileyür men tir. (IB, 56)*
- *Kanıgı ölmiş, köngeki tongmiş. Kangı nelük ölgey ol? Beglig ol. Köneki nelük tonggay? Küneşke olurur ol. Ança bilingler: Bu ırk* ***başınta*** *āz emgeki bar; kin yana edgü bolur. (IB, 57)*
- *Oglı öginte* ***kangınta*** *öbkelepen tezipen barmiş. Yana sakınmiş, kelmiş. Ögüm ötin alayın, kangım sabın tınglayın, tip kelmiş tir. (IB, 58)*
- *Turnya kuş* ***tüşnekinge*** *konmiş. Tuymatın tuzakka ilinmiş. Uça umatın olurur tir. (IB, 61)*

2.2.3. Sıfat

Nesnelerin türlü özelliklerine işaret eden kelimelere sıfat denir. Sıfatlar, nesnenin bünyesinde bulunan bir özelliğe işaret edebildiği gibi bünyesinde bulunmayan bir durumu da belirtebilir. Bunun sonucu olarak da sufatlar ikiye ayrılmaktadır: vasıflandırma sıfatları ve belirtme sıfatları (Ergin, 2008: 244-246).

2.2.3.1. Vasıflandırma Sıfatları

Nesnelerin özelliklerini bildiren sıfatlardır. Bir sözcüğün nitelendirme sıfatı olarak kullanılabilmesi için nesnenin özelliğine işaret etmesi gerekir (Eraslan, 2012: 172).

- *Yarın kiçe* ***altun*** *örgin üze olurupan mengileyür men. (IB, 1)*
- ***Āla*** *atlıg yol teŋgri men. (IB, 2)*
- *Utru eki* ***yalıg*** *kişi oglın sokuşmiş. (IB,2)*
- ***Altun*** *kanatlıg talım kara kuş men. (IB, 3)*
- *Altun kanatlıg* ***talım*** *kara kuş men. (IB, 3)*
- ***Ürüng esri*** *togan kuş men. (IB, 4)*
- *Beg er yuntıngaru barmiş:* ***Āk*** *bisi kulunlamiş. (IB, 5)*
- ***Altun*** *tuyuglug adgırlık yaragay. (IB, 5)*
- *Tebesingerü barmiş:* ***Ürüng*** *ingeni botulamiş. (IB, 5)*
- ***Altun*** *budl(a)lug bugralık yaragay. (IB, 5)*
- ***Edgü*** *söz sab elti kelir tir. (IB, 7)*
- ***Altun*** *başlıg yılan men. (IB, 8)*
- ***Altun*** *kurugsakımin kılıcın kesipen özüm[in] yul [in]intin, başımın yul ebintin tir. (IB,8)*

- ***Ulug*** *eb örtenmiş. (IB, 9)*
- ***Sarıg*** *atlıg sabçı,* ***yazıg*** *atlıg yalabaç* ***edgü*** *söz sab elti kelir tir. (IB, 11)*
- ***Teŋgrilig*** *kurtga yurtta kalmiş.* ***Yaglıg*** *kamıç bulupan yalgayu tirilmiş, ölümde ozmiş tir. (IB, 13)*
- ***Toruk*** *at semritti. (IB, 16)*
- ***Özlük*** *at öŋg yirde arıp oŋgup turu kalmiş. Teŋgri küçiŋge tag üze yol sub körüpen, yiş üze yaş ot körüpen, yorıyu barıpan, sub içipen, yāş yipen ölümde ozmiş tir. (IB, 17)*
- ***Āk*** *at karşısın üç bolugta talulapan agınka ötügke ıdmiş tir. Korkma, edgüti ötün; ayınma, edgüti yalbar! tir. (IB, 19)*
- ***Ürüŋg*** *köpükümin saçar men. (IB, 20)*
- ***Karı*** *üpgük yıl yarumazkan etdi. Ödmeŋg, körmeŋg, ürküt[m]eŋg tir. (IB, 21)*
- ***Uzun*** *tonlug közüŋgüsin kölke ıçgınmiş. Yarın yaŋgrayur, kiçe keŋgrenür, tir. (IB, 22)*
- ***Teglük*** *kulun irkek yunt(t)a emig tileyür. (IB, 24)*
- ***Bay*** *er koŋyı ürküpen barmiş. (IB, 27)*
- ***Çıgaŋy*** *er oglı kazgaŋçka barmiş. (IB, 30)*
- ***Talım*** *urı yarın aça yasıçin* ***yalım*** *kayag yara uruŋpan yalŋgusun yorıyur tir. Antag alp ermiş. (IB, 40)*
- ***Ürüŋg esri*** *iŋgek buzagulaçı bolmiş. Ölgey men, timiş.* ***Ürüŋg esri irkek*** *buzagu kelürmiş. Idukluk yaragay. Ülügde ozmiş tir. (IB, 41)*
- ***Uzun*** *tonlug idişin ayakın kodupan barmiş. (IB, 42)*
- *Togan ügüz kuşı kuşlayu barmiş. Utru* ***talım*** *kara kuş kopupan barmiş tir. (IB, 43)*
- ***Karı*** *yol teŋgri men. Sınukıŋgın sapar men, üzükiŋgin ulayur men. İlig itmiş men. Edgüsi bolzun tir. (IB, 48)*
- *Bars kiyik eŋgleyü meŋgleyü barmiş.* ***Ortu*** *yirde amgaka sokuşmiş.* ***Esri*** *amga* ***yalım*** *kayaka ünüp barmiş. ölümte ozmiş. Ölümte ozupan ögire sebinü yorıyur tir. (IB, 49)*
- ***Tıg*** *at kudrukın tügüp tigret, yazıg kodı yadrat. Tokuz kat üçürgüŋg topulgınça teritzün tir. (IB, 50)*
- ***Talım*** *kara kuş men. Yaşıl kaya yaylagım,* ***kızıl*** *kaya kışlagım ol. Tagda turupan meŋgileyür men. (IB, 51)*

- ***Boz*** *bulıt yorıdı, bodun üze yağdı.* ***Kara*** *bulıt yorıdı, kamag üze yağdı. Tarıg bişdi;* ***yāş*** *o͡t ündi; yılkıka kişike edgü boltı tir. (IB, 53)*
- ***Alp*** *er oglı süke barmiş. Sü yirinte* ***erklig*** *sabçı törütmiş tir. Ebi͡ngerü kelser özi ātanmiş,* ***ögrün͡çülüg****, atı yitiglig kelir tir. (IB, 55)*
- *Ügri͡nge* ***kutlug*** *adgır men. Yagak ıgaç yaylağım kuşlug ıgaç kışlağım An͡ta turu͡pan men͡gileyür men tir. (IB, 56)*
- *To͡kuz* ***arlı sıgun*** *kiyik men.* ***Bed[ük]*** *tiz üze ünüpen mön͡greyür men. Üze Ten͡gri eşidti, asra kişi bilti. An͡tag küçlüg men tir. (IB, 60)*
- *Kanlık süsi abka ünmiş. Sagır içre* ***elik*** *kiyik kirmiş. Eligin tutmiş.* ***Kara*** *kamag süsi ögirer tir. (IB, 63)*
- ***Kök boymul*** *togan kuş men.* ***Körü͡klüg*** *kayaka konu͡pan küzleyür men,* ***yagaklıg*** *tograk üze tüşüpen yaylayur men tir. (IB, 64)*
- ***Semiz*** *at ağzı katıg boltı. İdisi umaz tir. (IB, 65)*
- *Bars yıl, ekinti ay, bir yigirmike Tay-gün-tan manıstantakı* ***kiçig*** *di[n]tar burua guru eşid[ip] içimiz isig Sangun İtaçuk üçün bitidim. (IB, 67/Kolofon)*

2.2.3.2. Belirtme Sıfatları

Nesneleri işaret, sayı, belirsizlik ve soru yoluyla belirten sıfatlardır.

2.2.3.2.1. İşaret Sıfatı

Nesnelerin yerlerine işaret etmek maksadıyla kullanılan sıfatlardır (Ergin, 2008: 247).

2.2.3.2.1.1. bu "bu"

Yakın olan bir şeyi ifade etmek için kullanılan işaret sıfatıdır (Ergin, 2008: 248).

- *Amtı amrak oglanım, an͡ça bili͡ngler:* ***Bu*** *ırk bitig edgü ol. An͡çıp alku kentü ülügi erklig ol. (IB, 66)*

2.2.3.2.2. Sayı Sıfatı

Nesnelerin sayılarını belirten sıfatlardır (Eraslan, 2012: 175).

2.2.3.2.2.1. Asıl Sayı Sıfatı

Nesnelerin sayılarını belirten sıfatlardır ve asıl sayı sıfatları; tek kelime, sıfat tamlaması ve sayı grubu şeklinde oluşturulabilirler (Eraslan, 2012: 175). IB'deki örnekler tek kelime ve sıfat tamlaması şeklinde oluşturulmuşlardır.

Tek Kelime halinde olanlar: tek sözcüğün sayı sıfatı olarak kullanılmasıdır (Gabain, 1974: 202; Ş. Tekin, 1992: 92; T. Tekin, 2003: 128; Erdal, 2004: 3.14).

- *Utru **eki** yalıg kişi oglın sokuşmiş. (IB,2)*
- *Āk at karşısın **üç** bolugta talulapan agınka ötügke ıdmiş tir. Korkma, edgüti ötün; ayınma, edgüti yalbar! tir. (IB, 19)*
- ***Eki** öküzüg **bir** bukursıka kölmiş. (IB, 25)*
- *Kan olurupan ordu yapmiş. İli turmiş. **Tört** bulungtakı edgüsi uyurı tirilipen mengileyür, bedizleyür tir. (IB, 28)*
- ***Bir** tabılku yüz boltı. **Yüz** tabulkı ming boltı. **Ming** tabılku tümen boltı tir. (IB, 32)*
- ***Bir** karı öküzüg bilin biçe kumursga yimiş. (IB, 37)*
- *Tıg at kudrukın tügüp tigret, yazıg kodı yadrat. **Tokuz** kat üçürgüng topulgınça teritzün tir. (IB, 50)*
- ***Tokuz** arlı sıgun kiyik men. Bed[ük] tiz üze ünüpen möngreyür men. Üze Tengri eşidti, asra kişi bilti. Antag küçlüg men tir. (IB, 60)*

Irk Bitig'de sıfat tamlaması şeklinde kurulan yapısı da bulunmaktadır.

- *Oyma er oğlanın kişisin tutug urupan oş iç oygalı barmiş. Oglın kişisin utuzmaduk, yana **tokuz on** boş konу utmiş. Oglı yutuzı kop ögirer tir. (IB, 29)*

2.2.3.2.2.2. Sıra Sayı Sıfatı

Sıra sayı sıfatlarının sonuna /+nç/ isimden isim yapım eki getirilerek oluşturulmaktadır (Gabain, 1974: 203; Ş. Tekin,1992: 93).

- *Ebingerü barmiş: **Üçünç** kunçuyı urılanmiş. (IB, 5)*
- *Yana Tengri kutınta **üçünç** yılta kop esen tükel körüşmiş. (IB, 15)*

2.2.4.Zarf

Sıfatın, fiilin ya da başka bir zarfın anlamını değiştiren, açıklayan ve niteleyen kelimelere zarf denmektedir (Ergin, 2008:258). Ş. Tekin ise zarfların isim veya fiil cinsinden olup ek almadıklarını dile getirmiştir (Ş. Tekin, 1992: 94). Erdal ise bir

kelimenin zarf olup olmadığını kelime grubu yapısında oldukları için ancak kelime grubu ya da cümle içinde olmasından anlaşılabileceğini söylemiştir (Erdal, 2004: 3.31).

2.2.4.1. Durum Zarfı

Durum ifade eden zarflardır. Tekin, tarz zarfı adını verdiği durum zarflarının {+çA}, {+DI}, {+(X)n} ekleri ile türedildiğini söylemiştir (T. Tekin, 2003: 143).

- ***Ança*** *bilingler. (IB,1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65)*
- *Kuzgunug ıgaçka bāmiş. "**Katıgtı** bā, **edgüti** bā!" tir. (IB, 14)*
- *Yana Tengri kutınta üçünç yılta kop **esen tükel** körüşmiş. (IB, 15)*
- *Āk at karşısın üç bolugta talulapan agınka ötügke ıdmiş tir. Korkma, **edgüti** ötün; ayınma, **edgüti** yalbar! tir. (IB, 19)*
- *Bay er konyı ürküpen barmiş. Börike sookuşmiş. Böri ağzı emsimiş. **Esen tüükel** bolmiş tir. (IB, 27)*
- *Kidizig subka sukmiş. Takı ur, **katıgdı** bā tir. (IB, 33)*
- *Tıgıg **tertrü** kişemiş. Kamşayu umatın turur tir. (IB, 39)*
- *Talım urı yarın aça yasıçin yalım kayag yara urupan **yalngusun** yorıyur tir. Antag alp ermiş. (IB, 40)*
- *Uzun tonlug idişin ayakın kodupan barmiş. Yana **edgüti** sakınmiş. İdişimte ayakımta öngi kança barır men? tir. Yana kelmiş. İdişin ayakın **esen tükel** bulmiş. Ögirer sebinür tir. (IB, 42)*
- *Togan kuş tengriden kodı tabışgan tipen kapmiş. Togan kuş tırngakı suçulunmiş yana tıtinmiş. Togan kuşung tırngakı ügüşüpen kalıyu barmiş, tabışgan terisi üngüşüpen yügürü barmiş. **Antag** tir. (IB, 44)*
- *Er ümeleyü barmiş. Tengrike sookuşmiş. Kut kolmiş. Kut birmiş. Agılıngta yılkıng bolzun! Özüng **uzun** bolzun! timiş. (IB, 47)*
- *Karı yol tengri men. Sınukıngın sapar men, üzükingin ulayur men. İlig itmiş men. **Edgüsi** bolzun tir. (IB, 48)*
- *Tıg at kudrukın tügüp tigret, yazıg **kodı** yadrat. Tokuz kat üçürgüng topulgınça teritzün tir. (IB, 50)*

- *Er **busuşlug**, teŋri **bulıtlıg** boltı. [Bulıt] āra kün tugmiş, busanç āara meŋi kelmiş tir. (IB, 52)*
- *Boz bulıt yorıdı, bodun üze yağdı. Kara bulıt yorıdı, kamag üze yağdı. Tarıg bişdi; yāş ot ündi; yılkıka kişike **edgü** boltı tir. (IB, 53)*
- *Alp er oglı süke barmiş. Sü yirinte erklig sabçı törütmiş tir. Ebiŋerü kelser özi ātanmiş, ögrünçülüg, atı **yitiglig** kelir tir. (IB, 55)*
- *Kanıgı ölmiş, köŋeki toŋmiş. Kaŋı nelük ölgey ol? Beglig ol. Köneki nelük toŋgay? Küneşke olurur ol. Ança biliŋler: Bu ırk başınta āz emgeki bar; kin yana **edgü** bolur. (IB, 57)*
- *Oglı öginte kaŋınta **öbkelepen** tezipen barmiş. Yana sakınmiş, kelmiş. Ögüm ötin alayın, kaŋım sabın tıŋlayın, tip kelmiş tir. (IB, 58)*
- *Tokuz arlı sıgun kiyik men. Bed[ük] tiz üze ünüpen möŋreyür men. Üze Teŋri eşidti, asra kişi bilti. **Antag** küçlüg men tir. (IB, 60)*
- *Semiz at ağzı **katıg** boltı. İdisi umaz tir. (IB, 65)*
- *Amtı amrak oglanım, **ança** biliŋler: Bu ırk bitig edgü ol. Ançıp alku kentü ülügi erklig ol. (IB, 66/Kolofon)*

2.2.4.2. Miktar Zarfı

Azlık-çokluk ifade eden sözcükler miktar zarflarıdır. T. Tekin "kop, anca, bunca, üküş, sansız, kiçig, antag, bunça" vb. kelimeleri miktar zarfı olarak kabul etmiştir (T. Tekin, 2003: 144).

- *Aŋça biliŋler: **Anyıg** edgü ol. (IB, 5), (IB, 18), (IB, 64)*
- ***Antag** küçlüg men. (IB, 3), (IB, 20)*
- ***Antag** alp men, erdemlig men. (IB, 10)*
- *Yana Teŋri kutınta üçünç yılta **kop** esen tükel körüşmiş. **Kop** ögirer sebinür tir. (IB, 15)*
- *Aŋça biliŋler: Muŋlug ol; **anyıg** yablak ol. (IB, 22)*
- *Oyma er oğlanın kişisin tutug urupan oş iç oygalı barmiş. Oglın kişisin utuzmaduk, yana tokuz on boş koŋy utmiş. Oglı yutuzı **kop** ögirer tir. (IB, 29)*
- *Kidizig subka sukmiş. **Takı** ur, katıgdı bā tir. (IB, 33)*
- ***Üküş** atlıg ögrünçüŋ yook; **kobı** atlıg korkınçıŋ yook, uçruglug kutuŋ yook tir. Aŋça biliŋler: **anyıg** yablak ol. (IB, 36)*

- *Talım urı yarın aça yasıçin yalım kayag yara urupan yalngusun yorıyur tir. **Antag** alp ermiş. (IB, 40)*
- *Alp er oglı süke barmiş. Sü yirinte erklig sabçı törütmiş tir. Ebingerü kelser özi ātanmiş, ögrünçülüg, atı yitiglig kelir tir. Ança bilingler: **Anyıg** edgü ol. (IB, 55)*
- *Kanıgı ölmiş, köngeki tongmiş. Kangı nelük ölgey ol? Beglig ol. Köneki nelük tonggay? Küneşke olurur ol. Ança bilingler: Bu ırk başınta **āz** emgeki bar; kin yana edgü bolur. (IB, 57)*

2.2.4.3. Yer zarfı

T. Tekin, Eski Türkçede yer zarflarının {+A}, [+DXn}, {+gArU}, {+rA}, {+rU}, {+DA} ekleri ile türetildiğini aktarmıştır (T. Tekin, 2003: 135).

2.2.4.3.1. {+gArU} eki ile kurulan yer zarfları:

- *Beg er **yuntıngaru** barmiş: Āk bisi kulunlamiş. **Tebesingerü** barmiş: Ürüng ingeni botulamiş. **Ebingerü** barmiş: Üçünç kunçuyı urılanmiş. (IB, 5)*
- *Kul sabı **begingerü** ötünür, kuzgun sabı tengrigerü yalbarur. Üze Tengri eşidti, **asra** kişi bilti tir. (IB, 54)*

2.2.4.3.2. {+A} eki ile kurulan yer zarfları:

- ***Üze** tuman turdı, **asra** toz turdı. (IB, 15)*
- ***Üze** tengrike tegir, **asra** yirke kirür tir. (IB, 20)*
- *Kul sabı begingerü ötünür, kuzgun sabı tengrigerü yalbarur. **Üze** Tengri eşidti, **asra** kişi bilti tir. (IB, 54)*
- *Tokuz arlı sıgun kiyik men. Bed[ük] tiz **üze** ünüpen möngreyür men. **Üze** Tengri eşidti, asra kişi bilti. Antag küçlüg men tir. (IB, 60)*
- *Kök boymul togan kuş men. Körüklüg kayaka konupan küzleyür men, yagaklıg tograk **üze** tüşüpen yaylayur men tir. (IB, 64)*

2.2.4.3.3. {+rA} eki ile kurulan yer zarfları:

- *Tokuz arlı sıgun kiyik men. Bed[ük] tiz üze ünüpen möngreyür men. Üze Tengri eşidti, **asra** kişi bilti. Antag küçlüg men tir. (IB, 60)*

2.2.4.5. Zaman Zarfı

Zaman zarfları, zaman bildirirler. Yarın, şimdi gibi zamansal ifadeler; yazın, kışın gibi vasıta eki ile birleşenler, zaman bildiren sözcüklerin çokluk ve iyelik eki alan halleri gibi sözcükler zaman zarflarını oluşturular (Eraslan, 2012: 216). T. Tekin ise Eski Türkçede zaman zarflarının {+A}, /+tüz/, {+(X)n} ve /+tı/ gibi eklerle türetildiğini söylemiştir (T. Tekin, 2003: 141).

2.2.4.5.1. {+A} eki kurulan zaman zarfları:

- ***Yarın kiçe*** *altun örgin üze oluru͡pan me ŋ͡gileyür men. (IB,1)*
- ***Yarın kiçe*** *eşür men. (IB,2)*
- *Uzun tonlug közün͡güsin kölke ıçgınmiş.* ***Yarın*** *yan͡grayur,* ***kiçe*** *ken͡grenür, tir. (IB, 22)*

2.2.4.5.2. {+kAn} ekinin {-mAz} ekli olumsuz sıfat fiillere eklenmesi ile oluşan zaman zarfı

{+kAn} eki {-mAz} ekli olumsuz sıfat fillere eklenerek zaman zarfı oluştururlar (T. Tekin, 2003: 142).

- *Tanım tüsi* ***takı tükemezken*** *taluyda yatıpan tapladukumin tutar men, sebdükümin yiyür men. (IB, 3)*
- *Karı üpgük yıl* ***yarumazkan*** *etdi. Ödmen͡g, körmen͡g, ürkütmen͡g tir. (IB, 21)*

IB, 24 'te geçen kün ve tün sözcükleri aynı zamanda ortu sözcüğü ile birleşerek tamlama oluştururlar ve bu tamlamalar da aynı zamanda zaman zarfı olurlar.

- *Teglü͡k kulun irkek yun͡t(t)a emig tileyür.* ***Kün*** *ortu yütürü͡p,* ***tün*** *ortu kanta, negüde bulgay ol, tir. (IB, 24)*

2.2.4.5.3. /+tı/ eki ile kurulan zaman zarfları:

- ***Amtı*** *amrak ogkanım, an͡ça bilin͡gler: Bu ırk bitig edgü ol. An͡çıp alku kentü ülügi erklig ol. (IB, 66/Kolofon)*

Kelime grubu şeklinde olan ve diğer zaman zarfları (Eraslan, 2012: 218-221):

- *Kanıgı ölmiş, kön͡geki ton͡gmiş. Kan͡gı nelü͡k ölgey ol? Beglig ol. Köneki nelü͡k ton͡ggay? Küneşke olurur ol. An͡ça bilin͡gler: Bu ırk başınta āz emgeki bar;* ***kin*** *yana edgü bolur. (IB, 57)*
- ***Bars yıl, ekinti ay, bir yigirmike*** *Tay-gün-tan manıstantakı kiçig di[n]tar burua guru eşid[ip] içimiz isig Sangun İtaçuk üçün bitidim. (IB, 67/Kolofon)*

2.2.5. Zamir

Ergin'e göre nesneleri temsil eden; Banguoğlu'na göre bir adın yerini tutan kelimelerdir (Ergin, 2008: 262; Banguoğlu, 1974: 309). Gabain, zamirlerin isimler gibi iyelik eki aldıklarında isim hal eklerini aldıklarını dile getirmiştir (Gabain, 1974: 188).

2.2.5.1. Kişi Zamiri

Kişi zamirleri varlıkları kişi olarak gösteren zamirlerdir. Orhon Türkçesinde kişi zamirleri ben~men, sen, biz ve siz' olmakla birlikte üçüncü kişi zamiri yoktur. Bu görevi işaret zamiri olan "ol" görmektedir (T. Tekin, 2003: 119).

2.2.5.1.1. Teklik 1. Şahıs

Orhun Türkçesinde genellikle "ben" şekliyle yer alan teklik 1. Şahıs zamiri Uygur Türkçesinde ve Orhun Türkçesinin bazı eserlerinde olduğu gibi "men" şekliyle yer almaktadır. Ayrıca IB'de yer alan teklik birinci şahıs kişi zamirleri yüklem bağlayıcısı olarak kullanılmıştır.

- *Tensi **men**. (IB,1)*
- *Yarın kiçe altun örgin üze oluru͡pan meŋileyür **men.** (IB,1)*
- *Āla atlıg yol teŋgri **men.** (IB,2)*
- *Yarın kiçe eşür **men.** (IB,2)*
- *Kut birgey **men!** (IB,2)*
- *A͡ntag küçlüg **men**. (IB, 3), (IB, 20)*
- *Altun başlıg yılan **men.** (IB, 8)*
- *Esnegen bars **men**. (IB, 10)*
- *A͡ntag alp **men,** erdemlig **men.** (IB, 10)*
- *Titir buğra **men.** (IB, 20)*
- *Kiyik oglı **men.** O͡tsuz subsuz kaltı uyın? Neçü͡k yorıyın? tir. (IB, 45)*
- *Karı yol teŋ͡gri **men.** Sınuku͡nga͡ın sapar men, üzüku͡nga͡in ulayur men. İlig itmiş men. Edgüsi bolzun tir. (IB, 48)*
- *Talım kara kuş **men.** Yaşıl kaya yaylagım, kızıl kaya kışlagım ol. Tagda turupan meŋ͡gileyür men. (IB, 51)*
- *Ügriŋ͡ge kutlug adgır **men.** Yagak ıgaç yaylağım kuşlug ıgaç kkışlağım A͡nta turu͡pan meŋ͡gileyür men tir. (IB, 56)*

- *Tokuz arlı sıgun kiyik* ***men.*** *Bed[ük] tiz üze ünüpen mönggreyür men. Üze Tenggri eşidti, asra kişi bilti. Antag küçlüg* ***men*** *tir. (IB, 60)*
- *Yargun kiyik* ***men.*** *Yaylag tagıma agıpan yaylayur turur men. Mengilig* ***men*** *tir. (IB, 62)*
- *Kök boymul togan kuş* ***men.*** *Körüklüg kayaka konupan küzleyür men, yagaklıg tograk üze tüşüpen yaylayur men tir. (IB, 64)*

2.2.5.1.2. Teklik 3. Şahıs

Teklik üçüncü şahıs zamiri "ol" tarafından karşılanmakla beraber aslında işaret zamiri veya işaret sıfatıdır. "ol" zamiri yalın olarak kullanıldığı gibi hal eki alma durumunda "an" kökü kullanılmaktadır (Gabain, 1974: 189).

IB'de yalın hal ve vasıta eki almış teklik üçüncü şahıs zamiri kullanılmıştır.

- *Er süke barmiş. Yolta atı armiş. Er kugu kuşka sokuşmiş. Kugu kuş kanatınga urup* ***anın*** *kalıyu barıpan öginge kangınga tegürmiş. Ögi kangı ögirer sebinür tir. (IB, 35)*
- *Kanıgı ölmiş, köngeki tongmiş. Kangı nelük ölgey ol?* ***Beglig ol.*** *Köneki nelük tonggay? Küneşke olurur ol. (IB, 57)*

2.2.5.2. Dönüşlülük Zamiri

Talat Tekin'in pekiştirme-dönüşlülük zamiri olarak nitelendirdiği dönüşlülük zamirleri, bir adı ya da başka bir zamiri pekiştirmek maksadıyla kullanılan "kentü" ve "öz" kelimeleridir (T. Tekin, 2003: 123). Şinasi Tekin'e göre dönüşlülük zamirleri iyelik ve bütün ekim eklerini alırlar (Ş. Tekin, 1992: 92). Gabain, "kentü" ve" öz" kelimelerinin Eski Türkçe olarak adlandırılan Orhun ve Uygur Türkçeleri Dönemi'nde isim, sıfat ya da zamir olarak kullanılmalrında herhangi bir fark olmadığını söylemiştir (Gabain, 1974: 200).

- *Amtı amrak oglanım, ança bilingler: Bu ırk bitig edgü ol. Ançıp alku* ***kentü*** *ülügi erklig ol. (IB, 66/Kolofon)*

2.2.5.3. İşaret Zamiri

Orhun Türkçesinde işaret zamiri olarak kullanılan sözcükler bu ve ol sözcükleridir ve Gabain'in de dediği gibi "ol" işaret zamiri aslında teklik üçüncü şahıs kişi zamirini temsil etmektedir (Gabain, 1974: 190; T. Tekin, 2003: 121).

- ***Antag*** *küçlüg men. (IB, 3), (IB, 20)*
- ***Antag*** *alp men, erdemlig men. (IB, 10)*

İşaret zamiri olarak kullanılan "*anta"* ayrıca {+DA} eki ile türetilmiş yer zarfı olmakla beraber gösterme zarfı olarak da kullanılmaktadır (T. Tekin, 2003: 140-141).

- *Ügringe kutlug adgır men. Yagak ıgaç yaylağım kuşlug ıgaç kkışlağım* ***Anta*** *turupan mengileyür men tir. (IB, 56)*

İşaret zamiri olarak kullanılan unsurlardan biri de "ol" dur. "ol" işaret zamiri IB'de işaret zamiri olarak kullanılmakla beraber isim cümlelerini yüklemleştiren bir yüklem bağlayıcısı olarak kullanılmıştır. Aşağıda bu durumun örnekleri sıralanmıştır.

- ***Edgü ol****. (IB, 1), (IB, 2), (IB, 3), (IB, 4), (IB, 5), (IB, 7), (IB, 11), (IB, 15), (IB, 17), (IB, 18), (IB, 19), (IB, 20), (IB, 21), (IB, 23), (IB, 26), (IB, 27), (IB, 28), (IB, 29), (IB, 30), (IB, 31), (IB, 34), (IB, 35), (IB, 38), (IB, 40), (IB, 41), (IB, 42), (IB, 47), (IB, 48), (IB, 49), , (IB, 51), (IB, 52), (IB, 53), (IB, 54), (IB, 55), (IB, 56), (IB, 58), (IB, 59), (IB, 60), (IB, 62), (IB, 63), (IB, 64)*
- ***Yablak ol.*** *(IB, 6), (IB, 8), (IB, 9), (IB, 16), (IB, 25), (IB, 33), (IB, 36), (IB, 37), (IB, 39), (IB, 43), (IB, 46), (IB, 50), (IB, 61), (IB, 65)*
- ***Yabız ol****. (IB, 12), (IB, 24), (IB, 44), (IB, 45)*
- *Kerekü içi* ***ne teg ol****? Tgünüki* ***ne teg ol****? Közünüki* ***ne teg****?* ***Körüglüg ol****. Egni* ***ne teg****?* ***Edgü ol.*** *Bagışı* ***ne teg****?* ***Bar ol*** *tir. (IB, 18)*
- ***Munglug ol****; anıg* ***yablak ol.*** *(IB, 22)*
- *Asıgı bar,* ***edgü ol.*** *(IB, 32)*
- *Talım kara kuş men. Yaşıl kaya yaylagım,* ***kızıl kaya kışlagım ol.*** *(IB, 51)*
- *Kanıgı ölmiş, köngeki tongmiş.* ***Kangı nelük ölgey ol****? Beglig ol. Köneki nelük tonggay? Küneşke olurur ol. Ança bilingler: ... kin yana edgü bolur. (IB, 57)*

(IB, 57'de örneğini gördüğümüz "*Kangı nelük ölgey ol?"* cümlesinde "ol" yüklem bağlayıcısı, kaynağı bir sıfat fiil eki olan {-gAy} eki ile kullanılarak isim olmuştur.)

- *Amtı amrak oglanım, ança bilingler:* ***Bu ırk bitig edgü ol. Ançıp alku kentü ülügi erklig ol****. (IB, 66/Kolofon)*

2.2.5.4. Belirsizlik Zamiri

Nesneleri belirsizlik ile karşılayan zamirlerdir. T. Tekin belirsizlik zamiri olarak "kamag" sözcüğünü vermekle beraber belirsizlik zamiri gibi kullanılan

sözcükler de vardır diyerek bu sözcükleri şöyle sıralamıştır: *büntegi, kamagı, barı, neŋ* (T. Tekin, 2003: 127). Gabain belirsizlik zamirlerine yer vermemekle beraber, Eraslan ise berlisizlik zamirlerini iyelik ekli olan ve olmayan şeklinde gruplamıştır (Gabain, 1974: 197; Eraslan, 2012: 270).

IB'de iyelik eki almayan belirsizlik zamirleri kullanılmıştır.

- *Tan͡g tan͡glardı, udu yir yarudı, udu kün tugdı.* ***Kamag*** *üze yaru͡k boltı tir. (IB, 26)*
- *Boz bulıt yorıdı, bodun üze yağdı. Kara bulıt yorıdı,* ***kamag*** *üze yağdı. Tarıg bişdi; yāş o͡t ündi; yılkıka kişike edgü boltı tir. (IB, 53)*
- *Kanlık süsi abka ünmiş. Sagır içre elik kiyik kirmiş. Eligin tutmiş. Kara* ***kamag*** *süsi ögirer tir. (IB, 63)*
- *Amtı amrak oglanım, an͡ça bilin͡gler: Bu ırk bitig edgü ol. An͡çıp* ***alku*** *kentü ülügi erklig ol. (IB, 66/Kolofon)*

2.2.5.5. Soru Zamiri

Nesneleri soru yoluyla karşılayan zamirlerdir (Ergin, 2008: 276). Soru zamiri olarak kullanılan unsurlar canlılar için kim ve cansızlar için ne olmakla beraber kök olarak kullanılamayan sadece genişlemiş halleri ile bulunan "ka" soru zamirleri kullanılmıştır (Eraslan, 2012: 266).

IB'de "ka" soru zamiri olarak kullanılan unsur, bulunma hali eki ve eşitlik hali eki kullanılarak bir soru unsuru olmuştur.

- *Uzun tonlug idişin ayakın kodupan barmiş. Yana edgüti sakınmiş. İdişimte ayakımta ön͡gi* ***kan͡ça*** *barır men? tir. Yana kelmiş. İdişin ayakın esen tü͡kel bulmiş. Ögirer sebinür tir. (IB, 42)*

IB'de "ne" soru zamirinin genişlemiş ve kalıplaşmış şekillleri bulunmaktadır (T. Tekin, 2003: 125; Ş. Tekin, 1992: 92):

- *Kerekü içi* ***ne teg ol****? Tügünüki* ***ne teg ol****? Közünü͡ki* ***ne teg****? Körüglüg ol. Egni* ***ne teg****? Edgü ol. Bagışı* ***ne teg****? Bar ol tir. (IB, 18)*
- *Tegli͡k kulun irkek yun͡t(t)a emig tileyür. Kün ortu yütürü͡p, tün ortu* ***kanta****,* ***negüde*** *bulgay ol, tir. (IB, 24)*
- *Kiyik oglı men. O͡tsuz subsuz* ***kaltı*** *uyın?* ***Neçü͡k*** *yorıyın? tir. (IB, 45)*

- *Kanıgı ölmiş, kön͡geki ton͡gmiş. Kan͡gı **nelük** ölgey ol? Beglig ol. Köneki **nelük** ton͡ggay? Küneşke olurur ol. (IB, 57)*

2.2.6. Edat

Tek başlarına bir anlamı olmayan, diğer kelimelerle birlikte bir gramer görevi yüklenen, herhangi bir işletme eki almadan kullanıma çıkan, yapım ekleri ile yeni kelimeler türetemeyen isim veya fiil kökenli olan sözcük türüdür (Eraslan, 2012: 274; Ş. Tekin, 1992: 94). T. Tekin ise Orhun Türkçesinde kullanılan edatları *"ara, birle, ıngaru, kisre, kudı, ötrü, sayu, tapa, teg, üçün, üze, eyin, tegi, adın, öŋi"* şeklinde sıralamıştır (T. Tekin, 2003: 149). Gabain ise edatları fiil menşeili, isim menşeili olanlar ve yalın halde olarak herhangi bir ek almadan kullanılan diğer çekim edatları olarak gruplandırmıştır (Gabain, 1974: 272).

2.2.6.1. İsim Menşeili Edatlar

İsim menşeili edatlar, aynı zamanda yer ve zaman zarfı olarak da görev oalabileceği gibi kullanıldıkları isimlerle beraber bir tamlama oluşturabilirler (Ş. Tekin, 1992: 95). Yalın halde olabildikleri gibi çeşitli işletme ekleri ile de kurulabilirler.

2.2.6.1.1. üze "üzerine, üzerinde"

Yalın durumu yöneten bir edat olmakla birlikte T. Tekin tarafından bulunma-çıkma durumunu da yöneten bir edat olarak belirtilmiştir (T. Tekin, 2003: 154). Üz "yukarı, üst" anlamından gelerek bir dativ eki ile çekimlendiğini bu yüzden de sözcük kökünün fiil menşeili olmayacağını dile getirmiştir (T. Tekin, "Üze Zarfı Hakkında", s.204). Gabain ise üz- "büyümek, yetişmek" anlamındaki bir fiilin zarf fiil kalıplaşması ile fiil menşeili edatlar içerisine dâhil etmektedir (Gabain, 1974: 290).

- *Yarın kiçe altun örgin **üze** olurup͡an men͡gileyür men. (IB,1)*
- *Çıntan ıgaç **üze** olurup͡an men͡gileyür men. (IB, 4)*
- *Adıglı ton͡guzlı ärt **üze** sokuşmiş ermiş. (IB, 6)*
- *Ten͡gri küçin͡ge tag **üze** yol sub körüpen, yiş **üze** yaş ot körüpen, yorıyu barıpan, sub içipen, yāş yipen ölümde ozmiş tir. (IB, 17)*
- *Tan͡g tan͡glardı, udu yir yarudı, udu kün tugdı. Kamag **üze** yaruk boltı tir. (IB, 26)*

- *Boz bulıt yorıdı, bodun* ***üze*** *yağdı. Kara bulıt yorıdı, kamag* ***üze*** *yağdı. Tarıg bişdi; yāş ot̆ ündi; yılkıka kişike edgü boltı tir. (IB, 53)*

2.2.6.1.2. a:ra, ara *"arasında"*

- *Kamuş* ***a:ra*** *başım. (IB, 10)*
- *Kamış* ***a:ra*** *kalmiş. Teŋ̆ri unamad̆uk. Abın̆çu katun bol̆zun tir. (IB, 38)*
- *Er busuşlug, teŋ̆ri bulıtlıg boltı. [Bulıt]* ***a:ra*** *kün tugmiş, busan̆ç* ***a:ra*** *meŋ̆i kelmiş tir. (IB, 52)*

2.2.6.1.3. üçün "için, nedeniyle, uğruna"

Vasıta eki birleşmesiyle oluşan bu edat, sözcüklerin yalın ve yükleme halleri ile birleşen ve en çok kullanılan edatlarından biridir (Eraslan, 2012: 305). Gabain ve Ş. Tekin tarafından fiil menşeili edatlar içerisine dâhil edilmiştir (Gabain, 1974: 301; Ş. Tekin, 1992: 95). Talat Tekin tarafından da yan cümle bağlaçları içerisinde de ele alınmıştır (T. Tekin, 2003: 158).

- *Bars yıl, ekinti ay, bir yigirmike Tay-gün-tan manıstantakı kiçig di[n]tar burua guru eşid[ip] içimiz isig Sangun İtaçuk* ***üçün*** *bitidim. (IB, 67/Kolofon)*

2.2.6.2. Fiil Menşeili Edatlar

Zarf olarak da kullanılan ve genellikle /-a/, /-u/, /-i/ gibi zarf fiiller ile kalıplaşarak oluşan edatlardır (Ş. Tekin, 1992: 95).

2.2.6.2.1. öŋ̆i *"ayrı, başka, -dan/-den başka"(<öŋ̆-i)*

T. Tekin tarafından bulunma-çıkma durumunu yöneten edat olarak alınmaktadır. Ayrıca bu edat, Gabain ve Şinasi Tekin tarafından zarf fiil kalıplaşması ile oluşan fiil menşeili edatlar içerisine dâhil edilmiş olup sözcüklerin yalın ve çıkma hali ile birleşirler (Gabain, 1974:279; T. Tekin, 2003:155; Ş. Tekin, 1992: 95; Eraslan, 2012:307).

- *Uzun tonlug idişin ayakın kodupan barmiş. Yana edgüti sakınmiş. İdişimte ayakımta* ***öŋ̆i*** *kan̆ça barır men? tir. Yana kelmiş. İdişin ayakın esen t̆ükel bulmiş. Ögirer sebinür tir. (IB, 42)*

2.2.6.2.2. takı *"ve, dahi" (<tak- ı)*

- *Tanım tüsi* ***takı*** *tükemezken taluyda yatıpan tapladukumin tutar men, sebdükümin yiyür men. (IB, 3)*

2.2.6.2.3. tegi *"-a kadar"*

Ulaşmak anlamından türeyen bu son çekim edatı bazen ses uyumuna girmeden de isimlerin ve zamirlerin yalın veya ilgi ekiyle birlikte yazılabilmektedir (Gabain, 1974: 285; Eraslan, 2012: 304). Zaman bildiren isimlerin yönelme hali ekiyle de birleşen tegi edatı zaman anlamı taşımaktadır (Bang, 1996: 54).

- *Katınga **tegi** kalmaduk, bükinge **tegi** kodm[ad]uk tir. (IB, 9)*
- *Toruk at semritti. Yirin öpen yügürü barmiş. Utru yirde ogrı sookuşup tutupan minmiş. Yilinge, kudursugınga **tegi** yagrıpan kamşayu umatın turur tir. (IB, 16)*

2.2.6.2.4. yana *"yine, ve, da"*

Cümle başlatıcı olarak kullanılabilmekle beraber tek başına veya yinelemeli olarak da kullanılabilir (Gabain 1974: 291; T. Tekin, 2003: 157).

- ***Yana** Tengri kutınta üçünç yılta kop esen tükel körüşmiş. (IB, 15)*
- *Oyma er oğlanın kişisin tutug urupan oş iç oygalı barmiş. Oglın kişisin utuzmaduk, **yana** tokuz on boş konγ utmiş. Oglı yutuzı kop ögirer tir. (IB, 29)*
- *Uzun tonlug idişin ayakın kodupan barmiş. **Yana** edgüti sakınmiş. İdişimte ayakımta öngi kança barır men? tir. **Yana** kelmiş. İdişin ayakın esen tükel bulmiş. Ögirer sebinür tir. (IB, 42)*
- *Kanıgı ölmiş, köngeki tongmiş. Kangı nelük ölgey ol? Beglig ol. Köneki nelük tonggay? Küneşke olurur ol. Ança bilingler: Bu ırk başınta āz emgeki bar; kin **yana** edgü bolur. (IB, 57)*
- *Oglı öginte kangınta öbkelepen tezipen barmiş. **Yana** sakınmiş, kelmiş. Ögüm ötin alayın, kangım sabın tınglayın, tip kelmiş tir. (IB, 58)*

2.2.6.2.5. kodı *" –dan/ -den aşağı" (<kod-ı)*

- *Togan kuş tengriden **kodı** tabışgan tipen kapmiş. Togan kuş tırngakı suçulunmiş yana tıtinmiş. Togan kuşung tırngakı ügüşüpen kalıyu barmiş, tabışgan terisi üngüşüpen yügürü barmiş. Antag tir. (IB, 44)*

2.2.6.3. Pekiştirme Edatı

2.2.6.3.1. ok/ök

Kuvvetlendirme ifade eden ok/ök edatı çeşitli kelimelerle birleşerek bir zamiri, bir zarfı ya da bir fiili pekiştirebilir (Gabain, 1974: 345; T. Tekin, 2003: 159). IB'deki örneklerinde pekiştirme edatı olan sözcükler bir fiili pekiştirmiştir.

- *Otsuz subsuz kaltı uyın?* ***Neçük*** *yorıyın? tir. (IB, 45)*
- *Kanıgı ölmiş, köngeki tongmiş. Kangı nelük ölgey ol? Beglig ol. Köneki* ***nelük*** *tonggay? Küneşke olurur ol. Ançа bilingler: Bu ırk başınta āz emgeki bar; kin yana edgü bolur. (IB, 57)*

2.2.6.4. Bağlama Edatı (Bağlaç)

2.2.6.4.1. Utru *"-a/-e doğru, vasıtasıyla" (<ut-ur-u)*

Yön anlamı taşımakla birlikte fiil menşeili bir bağlama edatıdır (Eraslan, 2012: 310).

- ***Utru*** *eki yalıg kişi oglın sokuşmiş; kişi korkmiş. (IB, 2)*
- *Toruk at semritti. Yirin öpen yügürü barmiş.* ***Utru*** *yirde ogrı sookuşup tutupan minmiş. Yilinge, kudursugınga tegi yagrıpan kamşayu umatın turur tir. (IB, 16)*
- *Togan ügüz kuşı kuşlayu barmiş.* ***Utru*** *talım kara kuş kopupan barmiş tir. (IB, 43)*

2.2.6.4.2. udu *"ve"*

- *Tang tanglardı,* ***udu*** *yir yarudı,* ***udu*** *kün tugdı. (IB, 26)*

2.2.6.4.3. yana *"ve"*

- *Togan kuş tengriden kodı tabışgan tipen kapmiş. Togan kuş tırngakı suçulunmiş* ***yana*** *tıtinmiş. Togan kuşung tırngakı ügüşüpen kalıyu barmiş, tabışgan terisi üngüşüpen yügürü barmiş. Antag tir. (IB, 44)*

2.2.6.4.4. ançıp *"fakat, ama"*

- *Amtı amrak oglanım, ançа bilingler: Bu ırk bitig edgü ol.* ***Ançıp*** *alku kentü ülügi erklig ol. (IB, 66/Kolofon)*

2.2.7. Fiil

Dilin en önemli sözcük türü olarak adlandırabileceğimiz fiiller başka dillerden ödünçleme olarak alınabilen isim, sıfat ve edat gibi sözcük türlerine karşılık şahıs

zamirleri gibi ödünçlenemeyen sözcüklerdir (Eraslan, 2012: 310). Bir dilin yapısını en iyi şekilde ortaya koyan sözcük türü olması da bu yüzdendir. Fiil sözcük türü hakkında dilbilimciler çeşitli görüşlerde bulunmuşlardır. Banguoğlu, "Bir kılış, bir durum veya oluşu, toplu bir deyimle olup biteni anlatan kelimeye fiil adını veririz." (Banguoğulu, 1974: 350) diyerek; Z. Korkmaz, "Bir kılışı, bir oluşu veya bir durumu anlatan; olumlu ve olumsuz şekilllere girebilen kelime."(Korkmaz, 1992: 61) diyerek; Ergin ise "Fiiller hareketleri karşılayan kelimelerdir." (Ergin, 2008: 280) diyerek fiil hakkındaki tanımlamaları dile getirmişlerdir.

2.2.7.1. Fiil İşletme Ekleri

Fiil işletme ekleri fiili şekil ve zamanla bir noktada buluşturan eklerdir. Bildirme ve tasarlama kipleri olarak düşünebileceğimiz fiil kip eklerinde zaman, bildirme kipinde belirli iken tasarlama kipinde belirsizdir (Eraslan, 2012: 318). Bu yüzden de bildirme kipleri ile kurulan fiillerde ekler şekil ve zaman olarak yer alırken tasarlama kiplerinde sadece şekil olarak yer alırlar (Ergin, 2008: 282).

2.2.7.1.1. Şahıs Unsurları ve Şahıs Ekleri

"Hareketi şekil ve zaman yanında bir şahsa da bağlayan fiillere çekimli fiil denir (Eraslan, 2012: 330)." Şahıs unsurları kelime veya ek şeklinde olabilmektedir. Sözcük halinde olanlar zamir kökenli şahıs unsurları (1.tip), ek halinde olanlar iyelik kökenli (2.tip), emir ekleri de hem şahıs hem şekil belirttikleri için 3. Tip şahıs unsurlarıdır (Eraslan, 2012: 330; Ergin, 2008: 283-288).

2.2.7.1.1.1. Zamir Kökenli Şahıs Unsurları

Eski Türkçede zamir kökenli şahıs ekleri, görülen geçmiş zaman ve emir kipi dışında tüm kiplerde görülmekle beraber sadece üçüncü tekil şahıs zamiri değişerek sonradan kullanılmamıştır (Ergin, 2008: 283). Zamir kökenli şahıs unsurları IB'de geniş zaman, duyulan geçmiş zaman ve gelecek zaman kiplerinde kullanılmıştır.

2.2.7.1.1.1.1. Teklik 1. Şahıs Zamiri

Teklik 1.şahıs zamiri Eski Türkçede "men" şekliyle görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesinde "van/ven" şekliyle kullanılan teklik 1. Şahıs zamirinin bazı yerlerde "m" şeklindeki kullanımı da olduğu görülmekte ve Batı Türkçesine de b~m değişikliği sonucu "ben" şekliyle gelmektedir (Ergin, 2008: 284).

- *Yarın kiçe altun örgin üze oluru͡pan* ***men͡gileyür men.*** *(IB, 1)*

- *Yarın kiçe **eşür men.** (IB, 2)*
- *Kut **birgey men!”** timiş. (IB, 2)*
- *Tanım tüsi takı tükemezken taluyda yatıpan tapladukumin tutar **men,** sebdükümin yiyür **men**. (IB, 3)*
- *Çıntan ıgaç üze oluru͡pan **men͡gileyür men.** (IB, 4)*
- *Ürü͡ng köpükümin **saçar men**. (IB, 20)*
- *Udıgmag odguru, yatıglıg turguru **yorıyur men.** (IB, 20)*
- *Ürü͡ng esri i͡ngek buzagulaçı bolmiş. Ölgey **men**, timiş. Ürü͡ng esri irkek buzagu kelürmiş. Idu͡kluk yaragay. Ülügde ozmiş tir. (IB, 41)*
- *Uzun tonlug idişin ayakın kodupan barmiş. Yana edgüti sakınmiş. İdişimte ayakımta ön͡gi kan͡ça barır **men**? tir. Yana kelmiş. İdişin ayakın esen tü͡kel bulmiş. Ögirer sebinür tir. (IB, 42)*
- *Karı yol ten͡gri men. Sınu͡kın͡gın sapar **men**, üzü͡kin͡gin ulayur **men.** İlig itmiş **men.** Edgüsi bolzun tir. (IB, 48)*
- *Talım kara kuş men. Yaşıl kaya yaylagım, kızıl kaya kışlagım ol. Tagda turupan men͡gileyür **men.** (IB, 51)*
- *Ügrin͡ge kutlug adgır men. Yagak ıgaç yaylağım kuşlug ıgaç kışlağım An͡ta turu͡pan men͡gileyür **men** tir. (IB, 56)*
- *To͡kuz arlı sıgun kiyik men. Bed[ük] tiz üze ünüpen mön͡greyür **men.** Üze Ten͡gri eşidti, asra kişi bilti. An͡tag küçlüg men tir. (IB, 60)*
- *Yargun kiyik men. Yaylag tagıma agıpan yaylayur turur **men.** Men͡gilig men tir. (IB, 62)*
- *Kök boymul togan kuş men. Kör͡üklüg kayaka konu͡pan küzleyür **men,** yagaklıg tograk üze tüşüpen yaylayur **men** tir. (IB, 64)*

2.2.7.1.1.1.2. Teklik 3. Şahıs

Eski Türkçede zamir kökenli teklik üçüncü şahıs eki kullanılmamıştır. IB’de zamir kökenli olan teklik üçüncü şahıs duyulan geçmiş zaman, geniş zaman ve gelecek zaman ekinde kullanılmıştır.

- *Utru eki yalıg kişi oglın **sokuşmiş;** kişi **korkmiş.** “Korkma!” **timiş.** “Kut birgey men!” **timiş.** (IB, 2)*
- *Beg er yuntın͡garu **barmiş:** Āk bisi **kulunlamiş.** Altun tuyuglug adgırlık **yaragay**. Tebesin͡gerü **barmiş**: Ürü͡ng in͡geni **botulamiş.** Altun budl(a)lug*

bugralık ***yaragay****. (IB, Ebiŋgerü* ***barmiş****: Üçünç kunçuyı* ***urılanmiş****. Beglik* ***yaragay, tir.*** *(IB, 5)*

- *Adıglı tonguzlı ārt üze* ***sokuşmiş ermiş****. Adıgıng karnı* ***yarılmiş,*** *tonguzung azıgı* ***sınmiş tir.*** *(IB, 6)*
- *Erk terkleyü* ***kelir****. Edgü söz sab elti* ***kelir tir.*** *(IB, 7)*
- *Altun kurugsakımin kılıcın kesipen özüm[in] yul [in]intin, başımın yul ebintin* ***tir.*** *(IB,8)*
- *Ulug eb* ***örtenmiş****. Katınga tegi* ***kalmaduk****, bükinge tegi* ***kodm[ad]uk tir****. (IB, 9)*
- *Sarıg atlıg sabçı, yazıg atlıg yalabaç edgü söz sab elti* ***kelir tir****. (IB, 11)*
- *Er abka* ***barmiş.*** *Tagda* ***kamılmiş.*** *Tengride Erklig* ***tir.*** *(IB, 12)*
- *Tengrilig kurtga yurtta* ***kalmiş****. Yaglıg kamıç bulupan yalgayu* ***tirilmiş,*** *ölümde* ***ozmiş tir****. (IB, 13)*
- *Kuzgunug ıgaçka* ***bāmiş.*** *"Katıgtı bā, edgüti bā!"* ***tir.*** *(IB, 14)*
- *Üze tuman* ***turdı,*** *asra toz* ***turdı.*** *Kuş og(l)ı uça* ***āztı,*** *kiyik oglı yügürü* ***āztı,*** *kişi oglı yorıyu* ***āztı.*** *Yana Tengri kutınta üçünç yılta kop esen tükel* ***körüşmiş.*** *Kop* ***ögirer sebinür tir.*** *(IB, 15)*
- *Toruk at* ***semritti****. Yirin öpen yügürü* ***barmiş.*** *Utru yirde ogrı sookuşup tutupan* ***minmiş.*** *Yilinge, kudursugınga tegi yagrıpan kamşayu umatın* ***turur tir.*** *(IB, 16)*
- *Özlük at öng yirde arıp ongup* ***turu kalmiş.*** *Tengri küçinge tag üze yol sub körüpen, yiş üze yaş ot körüpen, yorıyu barıpan, sub içipen, yāş yipen ölümde* ***ozmiş tir.*** *(IB, 17)*
- *Kerekü içi ne teg ol? Tgünüki ne teg ol? Közünüki ne teg? Körüglüg ol. Egni ne teg? Edgü ol. Bagışı ne teg? Bar ol* ***tir.*** *(IB, 18)*
- *Āk at karşısın üç bolugta talulapan agınka ötügke* ***ıdmiş tir.*** *Korkma, edgüti ötün; ayınma, edgüti yalbar!* ***tir.*** *(IB, 19)*
- *Üze tengrike* ***tegir****, asra yirke* ***kirür tir.*** *(IB, 20)*
- *Karı üpgük yıl yarumazkan etdi. Ödmeng, körmeng, ürküt[m]eng* ***tir.*** *(IB, 21)*
- *Uzun tonlug közüngüsin kölke* ***ıçgınmiş.*** *Yarın* ***yangrayur****, kiçe* ***kengrenür, tir.*** *(IB, 22)*
- *Oglan kekük tezekin bultı. Çekik, eting kutlug bolzun* ***tir.*** *(IB, 23)*

- *Teglük kulun irkek yunt(t)a emig* ***tileyür.*** *Kün ortu yütürüp, tün ortu kanta, negüde bulgay ol,* ***tir****. (IB, 24)*
- *Eki öküzüg bir bukursıka* ***kölmiş****. Kamşayu umatın* ***turur, tir.*** *(IB, 25)*
- *Tang tanglardı, udu yir yarudı, udu kün tugdı. Kamag üze yaruk boltı* ***tir.*** *(IB, 26)*
- *Bay er konyı ürküpen* ***barmiş.*** *Börike* ***sookuşmiş.*** *Böri ağzı* ***emsimiş.*** *Esen tüükel* ***bolmiş tir****. (IB, 27)*
- *Kan olurupan ordu* ***yapmiş****. İli* ***turmiş****. Tört bulungtakı edgüsi uyurı tirilipen* ***mengileyür, bedizleyür tir.*** *(IB, 28)*
- *Oyma er oğlanın kişisin tutug urupan oş iç oygalı* ***barmiş****. Oglın kişisin* ***utuzmaduk****, yana tokuz on boş kony* ***utmiş****. Oglı yutuzı kop* ***ögirer tir.*** *(IB, 29)*
- *Çıgany er oglı kazgançka* ***barmiş****. Yolı* ***yaramiş****. Ögire sebinü* ***kelir tir****. (IB, 30)*
- *Bars kiyik engke mengke* ***barmiş.*** *Engin mengin* ***bulmiş.*** *Bulupan uyasıngaru ögire sebinü* ***kelir tir.*** *(IB, 31)*
- *Bir tabılku yüz boltı. Yüz tabulkı ming boltı. Ming tabılku tümen boltı* ***tir****. (IB, 32)*
- *Kidizig subka sukmiş. Takı ur, katıgdı bā* ***tir****. (IB, 33)*
- *Kan süke* ***barmiş,*** *Yagıg* ***sançmiş.*** *Köçürü konturu* ***kelir.*** *Özi süsi ögire sebinü ordusıngaru* ***kelir, tir****. (IB, 34)*
- *Er süke* ***barmiş.*** *Yolta atı* ***armiş.*** *Er kugu kuşka s****okuşmiş****. Kugu kuş kanatınga urup anınla kalıyu barıpan öginge kangınga* ***tegürmiş.*** *Ögi kangı ögirer sebinür* ***tir****. (IB, 35)*
- *Üküş atlıg ögrünçüng yook; kobı atlıg korkınçıng yook, uçruglug kutung yook* ***tir.*** *(IB, 36)*
- *Bir karı öküzüg bilin biçe kumursga* ***yimiş.*** *Kamşayu umatın* ***turur tir.*** *(IB, 37)*
- *Kamış āra* ***kalmiş****. Tengri* ***unamaduk.*** *Abınçu katun bolzun* ***tir****. (IB, 38)*
- *Tıgıg tertrü* ***kişemiş****. Kamşayu umatın* ***turur tir.*** *(IB, 39)*
- *Talım urı yarın aça yasıçin yalım kayag yara urupan yalngusun* ***yorıyur tir.*** *Antag alp ermiş. (IB, 40)*
- *Üründg esri ingek buzagulaçı* ***bolmiş****. Ölgey men,* ***timiş.*** *Ürüng esri irkek buzagu* ***kelürmiş****. Idukluk* ***yaragay****. Ülügde* ***ozmiş tir.*** *(IB, 41)*

- *Uzun tonlug idişin ayakın kodupan* ***barmiş.*** *Yana edgüti* ***sakınmiş.*** *İdişimte ayakımta öngi kançа barır men?* ***tir****. Yana kelmiş. İdişin ayakın esen tükel* ***bulmiş.*** *Ögirer sebinür* ***tir****. (IB, 42)*
- *Togan ügüz kuşı kuşlayu* ***barmiş.*** *Utru talım kara kuş kopupan* ***barmiş tir.*** *(IB, 43)*
- *Togan kuş tengriden kodı tabışgan tipen* ***kapmiş.*** *Togan kuş tırngakı* ***suçulunmiş*** *yana* ***tıtinmiş****. Togan kuşung tırngakı ügüşüpen kalıyu* ***barmiş,*** *tabışgan terisi üngüşüpen yügürü* ***barmiş****. Antag* ***tir.*** *(IB, 44)*
- *Otsuz subsuz kaltı uyın? Neçük yorıyın?* ***tir.*** *(IB, 45)*
- *Tebe titigke* ***tüşmiş****. Basınu* ***yimiş****. Özin tilkü* ***yimiş tir.*** *(IB, 46)*
- *Er ümeleyü* ***barmiş.*** *Tengrike* ***sookuşmiş.*** *Kut* ***kolmiş.*** *Kut* ***birmiş.*** *Agılıngta yılkıng bolzun! Özüng uzun bolzun!* ***timiş.*** *(IB, 47)*
- *Karı yol tengri men. Sınukıngın sapar men, üzükingin ulayur men. İlig itmiş men. Edgüsi bolzun* ***tir****. (IB, 48)*
- *Bars kiyik engleyü mengleyü* ***barmiş****. Ortu yirde amgaka* ***sokuşmiş.*** *Esri amga yalım kayaka ünüp* ***barmiş****. Ölümte* ***ozmiş****. Ölümte ozupan ögire sebinü* ***yorıyur tir.*** *(IB, 49)*
- *Tıg at kudrukın tügüp tigret, yazıg kodı yadrat. Tokuz kat üçürgüng topulgınça teritzün* ***tir.*** *(IB, 50)*
- *Er busuşlug, tengri bulıtlıg* ***boltı.*** *[Bulıt] āra kün* ***tugmiş,*** *busanç āra mengi* ***kelmiş tir.*** *(IB, 52)*
- *Boz bulıt yorıdı, bodun üze yağdı. Kara bulıt yorıdı, kamag üze yağdı. Tarıg bişdi; yāş ot ündi; yılkıka kişike edgü* ***boltı tir.*** *(IB, 53)*
- *Kul sabı begingerü* ***ötünür,*** *kuzgun sabı tengrigerü* ***yalbarur.*** *Üze Tengri eşidti, asra kişi* ***bilti tir****. (IB, 54)*
- *Alp er oglı süke* ***barmiş.*** *Sü yirinte erklig sabçı* ***törütmiş tir****. Ebingerü kelser özi* ***ātanmiş,*** *ögrünçülüg, atı yitiglig* ***kelir tir.*** *(IB, 55)*
- *Ügringe kutlug adgır men. Yagak ıgaç yaylağım kuşlug ıgaç kışlağım Anta turupan mengileyür men* ***tir.*** *(IB, 56)*
- *Kanıgı* ***ölmiş****, köngeki* ***tongmiş.*** *Kangı nelük ölgey ol? Beglig ol. Köneki nelük* ***tonggay?*** *Küneşke olurur ol. Ançа bilingler: Bu ırk başınta āz emgeki bar; kin yana edgü* ***bolur****. (IB, 57)*

- *Oglı öginte kaŋgınta öbkelepen tezipen **barmiş.** Yana **sakınmiş, kelmiş**. Ögüm ötin alayın, kaŋgım sabın tıŋglayın, tip **kelmiş tir.** (IB, 58)*
- *Yılka tegmişig yıdıtmayın, ayka tegmişig artatmayın; edgüsi bolzun **tir**. (IB, 59)*
- *Tokuz arlı sıgun kiyik men. Bed[ük] tiz üze ünüpen möŋgreyür men. Üze Teŋgri eşidti, asra kişi bilti. Antag küçlüg men **tir.** (IB, 60)*
- *Turnya kuş tüşnekiŋge **konmiş.** Tuymatın tuzakka **ilinmiş.** Uça umatın **olurur tir.** (IB, 61)*
- *Yargun kiyik men. Yaylag tagıma agıpan yaylayur turur men. Meŋgilig men **tir.** (IB, 62)*
- *Kanlık süsi abka ünmiş. Sagır içre elik kiyik **kirmiş.** Eligin tutmiş. Kara kamag süsi **ögirer tir**. (IB, 63)*
- *Kök boymul togan kuş men. Körüklüg kayaka konupan küzleyür men, yagaklıg tograk üze tüşüpen yaylayur men **tir.** (IB, 64)*
- *Semiz at ağzı katıg boltı. İdisi **umaz tir.** (IB, 65)*

2.2.7.1.1.2. İyelik Kökenli Şahıs Unsurları

İyelik kökenli şahıs unsurları iyelik ekleri olmakla birlikte isme geldiğinde sahiplik bildirirken fiile geldiğinde eylemin kim tarafından yapıldığını bildirmektedir (Ergin, 2008: 286). Eski Türkçede özellikle Uygurcada iyelik kökenli şahıs ekleri görülen geçmiş zaman ekinde kullanılmıştır (Eraslan, 2012: 332). IB'de ise iyelik kökenli şahıs ekleri geniş zaman, görülen geçmiç zaman, duyulan geçmiş zaman, gelecek zaman gibi birçok kip ekinde kullanılmıştır.

2.2.7.1.1.2.1. İyelik Kökenli Teklik Şahıs Unsurları

2.2.7.1.1.2.1.1. Teklik 1. Şahıs

Teklik birinci şahıs iyelik kökenli şahıs unsuru Eski Türkçede –m ekidir. IB'de –m ekli bir örneği yer almakla birlikte diğer iki örnek emir kipinde olan teklik 1. şahıstır. Bu yüzden emir kipinde olanlar 3. tip şahıs unsuru olarak da sayılabilirler.

- *Oglı öginte kaŋgınta öbkelepen tezipen barmiş. Yana sakınmiş, kelmiş. Ögüm ötin **alayın**, kaŋgım sabın **tıŋglayın,** tip kelmiş tir. (IB, 58)*
- *Yılka tegmişig **yıdıtmayın**, ayka tegmişig **artatmayın;** edgüsi bolzun tir. (IB, 59)*

- *Bars yıl, ekinti ay, bir yigirmike Tay-gün-tan manıstantakı kiçig di[n]tar burua guru eşid[ip] içimiz isig Sangun İtaçuk üçün* ***bitidim****. (IB, 67/Kolofon)*

2.2.7.1.1.2.1.2. Teklik 2. Şahıs

Teklik ikinci şahıs iyelik kökenli şahıs unsuru Eski Türkçede -n͡g ekidir. IB'de yer alan örnekler, emir kipinde olup 3. tip şahıs unsuru olarak da sayılabilirler.

- *Altun kurugsakımin kılıcın kesipen özüm[in]* ***yul*** *[in]intin, başımın* ***yul*** *ebintin tir. (IB,8)*
- *Kuzgunug ıgaçka bāmiş. "Katıgtı* ***bā,*** *edgüti* ***bā!"*** *tir. (IB, 14)*
- *Āk at karşısın üç bolugta talulapan agınka ötügke ıdmiş tir.* ***Korkma,*** *edgüti* ***ötün; ayınma,*** *edgüti* ***yalbar****! tir. (IB, 19)*
- *Kidizig subka sukmiş. Takı* ***ur,*** *katıgdı* ***bā*** *tir. (IB, 33)*
- *Tıg at kudrukın tügüp* ***tigret****, yazıg kodı* ***yadrat.*** *Tokuz kat üçürgün͡g topulgınça teritzün tir. (IB, 50)*

2.2.7.1.1.2.1.3. Teklik 3. Şahıs

Teklik üçüncü şahıs iyelik kökenli şahıs unsurunun Eski Türkçede eki bulunmamaktadır. IB'de ise emir kipi ve bilinen geçmiş zaman kipinde iyelik kökenli teklik üçüncü şahıs eki kullanılmıştır.

- *Üze tuman* ***turdı,*** *asra toz* ***turdı.*** *Kuş og(l)ı uça* ***āztı,*** *kiyik oglı yügürü* ***āztı,*** *kişi oglı yorıyu* ***āztı****. Yana Tengri kutınta üçünç yılta kop esen tükel körüşmiş. Kop ögirer* ***sebinür*** *tir. (IB, 15)*
- *Toruk at* ***semritti.*** *Yirin öpen yügürü barmiş. Utru yirde ogrı sookuşup tutupan minmiş. Yilinge, kudursugınga tegi yagrıpan kamşayu umatın turur tir. (IB, 16)*
- *Karı üpgük yıl yarumazkan* ***etdi.*** *Ödmeng, körmeng, ürküt[m]eng tir. (IB, 21)*
- *Oglan kekük tezekin* ***bultı.*** *Çekik, eting kutlug* ***bolzun*** *tir. (IB, 23)*
- *Tang* ***tanglardı****, udu yir* ***yarudı,*** *udu kün* ***tugdı.*** *Kamag üze yaruk* ***boltı*** *tir. (IB, 26)*
- *Bir tabılku yüz* ***boltı.*** *Yüz tabulkı ming* ***boltı.*** *Ming tabılku tümen* ***boltı*** *tir. (IB, 32)*
- *Kamış āra kalmiş. Tengri unamaduk. Abınçu katun* ***bolzun*** *tir. (IB, 38)*
- *Er ümeleyü barmiş. Tengrike sookuşmiş. Kut kolmiş. Kut birmiş. Agılıngta yılkıng* ***bolzun!*** *Özüng uzun* ***bolzun****! timiş. (IB, 47)*

- *Karı yol teŋgri men. Sınukıŋgın sapar men, üzükiŋgin ulayur men. İlig itmiş men. Edgüsi* ***bolzun*** *tir. (IB, 48)*
- *Tıg at kudrukın tügüp tigret, yazıg kodı yadrat. Tokuz kat üçürgüŋg topulgınça* ***teritzün*** *tir. (IB, 50)*
- *Er busuşlug, teŋgri bulıtlıg* ***boltı.*** *[Bulıt] āra kün tugmiş, busanç āra meŋgi kelmiş tir. (IB, 52)*
- *Boz bulıt* ***yorıdı****, bodun üze* ***yağdı.*** *Kara bulıt* ***yorıdı,*** *kamag üze* ***yağdı.*** *Tarıg* ***bişdi;*** *yāş ot* ***ündi****; yılkıka kişike edgü* ***boltı*** *tir. (IB, 53)*
- *Kul sabı begiŋgerü ötünür, kuzgun sabı teŋgrigerü yalbarur. Üze Teŋgri* ***eşidti,*** *asra kişi* ***bilti*** *tir. (IB, 54)*
- *Yılka tegmişig yıdıtmayın, ayka tegmişig artatmayın; edgüsi* ***bolzun*** *tir. (IB, 59)*
- *Tokuz arlı sıgun kiyik men. Bed[ük] tiz üze ünüpen möŋgreyür men. Üze Teŋgri* ***eşidti,*** *asra kişi* ***bilti.*** *Antag küçlüg men tir. (IB, 60)*
- *Semiz at ağzı katıg* ***boltı****. İdisi umaz tir. (IB, 65)*

2.2.7.1.1.2.2. İyelik Kökenli Çokluk Şahıs Unsurları

2.2.7.1.1.2.2.1. Çoğul 2. Şahıs

Çokluk ikinci şahıs iyelik kökenli şahıs unsuru eki Eski Türkçede -ŋgız/-ŋgiz'dir. Eski Türkçede bu şekilde kullanılan ek Eski Anadolu Türkçesinde yuvarlak ünlülü şekli ile kullanılmıştır (Ergin, 2008: 287). IB'de özellikle emir kipinde görülen çokluk ikinci şahıs eki daha çok {-(X)ŋlAr} şeklindedir (T. Tekin, 2003: 180).

- *Ança* ***biliŋgler:*** *(IB, 1), (IB, 3), (IB, 4), (IB, 5), (IB, 9), (IB, 10), (IB, 12), (IB, 13), (IB, 14), (IB, 15), (IB, 17), (IB, 18), (IB, 20), (IB, 22), (IB, 23), (IB, 24), (IB, 27), (IB, 28), (IB, 29), (IB, 30), (IB, 32), (IB, 33), (IB, 34), (IB, 35), (IB, 36), (IB, 37), (IB, 38), (IB, 39), (IB, 40), (IB, 42), (IB, 43), (IB, 44), (IB, 45), (IB, 46), (IB, 47), (IB, 48), (IB, 50), (IB, 51), (IB, 52), (IB, 53), (IB, 55), (IB, 56), (IB, 57), (IB, 58), (IB, 59), (IB, 60), (IB, 61), (IB, 62), (IB, 63), (IB, 64), (IB, 65)*
- *Ança* ***biliŋg:*** *(IB, 2), (IB, 6), (IB, 7), (IB, 8), (IB, 9), (IB, 11), (IB, 16), (IB, 19), (IB, 21), (IB, 25), (IB, 26), (IB, 31), (IB, 41), (IB, 49), 8IB, 54)*
- *Karı üpgük yıl yarumazkan etdi.* ***Ödmeŋg, körmeŋg, ürküt[m]eŋg tir****. (IB, 21)*

- *Amtı amrak oglanım, ança* ***bilingler****: Bu ırk bitig edgü ol. Ançıp alku kentü ülügi erklig ol. (IB, 66/Kolofon)*

2.2.7.1.1.2.2.2. Çoğul 3. Şahıs

Çoğul üçüncü şahıs iyelik kökenli şahıs unsuru eki Eski Türkçede –lar/-ler ekidir. IB'de çoğul üçüncü şahıs iyelik eki kullanılmamakla birlikte çeviride çokluk olarak verilen fiil kipleri anlama bağlı olarak çıkarılmıştır.

- *Kanlık süsi abka* ***ünmiş.*** *Sagır içre elik kiyik kirmiş. Eligin* ***tutmiş.*** *Kara kamag süsi ögirer tir. (IB, 63)*

2.2.7.2. Fiil Çekimi

Fiil kökenli sözcüklerin ya da gövdelerin; bir şekle, zamana ve şahsa bağlanmasına fiil çekimi denir (Eraslan, 2012: 333). Fiil kipleri, bildirme ve tasarlama kipleri olarak ikiye ayrılmaktadır (Ergin, 2008: 289). Gabain, kipleri, geniş zaman, görülen geçmiş zaman, belirsiz geçmiş zaman, gelecek zaman ve emir; T. Tekin, Orhun Grameri'nde, "Birincil Son Biçimler" başlığında buyurma, gönüllülük, kesin geçmiş zaman kiplerini, "İkincil Son Biçimler" başlığı altında isim-fiil kökenli –DOk ekli geçmiş zaman, -sIk ekli gelecek zaman, -r, -Ir, -Ur, -Ar, -yUr, -mAz ekli geniş zaman ve şimdiki zaman kiplerini; Ergin, görülen geçmiş zaman, istek, şart ve emir; Ş. Tekin ise tek ve gerçek bir zaman olarak sadece görülen geçmiş zamanı ele almıştır (Gabain, 1974: 215-223; T. Tekin, 2003: 179-189; Ş. Tekin, 1992: 96-97; Ergin, 2008: 291-313; Eraslan, 2012: 333-334).

2.2.7.2.1. Basit Fiil Çekimi

Fiilin ortaya koyduğu hareketin, fiil işletme ekleriyle birlikte bildirme ya da tasarlama kipi ifade ediyor oluşuna basit fiil çekimi denmektedir (Eraslan, 2012: 333).

2.2.7.2.1.1. Bildirme Kipleri

2.2.7.2.1.1.1. /-r/, /-Ir/, /-Ur/, /-Ar/, /-yUr/ Ekli geniş Zaman ve Şimdiki Zaman

Eski Türkçede zaman olarak geniş zamanı, şimdiki zaman ve bazen de gelecek zamanı karşılamak için kullanılan bu ekler şekil bakımından bildirme grubundadır (Erdal, 2004: 3.233, Gabain, 1974: 216). Hem isim fiil eki hem de şekil-zaman eki olarak kullanılan bu ekler Eski Türkçede var olmuştur ve en eski şekli –r eki olup diğer ekler bu ekten türemiş olup zamir kökenli şahıs unsurları ile kullanılmaktadır (Eraslan, 2012: 325). –ur/-ür eki Eski Türkçeden sonra kullanımı daralmakla birlikte –ar/-er

ekinin ise daha az kullanıldığı tespit edilmiştir (Eraslan, 2012: 325; Gabain, 1974: 216).

2.2.7.2.1.1.1.1. {-r}

Geniş bir kullanımı olan ve Brockelmann tarafından da asli şekil kabul edilen /-r/ geniş zaman eki, genellikle tek heceli fiillere gelmekle beraber birden fazla heceli fiillere de gelebildiği örneklerde görülmektedir. Ünlüyle biten eylemlere direkt, ünsüzle biten eylemlere ise bağlayıcı ünlü ile kullanıldığı görülür (Eraslan, 2012: 334; C. Brockelmann, 1954: 180).

- *Beglik yaragay,* ***tir.*** *(IB, 5)*
- *Adıglı tonguzlı ārt üze sokuşmiş ermiş. Adıgıng karnı yarılmiş, tonguzung azıgı sınmiş* ***tir.*** *(IB, 6)*
- *Erk terkleyü kelir. Edgü söz sab elti kelir* ***tir.*** *(IB, 7)*
- *Altun kurugsakımin kılıcın kesipen özüm[in] yul [in]intin, başımın yul ebintin* ***tir.*** *(IB,8)*
- *Katınga tegi kalmaduk, bükinge tegi kodm[ad]uk* ***tir****. (IB, 9)*
- *Sarıg atlıg sabçı, yazıg atlıg yalabaç edgü söz sab elti kelir* ***tir****. (IB, 11)*
- *Tengride Erklig* ***tir****. (IB, 12)*
- *Yaglıg kamıç bulupan yalgayu tirilmiş, ölümde ozmiş* ***tir.*** *(IB, 13)*
- *Kuzgunug ıgaçka bāmiş. "Katıgtı bā, edgüti bā!"* ***tir****. (IB, 14)*
- *Kop* ***ögirer*** *sebinür* ***tir.*** *(IB, 15)*
- *Toruk at semritti. Yirin öpen yügürü barmiş. Utru yirde ogrı sookuşup tutupan minmiş. Yilinge, kudursugınga tegi yagrıpan kamşayu umatın turur* ***tir.*** *(IB, 16)*
- *Tengri küçinge tag üze yol sub körüpen, yiş üze yaş ot körüpen, yorıyu barıpan, sub içipen, yāş yipen ölümde ozmiş* ***tir.*** *(IB, 17)*
- *Kerekü içi ne teg ol? Tgünüki ne teg ol? Közünüki ne teg? Körüglüg ol. Egni ne teg? Edgü ol. Bagışı ne teg? Bar ol* ***tir****. (IB, 18)*
- *Āk at karşısın üç bolugta talulapan agınka ötügke ıdmiş* ***tir.*** *Korkma, edgüti ötün; ayınma, edgüti yalbar!* ***tir.*** *(IB, 19)*
- *Ürüng köpükümin saçar men. Üze tengrike tegir, asra yirke kirür* ***tir.*** *Udıgmag odguru, yatıglıg turguru yorıyur men. (IB, 20)*
- *Uzun tonlug közüngüsin kölke ıçgınmiş. Yarın yangrayur, kiçe kengrenür,* ***tir****. (IB, 22)*

- *Oglan kekük tezekin bultı. Çekik, etinğ kutlug bolzun* ***tir.*** *(IB, 23)*
- *Teglük kulun irkek yunt(t)a emig tileyür. Kün ortu yütürüp, tün ortu kanta, negüde bulgay ol,* ***tir****. (IB, 24)*
- *Eki öküzüg bir bukursıka kölmiş. Kamşayu umatın turur* ***tir.*** *(IB, 25)*
- *Tanğ tanğlardı, udu yir yarudı, udu kün tugdı. Kamag üze yaruk boltı* ***tir****. (IB, 26)*
- *Bay er konyı ürküpen barmiş. Börike sookuşmiş. Böri ağzı emsimiş. Esen tüükel bolmiş* ***tir****. (IB, 27)*
- *Kan olurupan ordu yapmiş. İli turmiş. Tört bulungtakı edgüsi uyurı tirilipen mengileyür, bedizleyür* ***tir****. (IB, 28)*
- *Oyma er oğlanın kişisin tutug urupan oş iç oygalı barmiş. Oglın kişisin utuzmaduk, yana tokuz on boş konÿ utmiş. Oglı yutuzı kop ögirer* ***tir.*** *(IB, 29)*
- *Çıganÿ er oglı kazgançka barmiş. Yolı yaramiş. Ögire sebinü kelir* ***tir.*** *(IB, 30)*
- *Bars kiyik engke mengke barmiş. Engin mengin bulmiş. Bulupan uyasıngaru ögire sebinü kelir* ***tir.*** *(IB, 31)*
- *Bir tabılku yüz boltı. Yüz tabulkı minğ boltı. Minğ tabılku tümen boltı* ***tir****. (IB, 32)*
- *Kidizig subka sukmiş. Takı ur, katıgdı bā* ***tir.*** *(IB, 33)*
- *Kan süke barmiş, Yagıg sançmiş. Köçürü konturu kelir. Özi süsi ögire sebinü ordusıngaru kelir,* ***tir****. (IB, 34)*
- *Er süke barmiş. Yolta atı armiş. Er kugu kuşka sokuşmiş. Kugu kuş kanatınga urup anınla kalıyu barıpan öginge kangıngа tegürmiş. Ögi kangı ögirer sebinür* ***tir.*** *(IB, 35)*
- *Üküş atlıg ögrünçüng yook; kobı atlıg korkınçıng yook, uçruglug kutung yook* ***tir.*** *(IB, 36)*
- *Bir karı öküzüg bilin biçe kumursga yimiş. Kamşayu umatın turur* ***tir.*** *(IB, 37)*
- *Kamış āra kalmiş. Tengri unamaduk. Abınçu katun bolzun* ***tir.*** *(IB, 38)*
- *Tıgıg tertrü kişemiş. Kamşayu umatın turur* ***tir****. (IB, 39)*
- *Talım urı yarın aça yasıçin yalım kayag yara urupan yalngusun yorıyur* ***tir.*** *Antag alp ermiş. (IB, 40)*
- *Üründg esri ingek buzagulaçı bolmiş. Ölgey men, timiş. Üründg esri irkek buzagu kelürmiş. Idukluk yaragay. Ülügde ozmiş* ***tir.*** *(IB, 41)*

- *Uzun tonlug idişin ayakın kodupan barmiş. Yana edgüti sakınmiş. İdişimte ayakımta öngi kançа barır men?* ***tir.*** *Yana kelmiş. İdişin ayakın esen tükel bulmiş. Ögirer sebinür* ***tir.*** *(IB, 42)*
- *Togan ügüz kuşı kuşlayu barmiş. Utru talım kara kuş kopupan barmiş* ***tir****. (IB, 43)*
- *Togan kuş tengriden kodı tabışgan tipen kapmiş. Togan kuş tırngakı suçulunmiş yana tıtinmiş. Togan kuşung tırngakı ügüşüpen kalıyu barmiş, tabışgan terisi üngüşüpen yügürü barmiş. Antag* ***tir****. (IB, 44)*
- *Kiyik oglı men. Otsuz subsuz kaltı uyın? Neçük yorıyın?* ***tir****. (IB, 45)*
- *Tebe titigke tüşmiş. Basınu yimiş. Özin tilkü yimiş* ***tir****. (IB, 46)*
- *Karı yol tengri men. Sınukıngın sapar men, üzükingin ulayur men. İlig itmiş men. Edgüsi bolzun* ***tir****. (IB, 48)*
- *Bars kiyik engleyü mengleyü barmiş. Ortu yirde amgaka sokuşmiş. Esri amga yalım kayaka ünüp barmiş. Öümte ozmiş. Ölümte ozupan ögire sebinü yorıyur* ***tir****. (IB, 49)*
- *Tıg at kudrukın tügüp tigret, yazıg kodı yadrat. Tokuz kat üçürgüng topulgınça teritzün* ***tir****. (IB, 50)*
- *Er busuşlug, tengri bulıtlıg boltı. [Bulıt] āra kün tugmiş, busanç āra mengi kelmiş* ***tir****. (IB, 52)*
- *Boz bulıt yorıdı, bodun üze yağdı. Kara bulıt yorıdı, kamag üze yağdı. Tarıg bişdi; yāş ot ündi; yılkıka kişike edgü boltı* ***tir****. (IB, 53)*
- *Kul sabı begingerü ötünür, kuzgun sabı tengrigerü yalbarur. Üze Tengri eşidti, asra kişi bilti* ***tir****. (IB, 54)*
- *Alp er oglı süke barmiş. Sü yirinte erklig sabçı törütmiş* ***tir****. Ebingerü kelser özi ātanmiş, ögrünçülüg, atı yitiglig kelir* ***tir****. (IB, 55)*
- *Ügringe kutlug adgır men. Yagak ıgaç yaylağım kuşlug ıgaç kışlağım Anta turupan mengileyür men* ***tir****. (IB, 56)*
- *Oglı öginte kangınta öbkelepen tezipen barmiş. Yana sakınmiş, kelmiş. Ögüm ötin alayın, kangım sabın tınglayın, tip kelmiş* ***tir****. (IB, 58)*
- *Yılka tegmişig yıdıtmayın, ayka tegmişig artatmayın; edgüsi bolzun* ***tir****. (IB, 59)*
- *Tokuz arlı sıgun kiyik men. Bed[ük] tiz üze ünüpen möngreyür men. Üze Tengri eşidti, asra kişi bilti. Antag küçlüg men* ***tir****. (IB, 60)*

- *Turn͡ya kuş tüşnekin͡ge konmiş. Tuymatın tuzakka ilinmiş. Uça umatın olurur* ***tir****. (IB, 61)*
- *Yargun kiyik men. Yaylag tagıma agıpan yaylayur turur men. Men͡gilig men* ***tir****. (IB, 62)*
- *Kanlık süsi abka ünmiş. Sagır içre elik kiyik kirmiş. Eligin tutmiş. Kara kamag süsi ögirer* ***tir****. (IB, 63)*
- *Kök boymul togan kuş men. Körü͡klüg kayaka konu͡pan küzleyür men, yagaklıg tograk üze tüşüpen yaylayur men* ***tir****. (IB, 64)*
- *Semiz at ağzı katıg boltı. İdisi umaz* ***tir****. (IB, 65)*

2.2.7.2.1.1.1.2. {-Ir}

{-Ir} ekli geniş zaman eki aslında /-r/ geniş zaman ekinin araya bağlayıcı ünlü gelmesi ile oluşmuş örneklerini içermektedir.

- *Erk terkleyü* ***kelir****. Edgü söz sab elti* ***kelir*** *tir. (IB, 7)*
- *Sarıg atlıg sabçı, yazıg atlıg yalabaç edgü söz sab elti* ***kelir*** *tir. (IB, 11)*
- *Ürün͡g köpükümin saçar men. Üze ten͡grike* ***tegir****, asra yirke kirür tir. Udıgmag odguru, yatıglıg turguru yorıyur men. (IB, 20)*
- *Çıgan͡y er oglı kazgan͡çka barmiş. Yolı yaramiş. Ögire sebinü* ***kelir*** *tir. (IB, 30)*
- *Bars kiyik en͡gke men͡gke barmiş. En͡gin men͡gin bulmiş. Bulupan uyasın͡garu ögire sebinü* ***kelir*** *tir. (IB, 31)*
- *Kan süke barmiş, Yagıg san͡çmiş. Köçürü konturu* ***kelir****. Özi süsi ögire sebinü ordusın͡garu* ***kelir****, tir. (IB, 34)*
- *Uzun tonlug idişin ayakın kodupan barmiş. Yana edgüti sakınmiş. İdişimte ayakımta ön͡gi kan͡ça* ***barır*** *men? tir. Yana kelmiş. İdişin ayakın esen tü͡kel bulmiş. Ögirer sebinür tir. (IB, 42)*
- *Alp er oglı süke barmiş. Sü yirinte erklig sabçı törütmiş tir. Ebin͡gerü kelser özi ātanmiş, ögrün͡çülüg, atı yitiglig* ***kelir*** *tir. (IB, 55)*

2.2.7.2.1.1.1.3. {-Ur}

Eski Türkçede /-Ur/ geniş zaman ekinin daha çok ünlüyle biten fiillere geldiği görülmekle beraber düzlük-yuvarlaklık uyumuna bağlı olmadığı görülür (Eraslan, 2012: 326). Ünlüyle biten fiil kök veya gövdelerine bağlayıcı ünlü ile gelmekle beraber Brockelmann tarafından ekin ünlüsünün asli değil kalıplaşmış bir bağlayıcı ünlü olduğu görüşü ortaya konmuştur (C. Brockelmann, 1954: 180; Eraslan, 2012: 336).

- *Yarın kiçe **eşür** men. (IB, 2)*
- *Tanım tüsi takı tükemezken taluyda yatıpan tapladukumin tutar men, sebdükümin **yiyür** men. (IB, 3)*
- *Kop **ögirer sebinür** tir. (IB, 15)*
- *Toruk at semritti. Yirin öpen yügürü barmiş. Utru yirde ogrı sookuşup tutupan minmiş. Yilinge, kudursugınga tegi yagrıpan kamşayu umatın **turur** tir. (IB, 16)*
- *Ürüng köpükümin saçar men. Üze tengrike tegir, asra yirke **kirür** tir. Udıgmag odguru, yatıglıg turguru yorıyur men. (IB, 20)*
- *Uzun tonlug közüngüsin kölke ıçgınmiş. Yarın yangrayur, kiçe **kengrenür**, tir. (IB, 22)*
- *Eki öküzüg bir bukursıka kölmiş. Kamşayu umatın **turur** tir. (IB, 25)*
- *Er süke barmiş. Yolta atı armiş. Er kugu kuşka sokuşmiş. Kugu kuş kanatınga urup anınla kalıyu barıpan öginge kangınga tegürmiş. Ögi kangı ögirer **sebinür** tir. (IB, 35)*
- *Bir karı öküzüg bilin biçe kumursga yimiş. Kamşayu umatın **turur** tir. (IB, 37)*
- *Tıgıg tertrü kişemiş. Kamşayu umatın **turur** tir. (IB, 39)*
- *Uzun tonlug idişin ayakın kodupan barmiş. Yana edgüti sakınmiş. İdişimte ayakımta öngi kançа barır men? tir. Yana kelmiş. İdişin ayakın esen tükel bulmiş. Ögirer **sebinür** tir. (IB, 42)*
- *Kul sabı begingerü **ötünür**, kuzgun sabı tengrigerü **yalbarur**. Üze Tengri eşidti, asra kişi bilti tir. (IB, 54)*
- *Kanıgı ölmiş, köngeki tongmiş. Kangı nelük ölgey ol? Beglig ol. Köneki nelük tonggay? Küneşke **olurur** ol. Ança bilingler: Bu ırk başınta āz emgeki bar; kin yana edgü **bolur**. (IB, 57)*
- *Turnya kuş tüşnekinge konmiş. Tuymatın tuzakka ilinmiş. Uça umatın **olurur** tir. (IB, 61)*
- *Yargun kiyik men. Yaylag tagıma agıpan yaylayur **turur** men. Mengilig men tir. (IB, 62)*

2.2.7.2.1.1.1.4. {-Ar}

Eski Türkçede ünsüzle biten tek heceli fiillere geldiği görülen {-Ar} ekinin Brockelmann tarafından ek ünlüsünün bağlayıcı ünlü olduğu görüşü ortaya konmuştur (Eraslan, 2012: 325; C. Brockelmann, 1954: 180).

- *Tanım tüsi takı tükemezken taluyda yatıpan tapladukumin* ***tutar*** *men, sebdükümin yiyür men. (IB, 3)*
- *Ürüng köpükümin* ***saçar*** *men. Üze tengrike tegir, asra yirke kirür tir. Udıgmag odguru, yatıglıg turguru yorıyur men. (IB, 20)*
- *Oyma er oğlanın kişisin tutug urupan oş iç oygalı barmiş. Oglın kişisin utuzmaduk, yana tokuz on boş kony utmiş. Oglı yutuzı kop* ***ögirer*** *tir. (IB, 29)*
- *Er süke barmiş. Yolta atı armiş. Er kugu kuşka sokuşmiş. Kugu kuş kanatınga urup anınla kalıyu barıpan ögінge kangınga tegürmiş. Ögi kangı* ***ögirer*** *sebinür tir. (IB, 35)*
- *Uzun tonlug idişin ayakın kodupan barmiş. Yana edgüti sakınmiş. İdişimte ayakımta öngi kança barır men? tir. Yana kelmiş. İdişin ayakın esen tükel bulmiş.* ***Ögirer*** *sebinür tir. (IB, 42)*
- *Karı yol tengri men. Sınukıngın* ***sapar*** *men, üzükingin ulayur men. İlig itmiş men. Edgüsi bolzun tir. (IB, 48)*
- *Kanlık süsi abka ünmiş. Sagır içre elik kiyik kirmiş. Eligin tutmiş. Kara kamag süsi* ***ögirer*** *tir. (IB, 63)*

2.2.7.2.1.1.1.5. {-yUr}

Talat Tekin tarafından eylem sıfatı sona alımış kişi zamirleri ile geniş zaman-şimdiki zaman kipini kuran kip ekidir (T. Tekin, 2003: 185). Ş. Tekin ve Gabain eki ayrı bir ek olarak almayıp fiil tabanının ünlü ile bitmesi sonucunda bu ekin kullanıldığını söylemiştir (Gabain, 1974: 216; Ş. Tekin, 1992: 96).

- *Yarın kiçe altun örgin üze olurupan* ***mengileyür*** *men. (IB, 1)*
- *Çıntan ıgaç üze olurupan* ***mengileyür*** *men. (IB, 4)*
- *Ürüng köpükümin saçar men. Üze tengrike tegir, asra yirke kirür tir. Udıgmag odguru, yatıglıg turguru* ***yorıyur*** *men. (IB, 20)*
- *Uzun tonlug közüngüsin kölke ıçgınmiş. Yarın* ***yangrayur****, kiçe kengrenür, tir. (IB, 22)*

- *Teglük kulun irkek yunt(t)a emig* ***tileyür****. Kün ortu yütürüp, tün ortu kanta, negüde bulgay ol, tir. (IB, 24)*
- *Kan olurupan ordu yapmiş. İli turmiş. Tört bulungtakı edgüsi uyurı tirilipen* ***mengileyür****,* ***bedizleyür*** *tir. (IB, 28)*
- *Talım urı yarın aça yasıçin yalım kayag yara urupan yalngusun* ***yorıyur*** *tir. Antag alp ermiş. (IB, 40)*
- *Karı yol tengri men. Sınukıngın sapar men, üzükingin* ***ulayur*** *men. İlig itmiş men. Edgüsi bolzun tir. (IB, 48)*
- *Bars kiyik engleyü mengleyü barmiş. Ortu yirde amgaka sokuşmiş. Esri amga yalım kayaka ünüp barmiş. Öümte ozmiş. Ölümte ozupan ögire sebinü* ***yorıyur*** *tir. (IB, 49)*
- *Talım kara kuş men. Yaşıl kaya yaylagım, kızıl kaya kışlagım ol. Tagda turupan* ***mengileyür*** *men. (IB, 51)*
- *Ügringe kutlug adgır men. Yagak ıgaç yaylağım kuşlug ıgaç kışlağım Anta turupan* ***mengileyür*** *men tir. (IB, 56)*
- *Tokuz arlı sıgun kiyik men. Bed[ük] tiz üze ünüpen* ***möngreyür*** *men. Üze Tengri eşidti, asra kişi bilti. Antag küçlüg men tir. (IB, 60)*
- *Yargun kiyik men. Yaylag tagıma agıpan* ***yaylayur*** *turur men. Mengilig men tir. (IB, 62)*
- *Kök boymul togan kuş men. Körüklüg kayaka konupan* ***küzleyür*** *men, yagaklıg tograk üze tüşüpen* ***yaylayur*** *men tir. (IB, 64)*

2.2.7.2.1.1.1.6. {-mAz} Ekli Geniz Zaman- Şimdiki Zaman Olumsuzu

Geniş zaman –şimdiki zaman olumsuzu olarak kullanılan {-mAz} eki zamir kökenli şahıs unsurları ile kullanılıp ünlü veya ünsüzle biten her fiile direkt getirilmektedir (Gabain, 1974: 339; M. Erdal, 2004: 3.232; Ş. Tekin, 1992: 96).

- *Tanım tüsi takı* ***tükemezken*** *taluyda yatıpan tapladukumin tutar men, sebdükümin* ***yiyür*** *men. (IB, 3)*
- *Karı üpgük yıl* ***yarumazkan*** *etdi. Ödmeng, körmeng, ürküt[m]eng tir. (IB, 21)*
- *Semiz at ağzı katıg boltı. İdisi* ***umaz*** *tir. (IB, 65)*

2.2.7.2.1.1.2. {-DOk} Ekli Bilinen Geçmiş Zaman

Bildirme eki olarak kullanılan görülen geçmiş zaman kipi olumlu veya olumsuz her türlü fiile gelebilmektedir (Eraslan, 2012: 319). Bu ekin, fiilden isim yapma eki olan –t ile üçüncü şahıs iyelik eki +ı/ +i ekinin birleşmesiyle oluştuğu ve bu yüzden isim kökenli birleşik bir ek olduğu görüşü hâkimdir (Gabain, 1974: 217; T. Tekin, 2003: 184; Ş. Tekin, 1992: 96). Düzlük-yuvarlaklık uyumu ile ünsüz uyumuna bağlı olmamakla birlikte ekin ünlüsü birinci ve ikinci şahıslarda yuvarlaktır (Eraslan, 2012: 338; Gabain, 1974: 217; M. Erdal, 2004: 3.232). Bilinen geçmiş zaman kipinde hareketin olup bitmesi ortaya konduğu için T. Tekin tarafından da kesin geçmiş zaman olarak adlandırılmıştır (T. Tekin, 2003: 184; Ergin, 2008: 298).

{-DOk} ekli kesin geçmiş zaman T. Tekin'in bellirttiği üzere genellikle tekil ve çoğul üçüncü kişi için yüklem olma görevi yapmakla birlikte yalnız Ongin Yazıtı'nda birinci kişi için kullanıldığını söylemiştir (T. Tekin, 2003: 184). Fakat IB'de örneklerine bakıldığı zaman 67. Irk olan falda yüklem "bitidim" fiili ile bitmekle beraber {-DOk} ekli bilinen geçmiş zamanın birinci tekil kişi ile kullanıldığı görülmektedir.

- *Üze tuman **turdı**, asra toz **turdı**. Kuş og(l)ı uça **āztı**, kiyik oglı yügürü **āztı**, kişi oglı yorıyu **āztı**. (IB, 15)*
- *Toruk at **semritti**. Yirin öpen yügürü barmiş. Utru yirde ogrı sookuşup tutupan minmiş. Yilinge, kudursugınga tegi yagrıpan kamşayu umatın turur tir. (IB, 16)*
- *Karı üpgük yıl yarumazkan **etdi**. Ödmeng, körmeng, ürküt[m]eng tir. (IB, 21)*
- *Oglan kekük tezekin **bultı**. Çekik, eting kutlug bolzun tir. (IB, 23)*
- *Tang **tanglardı**, udu yir **yarudı**, udu kün **tugdı**. Kamag üze yaruk **boltı** tir. (IB, 26)*
- *Bir tabılku yüz **boltı**. Yüz tabulkı ming **boltı**. Ming tabılku tümen **boltı** tir. (IB, 32)*
- *Er busuşlug, tengri bulıtlıg **boltı**. [Bulıt] āra kün tugmiş, busanç āra mengi kelmiş tir. (IB, 52)*
- *Boz bulıt **yorıdı**, bodun üze **yağdı**. Kara bulıt **yorıdı**, kamag üze **yağdı**. Tarıg **bişdi**; yāş ot **ündi**; yılkıka kişike edgü **boltı** tir. (IB, 53)*
- *Kul sabı begingerü ötünür, kuzgun sabı tengrigerü yalbarur. Üze Tengri **eşidti**, asra kişi **bilti** tir. (IB, 54)*

- *Tokuz arlı sıgun kiyik men. Bed[ük] tiz üze ünüpen möngreyür men. Üze Tengri **eşidti**, asra kişi **bilti**. Antag küçlüg men tir. (IB, 60)*
- *Semiz at ağzı katıg **boltı**. İdisi umaz tir. (IB, 65)*
- *Bars yıl, ekinti ay, bir yigirmike Tay-gün-tan manıstantakı kiçig di[n]tar burua guru eşid[ip] içimiz isig Sangun İtaçuk üçün **bitidim**. (IB, 67/Kolofon)*

2.2.7.2.1.1.3. {-mIş} Ekli Duyulan /Öğrenilen Geçmiş Zaman

Zamir kökenli şahıs unsurları ile kullanılan duyulan geçmiş zaman kipi ünlü veya ünsüzle biten fiillere direkt getirilir (Gabain, 1974: 219; M. Erdal, 2004: 3.232; Eraslan, 2012: 328). –ma olumsuzluk ekini almayabilecek olan bu kip, kişinin dışında meydana gelen bir hareket olduğu için dolaylı bir geçmiş zamanı ifade etmektedir (Gabain, 1974: 219; Ergin, 2008: 300). Öznenin genellikle üçüncü kişi olduğunu belirten T. Tekin bu kipin "Öznece tanık olunmamış" bir hareketi belirttiğini ifade eder (T. Tekin, 2003: 188).

- *Utru eki yalıg kişi oglın **sokuşmiş**. Kişi korkmiş. "Korkma!" **timiş**. "Kut birgey men!" **timiş.** (IB,2)*
- *Beg er yuntıngaru **barmiş**: Āk bisi **kulunlamiş**. Tebesingerü **barmiş**: Ürüng ingeni **botulamiş**. Ebingerü **barmiş:** Üçünç kunçuyı **urılanmiş**. (IB, 5)*
- *Adıgıng karnı **yarılmiş**, tonguzung azıgı **sınmiş** tir. (IB, 6)*
- *Ulug eb **örtenmiş**. (IB, 9)*
- *Katınga tegi **kalmaduk**, bükinge tegi **kodm[ad]uk** tir. (IB, 9)*
- *Er abka **barmiş**. (IB, 12)*
- *Tagda **kamılmiş.** (IB, 12)*
- *Tengrilig kurtga yurtta **kalmiş**. Yaglıg kamıç bulupan yalgayu **tirilmiş**, ölümde **ozmiş** tir. (IB, 13)*
- *Kuzgunug ıgaçka **bāmiş**. "Katıgtı bā, edgüti bā!" tir. (IB, 14)*
- *Yana Tengri kutınta üçünç yılta kop esen tükel **körüşmiş**. (IB, 15)*
- *Toruk at semritti. Yirin öpen yügürü **barmiş**. Utru yirde ogrı sookuşup tutupan **minmiş.** Yilinge, kudursugınga tegi yagrıpan kamşayu umatın turur tir. (IB, 16)*
- *Özlük at öng yirde arıp ongup **turu kalmiş**. Tengri küçinge tag üze yol sub körüpen, yiş üze yaş ot körüpen, yorıyu barıpan, sub içipen, yāş yipen ölümde **ozmiş** tir. (IB, 17)*

- *Āk at karşısın üç bolugta talulapan agınka ötügke **ıdmiş** tir. Korkma, edgüti ötün; ayınma, edgüti yalbar! tir. (IB, 19)*
- *Uzun tonlug közüngüsin kölke **ıçgınmiş**. Yarın yangrayur, kiçe kengrenür, tir. (IB, 22)*
- *Eki öküzüg bir bukursıka **kölmiş**. (IB, 25)*
- *Bay er konyı ürküpen **barmiş**. Börike **sookuşmiş**. Böri ağzı **emsimiş**. Esen tüükel **bolmiş** tir. (IB, 27)*
- *Kan olurupan ordu **yapmiş**. İli **turmiş**. (IB, 28)*
- *Oyma er oğlanın kişisin tutug urupan oş iç oygalı **barmiş**. Oglın kişisin utuzmaduk, yana tokuz on boş konÿ **utmiş**. Oglı yutuzı kop ögirer tir. (IB, 29)*
- *Çıganÿ er oglı kazgançka **barmiş**. Yolı **yaramiş**. Ögire sebinü kelir tir. (IB, 30)*
- *Bars kiyik engke mengke **barmiş**. Engin mengin **bulmiş**. Bulupan uyasıngaru ögire sebinü kelir tir. (IB, 31)*
- *Kidizig subka **sukmiş**. Takı ur, katıgdı bā tir. (IB, 33)*
- *Kan süke **barmiş,** Yagıg **sançmiş**. Köçürü konturu kelir. Özi süsi ögire sebinü ordusıngaru kelir, tir. (IB, 34)*
- *Er süke **barmiş**. Yolta atı **armiş**. Er kugu kuşka **sokuşmiş**. Kugu kuş kanatınga urup anınla kalıyu barıpan öginge kangınga **tegürmiş**. Ögi kangı ögirer sebinür tir. (IB, 35)*
- *Bir karı öküzüg bilin biçe kumursga **yimiş**. Kamşayu umatın turur tir. (IB, 37)*
- *Kamış āra **kalmiş**. Tengri unamaduk. Abınçu katun bolzun tir. (IB, 38)*
- *Tıgıg tertrü **kişemiş**. Kamşayu umatın turur tir. (IB, 39)*
- *Ürüng esri ingek buzagulaçı **bolmiş**. Ölgey men, **timiş**. Ürüng esri irkek buzagu **kelürmiş**. Idukluk yaragay. Ülügde **ozmiş** tir. (IB, 41)*
- *Uzun tonlug idişin ayakın kodupan **barmiş**. Yana edgüti **sakınmiş.** İdişimte ayakımta öngi kançа barır men? tir. Yana **kelmiş.** İdişin ayakın esen tükel **bulmiş**. Ögirer sebinür tir. (IB, 42)*
- *Togan ügüz kuşı kuşlayu **barmiş**. Utru talım kara kuş kopupan **barmiş** tir. (IB, 43)*
- *Togan kuş tengriden kodı tabışgan tipen **kapmiş**. Togan kuş tırngakı **suçulunmiş** yana **tıtinmiş**. Togan kuşung tırngakı ügüşüpen kalıyu **barmiş**, tabışgan terisi üngüşüpen yügürü **barmiş**. Antag tir. (IB, 44)*
- *Tebe titigke **tüşmiş**. Basınu **yimiş**. Özin tilkü **yimiş** tir. (IB, 46)*

- *Er ümeleyü **barmiş**. Teŋrike **sookuşmiş**. Kut **kolmiş**. Kut **birmiş**. Agılıŋta yılkıŋ bolzun! Özüŋ uzun bolzun! **timiş**. (IB, 47)*
- *Karı yol teŋri men. Sınukıŋın sapar men, üzükiŋin ulayur men. İlig **itmiş** men. Edgüsi bolzun tir. (IB, 48)*
- *Bars kiyik eŋleyü meŋleyü **barmiş**. Ortu yirde amgaka **sokuşmiş**. Esri amga yalım kayaka ünüp **barmiş**. Ölümte **ozmiş**. Ölümte ozupan ögire sebinü yorıyur tir. (IB, 49)*
- *Er busuşlug, teŋri bulıtlıg boltı. [Bulıt] āra kün **tugmiş**, busanç āra meŋi **kelmiş** tir. (IB, 52)*
- *Alp er oglı süke **barmiş**. Sü yirinte erklig sabçı **törütmiş** tir. Ebiŋerü kelser özi **ātanmiş**, ögrünçülüg, atı yitiglig kelir tir. (IB, 55)*
- *Kanıgı **ölmiş**, köŋeki **toŋgmiş**. Kaŋgı nelük ölgey ol? Beglig ol. Köneki nelük toŋgay? Küneşke olurur ol. (IB, 57)*
- *Oglı öginte kaŋgınta öbkelepen tezipen **barmiş**. Yana **sakınmiş**, kelmiş. Ögüm ötin alayın, kaŋgım sabın tıŋlayın, tip **kelmiş** tir. (IB, 58)*
- *Turnya kuş tüşnekiŋe **konmiş**. Tuymatın tuzakka **ilinmiş**. Uça umatın olurur tir. (IB, 61)*
- *Kanlık süsi abka **ünmiş**. Sagır içre elik kiyik **kirmiş**. Eligin **tutmiş**. Kara kamag süsi ögirer tir. (IB, 63)*

2.2.7.2.1.1.3.1. {-mADOk} Duyulan/ Öğrenilen Geçmiş Zamanın Olumsuzu

{-DOK} ekli kesin geçmiş zama olarak adlandırıdığımız bilinen geçmiş zaman eki olumsuz eylem gövdelerine eklendiğinde {-mAdOk} birleşik ek şeklini alıp {-mIş} ekli duyulan geçmiş zamanın olumsuzunu karşılamaktadır (T. Tekin, 2003: 184).

- *Katıŋa tegi **kalmaduk,** bükiŋe tegi **kodm[ad]uk** tir. (IB, 9)*
- *Oyma er oğlanın kişisin tutug urupan oş iç oygalı barmiş. Oglın kişisin **utuzmaduk**, yana tokuz on boş kony utmiş. Oglı yutuzı kop ögirer tir. (IB, 29)*
- *Kamış āra kalmiş. Teŋri **unamaduk**. Abınçu katun bolzun tir. (IB, 38)*

2.2.7.2.1.1.4. {-gAy} Ekli Gelecek Zaman

Gelecek zaman kipi olarak kullanılan {-gAy} eki bildirme kipinde olan ve şimdiden başlayıp geleceğe uzanan bir zamanı ifade etmektedir (Eraslan, 2012: 343). Gabain'in "ara şekil" olarak kabul ettiği ve kitabelerde görülmediğini söylediği bu ek isim fiil olarak kullanılamamaktadır (Gabain, 1974: 220). Ş. Tekin'de ekin

Köktürkçede görülmediğini ve ekin sonundaki /y/ ünsüzünün değişken olduğunu bildirmiştir (Ş. Tekin, 1992: 97). Zamir kökenli şahıs unsurları kullanılmakla beraber ünsüz uyumuna bağlı değildir (Eraslan, 2012: 343). Talat Tekin {-gAy} ekli gelecek zaman ekinin yalnızca IB'de ve Tun-huang yazmalarında geçtiğini dile getirmiştir (T. Tekin, 2003: 189).

- *"Kut **birgey** men!" timiş. (IB, 2)*
- *Altun tuyuglug adgırlık **yaragay**. Altun budl(a)lug bugralık **yaragay**. Beglik **yaragay,** tir. (IB, 5)*
- *Teglük kulun irkek yunt(t)a emig tileyür. Kün ortu yütürüp, tün ortu kanta, negüde **bulgay** ol, tir. (IB, 24)*
- *Ürüng esri ingek buzagulaçı bolmiş. **Ölgey** men, timiş. Ürüng esri irkek buzagu kelürmiş. Idukluk **yaragay**. Ülügde ozmiş tir. (IB, 41)*
- *Kanıgı ölmiş, köngeki tongmiş. Kangı nelük **ölgey** ol? Beglig ol. Köneki nelük **tonggay**? Küneşke olurur ol. (IB, 57)*

2.2.7.2.1.2. Tasarlama Kipleri

2.2.7.2.1.2.1. Emir Kipi

Tasarlama kipi olarak adlandıracağımız emir kipi zaman ifade etmeyen, her şahıs için için de ayrı bir ek olduğundan dolayı şahıs eki görevi de gören bir fiil işletme ekidir (Eraslan, 2012: 322). T. Tekin tarafından buyurma kipi olarak adlandırılan emir kipi normal buyurma ve pekiştirmeli buyurma olarak ikiye ayrılmaktadır ve emir ekleri emir ifadesinin yanında dilek anlamı da taşımaktadır (T. Tekin, 2003: 179; Eraslan, 2012: 322). Üçüncü kişilerde istek ve temmenni anlamı daha fazla görülürken teklik üçüncü şahıs nezaket anlamı ile çokluk ikinci şâhısı karşılamaktadır (Gabain, 1974: 215; M. Erdal, 2004: 3.231; Ş. Tekin, 1992: 96; Eraslan, 2012: 345).

2.2.7.2.1.2.1.1. Tekil 1. Kişi Emir Kipi

Eski Türkçede teklik birinci şahıs emir kipi {-AyIn} ünlülerden sonra {-yIn} eki olarak geçmektedir. Olumsuzluk şekliyle {-mAyIn} olarak geçer (Eraslan, 2012: 322). T. Tekin, {-AyIn} ekini emir kipi olarak değil gönülülük kipi altında ele almış birinci kişi için eylemi işlemek istediğini belirtmiştir (T. Tekin, 2003: 181).

- *Kiyik oglı men. Otsuz subsuz kaltı **uyın**? Neçük **yorıyın?** tir. (IB, 45)*

2.2.7.2.1.2.1.2. Tekil 2. Kişi Emir Kipi

Emir kipi teklik ikinci kişi eki olduğu gibi eksiz olarak da kullanılabilir (Gabain, 1974: 215). Orhun Türkçesinde eksiz kullanım daha yaygınken Uygur Türkçesinde ekli kullanımı daha yaygındır. IB'de eksiz kullanımı mevcuttur.

- *Altun kurugsakımin kılıcın kesipen özüm[in]* ***yul*** *[in]intin, başımın* ***yul*** *ebintin tir. (IB,8)*
- *Kuzgunug ıgaçka bāmiş. "Katıgtı* ***bā****, edgüti* ***bā****!" tir. (IB, 14)*
- *Āk at karşısın üç bolugta talulapan agınka ötügke ıdmiş tir. Korkma, edgüti ötün; ayınma, edgüti* ***yalbar****! tir. (IB, 19)*
- *Kidizig subka sukmiş. Takı* ***ur****, katıgdı* ***bā*** *tir. (IB, 33)*
- *Tıg at kudrukın tügüp* ***tigret****, yazıg kodı* ***yadrat****. Tokuz kat üçürgüng topulgınça teritzün tir. (IB, 50)*

2.2.7.2.1.2.1.3. Tekil 3. Kişi Emir Kipi

Emir kipinin teklik üçüncü kişi eki {-zUn}'dur. Köktürkçede {-çUn} şekilli kullanımı da görülür ve T. Tekin bir örnekte bunu doğrulamaktadır (Gabain, 1974: 215; Ş. Tekin, 1992: 96; T. Tekin, 2003: 180). Ünlü veya ünsüz uyumuna bağlı olmamakla birlikte her fiile direkt gelebilmektedir (Eraslan, 2012: 323).

- *Oglan kekük tezekin bultı. Çekik, eting kutlug* ***bolzun*** *tir. (IB, 23)*
- *Kamış āra kalmiş. Tengri unamaduk. Abınçu katun* ***bolzun*** *tir. (IB, 38)*
- *Er ümeleyü barmiş. Tengrike sookuşmiş. Kut kolmiş. Kut birmiş. Agılıngta yılkıng* ***bolzun****! Özüng uzun* ***bolzun****! timiş. (IB, 47)*
- *Karı yol tengri men. Sınukıngın sapar men, üzükingin ulayur men. İlig itmiş men. Edgüsi* ***bolzun*** *tir. (IB, 48)*
- *Tıg at kudrukın tügüp tigret, yazıg kodı yadrat. Tokuz kat üçürgüng topulgınça* ***teritzün*** *tir. (IB, 50)*
- *Yılka tegmişig yıdıtmayın, ayka tegmişig artatmayın; edgüsi* ***bolzun*** *tir. (IB, 59)*

2.2.7.2.1.2.1.4. Çoğul 2. Kişi Emir Kipi

Emir kipi çokluk ikinci şahıs eki {-(X)ng}'dir. Bu ek IB'de daha çok {-(X)nglAr} şeklinde kullanılmakla beraber her zaman kullanılmayan /+lAr/ ekinin

kuvvetlendirme amacıyla kullanıldığı söylenmiştir (Gabain, 1974: 215; T. Tekin, 2003: 180; Ergin, 2008: 306).

- *An͡ça **biliṅgler**: (IB, 1), (IB, 3), (IB, 4), (IB, 5), (IB, 9), (IB, 10), (IB, 12), (IB, 13), (IB, 14), (IB, 15), (IB, 17), (IB, 18), (IB, 20), (IB, 22), (IB, 23), (IB, 24), (IB, 27), (IB, 28), (IB, 29), (IB, 30), (IB, 32), (IB, 33), (IB, 34), (IB, 35), (IB, 36), (IB, 37), (IB, 38), (IB, 39), (IB, 40), (IB, 42), (IB, 43), (IB, 44), (IB, 45), (IB, 46), (IB, 47), (IB, 48), (IB, 50), (IB, 51), (IB, 52), (IB, 53), (IB, 55), (IB, 56), (IB, 57), (IB, 58), (IB, 59), (IB, 60), (IB, 61), (IB, 62), (IB, 63), (IB, 64), (IB, 65)*
- *An͡ça **biliṅ͡g**: (IB, 2), (IB, 6), (IB, 7), (IB, 8), (IB, 9), (IB, 11), (IB, 16), (IB, 19), (IB, 21), (IB, 25), (IB, 26), (IB, 31), (IB, 41), (IB, 49), (IB, 54)*
- *Amtı amrak oglanım, an͡ça **biliṅgler**: Bu ırk bitig edgü ol. An͡çıp alku kentü ülügi erklig ol. (IB, 66/Kolofon)*

2.2.7.2.1.2.1.5. Tekil 2. Kişi Olumsuz Emir Kipi

Teklik ikinci şahıs ekinin IB'deki kullanımı eksiz olduğundan bu şahsın olumsuzunda da herhangi bir ek kullanılmamıştır.

- *Āk at karşısın üç bolugta talulapan agınka ötügke ıdmiş tir. **Korkma,** edgüti ötün; **ayınma**, edgüti yalbar! tir. (IB, 19)*
- *Karı üpgük yıl yarumazkan etdi. **Ödmen͡g, körmen͡g, ürküt[m]en͡g** tir. (IB, 21)*

2.2.7.2.1.2.2. İstek Kipi

Tasarlama kipi olarak adlandıracağımız bu kip aslında Eski Türkçede kullanılan gelecek zaman ekinin zaman içinde ekin değişmesi sonucu oluşan –a/-e olarak günümüze gelmiş olmasıdır. Eski Türkçede kullanılan gelecek zaman eki {-gAy} Türkçenin tarihi devirleri içerisinde /g/ sesinin düşmesi sonucunda –a/-e eki olarak kendini var etmiştir. Ayrıca Gabain ve Brockelmann, gelecek zaman ekinin asıl görevinin zaman kurmakla birlikte "temenni, istek, nezaket, taleb ve muktedir olma" gibi anlamlar da taşıdığını söylemişlerdir (Gabain, 1974: 229-220; C. Brockelmann, 1954: 184). Gelecek zamanda istek fadesi olduğunu Ergin de dile getirmiştir (Ergin, 2008: 310). Bu yüzden IB'de bir örnekte gelecek zaman ekli istek kipi ifade eden fal bulunmaktadır. Diğer örnek ise emir birinci şahıs eki ile kurulmuş olup Talat Tekin'in gönüllülük olarak ifade ettiği ve eylemin yapılmak istendiğini ortaya koyan ektir ve istek anlamını ifade eden istek kipi olarak kullanılmıştır.

- *Altun tuyuglug adgırlık **yaragay**. (IB, 5)*
- *Oglı öginte kan͡gınta öbkelepen tezipen barmiş. Yana sakınmiş, kelmiş. Ögüm ötin alayın, kan͡gım sabın **tın͡glayın**, tip kelmiş tir. (IB, 58)*

2.2.7.2.1.2.2.1. İstek Kipi Olumsuzu

Eski Türkçede teklik birinci şahıs emir kipi {-AyIn} ünlülerden sonra {-yIn} eki olarak geçmekle birlikte olumsuzluk şekliyle {-mAyIn} olarak geçer (Eraslan, 2012: 322). T. Tekin, {-AyIn} ekini emir kipi olarak değil gönülülük kipi altında ele aldığından dolayı eylemin yapılmak istendiğini ortaya koyan istek kipi, olumsuzu olarak da Eraslan'ın dile etirdiği {-mAyIn} eki istek kipi olumsuzu olarak IB'de kullanılmıştır (T. Tekin, 2003: 181).

- *Yılka tegmişig **yıdıtmayın**, ayka tegmişig **artatmayın**; edgüsi bolzun tir. (IB, 59)*

2.2.7.2.1.2.3. Yeterlilik Kipi

Yeterlilik kipi "muktedir olmak, yapabilmek, gücü yetmek anlamına gelen" –u fiili ile kurulmaktadır. Eylemin yapılabileceği anlamını kazandırarak birleşik fiil oluşturan tasviri fiildir (T. Tekin, 2003: 100; Eraslan, 2012: 440). Türkçenin diğer dil dönemlerine geçildikçe kullanımı azalmakla birlikte Doğu Türkçesinde yerini al-, Batı Türkçesinde bil- almıştır (Gabain, 1974: 249-250; Erdal, 2004: 3.251). Zamir kökenli şahıs unsurları ile geniş zaman, gelecek zaman, şart; iyelik kökenli şahıs unsurları ile görülen geçmiş zaman ve emir kipi ile basit çekimli şekillleri oluşturmaktadır (Eraslan, 2012: 440-442). Birleşik çekimli şekilleri ise isim-fiil ve zarf fiil ile kurulmaktadır. IB'de görülen örnekleri ise umatın (<u-matın) zarf fiilli olan örnekleridir.

- *Yilin͡ge, kudursugın͡ga tegi yagrıpan **kamşayu umatın** turur tir. (IB, 16)*
- *Eki öküzüg bir bukursıka kölmiş. **Kamşayu umatın** turur tir. (IB, 25)*
- *Bir karı öküzüg bilin biçe kumursga yimiş. **Kamşayu umatın** turur tir. (IB, 37)*
- *Tıgıg tertrü kişemiş. **Kamşayu umatın** turur tir. (IB, 39)*
- *Tur͡nya kuş tüşnekin͡ge konmiş. Tuymatın tuzakka ilinmiş. **Uça umatın** olurur tir. (IB, 61)*

2.2.7.3. Fiilde Görünüş

Fiilde görünüş olarak adlandırılan, iki ayrı çekimli fiilin bir araya gelerek başka bir zaman anlamını karşılayan fiil çekimi olmasıdır. Fiilde zaman, belli çizgilerle ortaya konulmasına rağmen zaman içerisinde meydana gelen değişimler ile birlikte çeşitli sorunlar ortaya çıkmıştır. Bunlar da fiilde kiplik, görünüş ve kılınış gibi kavramları ortaya çıkarmıştır. Fiilde görünüşün fiilde zaman ile birlikte bir noktada kesişiyor olması bu iki kavramın tanımlanmasında zorluk çıkarmıştır. Comrie (1976), fiilde görünüşü "bitmişlik ve bitmemişlik" olarak ele alırken; Johanson (1971), "intraterminal, postterminal, adterminal" olarak; Smith (1997) ise, "dilbilgisine dayalı görünüşü bitmişlik, bitmemişlik ve yansız olarak; sözcüğe dayalı görünüşü ise durum, etkinlik, tamamlama, başarma ve ani durum" olarak sınıflandırmıştır (Benzer, 2012: 40-45). Fiildeki zaman veya anlam kaymaları fiilde görünüşü oluşturmaktadır (Korkmaz, 2014: 522). Fiilde görünüş, tüm varlık ve olayların toplamı olarak sözlüksel ve sözdizimsel bağlamda farklı şekilllerde ortaya çıkmasıyla birlikte fiil çatısı altında fiil tabanının fiil çekiminden önce aldığı şekillerden biri olarak da değerlendirilmektedir (Banguoğlu, 1974: 411; Karaağaç, 2012: 650). Fiilde görünüşü bitmişlik, bitmemişlik ve yansız olarak kategorilendiren Smith'e ek olarak Benzer de sürmeyi ekler ve fiilde görünüş tasnifini oluşturur (Benzer, 2012: 42- 54). Belli bir zaman, şahıs ve şekle basit çekimle giren bir fiil, duyulan geçmiş zaman, görülen geçmiş zaman ve şart ile birlikte birleşik çekime girmektedir (Eraslan, 2012: 351). Birleşik çekimli fiilde, birinci fiil asıl fiil olup ikinci fiil yardımcı fiil görevindedir ve şahıs unsuru genellikle yardımcı fiile getirilir (Eraslan, 2012: 351). Birleşik çekimde kullanılan yardımcı fiil er- fiili olmakla birlikte isimler ile kullanılarak onları fiilleştirdiğinden isin fiili olarak adlandırılmaktadır (T. Tekin, 2003: 189; Eraslan, 2012: 351). Fiilde görünüş ve sınıflandırmaları IB'deki örnekleri ile aşağıda verilmiştir.

2.2.7.3.1. Bitmişlik Görünüşü

Fiillerin bitmişlik görünüşü Eski Türkçede bitimli fiillerde geçmiş zaman işaretleyicileri ile bitmemiş fiilerde ise partisip ve gerundium ekleriyle karşılanmıştır (Geçerler, 2015: 62). Eski Türkçedeki –mIş ve –DX ekleri ile bitimli fiilerdeki bitmişlik görünüşü oluşturulur. –mIş eki geçmiş zamanda olan ve tanık olunmayan olayları anlatmak için kullanılırken –Dx geçmiş zaman işaretleyicisi ise olayın faili olan kişinin beyanına dayalı olarak ortaya konulan bir zaman işaretleyicisidir.

2.2.7.3.1.1. Bitimli Fiillerdeki Bitmişlik Görünüşü

IB'deki geçmiş zaman işaretleyicileri ile oluşturulan fiilde bitmişlik götünüşü örnekleri şunlardır:

- *Teng͡rilig kurtga yurtta **kalmiş**. Yaglıg kamıç bulupan yalgayu **tirilmiş**, ölümde oz**miş** tir. (IB, 13)*
- *Toru͡k at **semritti**. Yirin öpen yügürü **barmiş**. Utru yirde ogrı soo͡kuşup tutu͡pan **minmiş**. Yilin͡ge, kudursugın͡ga tegi yagrıpan kamşayu umatın turur tir. (IB, 16)*
- *Tan͡g **tan͡glardı**, udu yir **yarudı**, udu kün **tugdı**. Kamag üze yaru͡k **boltı** tir. (IB, 26)*
- *Bay er kon͡yı ürküpen **barmiş**. Börike **soo͡kuşmiş**. Böri ağzı **emsimiş**. Esen tüü͡kel **bolmiş** tir. (IB, 27)*
- *Boz bulıt **yorıdı,** bodun üze **yağdı.** Kara bulıt **yorıdı**, kamag üze **yağdı**. Tarıg **bişdi**; yāş o͡t **ündi**; yılkıka kişike edgü **boltı** tir. (IB, 53)*

Talat Tekin'in uzak geçmiş zaman olarak adlandırdığı bu birleşik çekimde esas fiil ve yardımcı fiil duyulan geçmiş zaman kipiyle çekimlenmektedir (T. Tekin, 2003: 191; Eraslan, 2012: 354). Uzak geçmiş zaman birleşik çekimi asıl fiilin duyulan geçmiş zaman kipinde olarak er- yardımcı fiilinin ise herhangi bir geçmiş zaman eki almasıyla gerçekleşmektedir (T. Tekin, 2003: 191). IB'de görülen örneklerde ise er- yardımcı fiilinin {-miş} ekini aldığı görülmektedir. Fiilde görünüşü uzak geçmiş zaman oluşturmakta ve rivayet birleşik çekimi örneği göstermektedir.

- *Adıglı ton͡guzlı ārt üze **so͡kuşmiş ermiş**. Adıgın͡g karnı yarılmış ton͡guzun͡g azıgı sınmiş tir. (IB, 6)*

2.2.7.3.1.2. Bitimsiz Fiilerdeki Bitmişlik Görünüşü

Bitimsiz fiilerdeki bitmişlik görünüşü ile partisip ve gerundium ekleri ile oluşturulmaktadır.

- *Özlü͡k at ön͡g yirde **arıp on͡gu͡p turu** kalmiş. Teng͡ri küçin͡ge tag üze yol sub **körüpen**, yiş üze yaş o͡t **körüpen, yorıyu barıpan**, sub **içipen**, yāş **yipen** ölümde ozmiş tir. (IB, 17)*
- *Yılka **tegmişig** yıdıtmayın, ayka **tegmişig** artatmayın; edgüsi bolzun tir. (IB, 59)*

2.2.7.3.2. Bitmemişlik Görünüşü

Eski Türkçede bitmemişlik görünüşü hem şimdiki zaman hem de geniş zaman işaretleyicisi olarak kullanılan –Xr eki ile karşılanmıştır (Geçerler, 2015: 93).

- *Ürüŋ köpükümin **saçar** men. Üze teŋrike **tegir**, asra yirke **kirür** tir. Udıgmag odguru, yatıglıg turguru **yorıyur** men. (IB, 20)*
- *Er süke barmiş. Yolta atı armiş. Er kugu kuşka sokuşmiş. Kugu kuş kanatıŋa urup anınla kalıyu barıpan öginge kaŋgıŋa tegürmiş. Ögi kaŋı **ögirer sebinür tir.** (IB, 35)*

2.2.7.3.3. Sürme Görünüşü

"Sürme görünüşü Smith"in tasnifine eklenen görünüş türüdür. Ahmet Benzer, bu görünüş türünü Türk dilindeki geniş zamanın varlığı ile açıklar. Bitmemişlik kavramı, belirsiz bir süreci verir fakat –yor, -mAktA, -mAdA ve –Ar/-Ir ekleri bazen çok açık bir devam etme durumunu verir. Bu devamlılığı anlatmak için farklı bir görünüş türüne ihtiyaç vardır. Bu görünüş türü de sürme görünüşüdür. Devamlılığı ifade etmek için farklı isimlendirmeler düşünülmüş olsa da 'sürme' adlandırmasında karar kılınmıştır (Geçerler, 2015: 53)."

- *Yarın kiçe altun örgin üze **olurupan meŋileyür men**. (IB, 1)*
- *Tanım tüsi takı tükemezken taluyda yatıpan tapladukumin **tutar men**, sebdükümin **yiyür me**n. (IB, 3)*
- *Yaylag tagıma agıpan yaylayur **turur men**. Meŋilig men tir. (IB, 62)*

2.2.7.4. Kopula (Ek Fiil)

Kopula ile adlandırılan Eski Türkçede kullanılan yardımcı fiillerin isim cümlelerine gelerek yüklemlerini oluşturmalarıdır. Eski Türkçede kullanılan asıl yardımcı fiiller bol-, er-, kıl-, tur- gibi fiiller olmak üzere isim cümlelerinde yüklem olarak bildirmeyi sağlamak ve bir isim grubuyla birleşik fiil teşkil etmek gibi görevleri bulunmaktadır (Eraslan, 2012: 424). Irk Bitig'de de kullanılan er- yardımcı fiili Türkçenin en eski ve en önemli yardımcı fiillerinden biridir. Esas fiil özelliğini kaybetmemekle beraber Türkçenin diğer dönemlerinde yardımcı fiil durumuna gelmiştir (Ergin, 2008: 326). Er- fiili, isim sözcük türündeki bir kelime grubuyla kopula oluşturur. Birinci öge isim unsuru iken yardımcı fiil er- ise üzerine çekimi alır ve fiilleşmeyi sağlar (Eraslan, 2012: 430). Yüklem bağlayıcısı olan er- yardımcı

eylemi ile IB'de örneğini gördüğümüz kopula, isim veya benzerlerinden biriyle birleşerek isim cümlesinin yüklemini oluşturmuştur (T. Tekin, 2003: 207; Ş. Tekin, 1992: 98).

- *Meng̑ilig **beg ermiş**. (IB, 5)*
- *Talım urı yarın aça yasıçin yalım kayag yara urup̑an yalng̑usun yorıyur tir. Ant̑ag **alp ermiş**. (IB, 40)*

2.2.7.5. Birleşik Fiil

Birleşik fiil isim soylu bir sözcük ve yardımcı fiilin veya bir zarf fiil halindeki ana fiil ile yardımcı fiilin oluşturduğu, isim veya fiil unsurunun önce yardımcı fiilin ise sonra geldiği bir kelime grubudur (Korkmaz, 1992: 27; Ergin, 2008: 541-545). Eski Türkçede birleşik fiiller yardımcı fiiller ile oluşturulmaktadır. Yardımcı fiiller de asıl yardımcı fiiller ve tasviri yardımcı fiiller olmak üzere iki ana grupta toplanabilir (Gabain, 1974: 238-255; Ş. Tekin, 1992: 98, Eraslan, 2012: 423). Yardımcı fiiller kendi anlamları ve görevleri dışında kullanılan fiillerdir. Bir yardımcı fiilin isim ya da bir fiil ile birlikte kullanılışı onun birleşik yapısını değiştirmemektedir (Ercilasun, 1984: 48). Gabain, "Bir ess fiilin yardımcı fiille birleşmesi, 1. Daha önceki bir geçmiş zamanı yahut 2. Bir alışkanlığa göre meydana gelen bir işi yahut böyle bir durumu ifade eder. 3. Ayrıca yardımcı fiiller şart teşkiline ve 4. Bar "var", yok "yok" ve kergek "gerek"in sonuna gelerek zaman teşkiline ve aynı şekilde 5. Özel bir temenninin (Irrealis) teşkiline yararlar." diyerek yardımcı fiillerin işlevlerini açıklamaya çalışmıştır (Gabain, 1974: 241). Birleşik eylemler iki şekilde teşkil ederler: 1. Bir ad ya da sıfat ve yardımcı eylemin kullanılması, 2. Bir eylem zarfı ve tasviri eylemin kullanılması (T. Tekin, 2003: 98). IB'de her iki başlıkta örnek görülmektedir.

2.2.7.5.1. İsim + Yardımcı Eylem

İsim soylu bir sözcük türü veya kelime grubuyla birlikte birleşik fiil oluşturan bu yardımcı fiillerde, esas unsur isim, yardımcı unsur ise yardımcı fiil oluşturmakla beraber birleşik eylemin anlamını esas unsur vermektedir ve yardımcı fiil ismi fiilleştirdiğinden çekime girer (Eraslan, 2012: 423). Bu birleşik fiiller, bir ad veya sıfata bol-, kıl-, kış- gibi yardımcı eylemlerin getirilmesi ile oluşurlar. IB'de bu yol ile oluşturalan birleşik fiillerde yardımcı eylem olarak bol- eyleminin kullanıldığı görülmektedir. Bol- "sonradan olmak" anlamlı fiili, isim unsuru ile birleşerek birleşik fiil oluşturmuş olup isim unsuru bol- fiilinin zarfı durumundadır (Eraslan, 2012: 424).

- *Tan͡g tan͡glardı, udu yir yarudı, udu **kün tugdı**. Kamag üze **yaru͝k boltı** tir. (IB, 26)*
- *Bir tabılku **yüz boltı**. Yüz tabulkı **min͡g boltı**. Min͡g tabılku **tümen boltı** tir. (IB, 32)*
- *Ürün͡g esri in͡gek **buzagulaçı bolmiş**. Ölgey men, timiş. Ürün͡g esri irkek buzagu kelürmiş. Idu͝kluk yaragay. Ülügde ozmiş tir. (IB, 41)*
- *Er busuşlug, ten͡gri **bulıtlıg boltı**. [Bulıt] āra kün tugmiş, busan͡ç āra men͡gi kelmiş tir. (IB, 52)*
- *Boz bulıt yorıdı, bodun üze yağdı. Kara bulıt yorıdı, kamag üze yağdı. Tarıg bişdi; yāş o͝t ündi; yılkıka kişike **edgü boltı** tir. (IB, 53)*
- *Semiz at ağzı **katıg boltı**. İdisi umaz tir. (IB, 65)*

2.2.7.5.2. Zarf Fiil + Tasviri Fiil

Fiil soylu bir sözcük türü veya kelime grubuyla birleşik fiil oluşturan bu yardımcı fiillerde, asıl unsur ünlülü bir zarf fiil ya da zarf fiil grubu, yardımcı unsuru ise tasviri fiil oluşturmaktadır (T. Tekin, 2003: 98; Eraslan, 2012: 423). Kullanılan zarf fiilin görevi asıl fiil ile yardımcı fiili birbirine bağlamak olup asıl fiilin tarif ve tayini yardımcı fiil tarafından yapılır (Eraslan, 2012: 424). Bu tür oluşturulan birleşik eylemlerde kullanılan yardımcı tasviri fiiller: bar-, ber-, ıd-, elt-, kal-, kel-, kör-, u-‘dur (T. Tekin, 2003: 98). IB’de bir örnekte görülen bu tür birleşik fiilde kal- yardımcı eylemi kullanılmıştır.

2.2.7.5.2.1. Zarf Fiil + Kal- Fiili

Ünlülü bir zarf eylem ve kal- eyleminin oluşturduğu birleşik fiil, eylemin sürüp gittiğini ya da gideceğini bildirir (T. Tekin, 2003: 99).

- *Özlü͝k at ön͡g yirde arıp on͡gu͡p **turu kalmiş**. (IB, 17)*

2.2.7.6. Fiilimsiler

2.2.7.6.1. Zarf Fiil

2.2.7.6.1.1. {-A}

Eski Türkçede ve bu dönemden itibaren dil tarihinin diğer devirlerinde de çok kullanılmış zarf fiil ekidir. Tek ünlüden oluşan {-A}, {-I} ve {-U} zarf fiillerinden, daha çok {-A} ve {-U} zarf fiilleri kullanılmıştır (Eraslan, 2012: 405). Bu zarf fiil ekleri, diğer zarf fiil eklerine göre daha çok kalıplaşabildiğinden kullanım alanı daha

fazladır. Adı geçen zarf fiiller cümlede ya zarf olarak kullanılırlar ya da birleşik fiil oluşturmakla beraber birçok edat ve bağlacın da bu zarf fiil ekleri ile oluştuğu görülmektedir (T. Tekin, 2003: 173; Eraslan, 2012: 406). Birleşik fiillerde bu ünlü zarf fiillerin kullanılmasının nedeni, kullanılan bu zarf fiillerde durum bildirme daha çoktur bu yüzden ünlülü zarf fiiller Türk dilinin tarihi dönemleri içerisinde sıklıkla kullanılmıştır (Gabain, 1974: 232; Erdal, 2004: 3.286). {-A} zarf fiilinin bildirdiği hareket ile esas fiilin bildirdiği hareket aynı zamanda meydana gelmektedir (T. Tekin, 2003: 172). IB'de {-A} zarf fiili birleşik fiil oluşturan örneği olmamakla beraber zarf olarak kullanıldığı örnekleri mevcut olup bu örnekler de durum bildirmektedirler.

- *Kuş og(l)ı **uça** āztı, kiyik oglı yügürü āztı, kişi oglı yorıyu āztı. **Yana** Teŋgri kutınta üçünç yılta kop esen tükel körüşmiş. (IB, 15)*
- *Çıgaŋ er oglı kazgaŋça barmiş. Yolı yaramiş. **Ögire** sebinü kelir tir. (IB, 30)*
- *Bars kiyik eŋge meŋge barmiş. Eŋin meŋin bulmiş. Bulupan uyasıŋaru **ögire** sebinü kelir tir. (IB, 31)*
- *Bir karı öküzüg bilin **biçe** kumursga yimiş. Kamşayu umatın turur tir. (IB, 37)*
- *Kan süke barmiş, Yagıg saŋçmiş. Köçürü konturu kelir. Özi süsi **ögire** sebinü ordusıŋaru kelir, tir. (IB, 34)*
- *Talım urı yarın **aça** yasıçin yalım kayag yara uruŋpan yalŋgusun yorıyur tir. Antag alp ermiş. (IB, 40)*
- *Bars kiyik eŋgleyü meŋgleyü barmiş. Ortu yirde amgaka sokuşmiş. Esriamga yalım kayaka ünüp barmiş. ölümte ozmiş. Ölümte ozupan **ögire** sebinü yorıyur tir. (IB, 49)*
- *Turŋya kuş tüşnekiŋge konmiş. Tuymatın tuzakka ilinmiş. **Uça** umatın olurur tir. (IB, 61)*

2.2.7.6.1.2. {-I}

{-A} ve {-U} zarf fiiline göre daha az kullanılan {-I} zarf fiili diğer ünlü zarf fiillerin gösterdiği özelliklerin tümünü gösterir. {-I} zarf fiilinin bildirdiği hareket ile esas fiilin bildirdiği hareket aynı zamanda meydana gelmektedir (T. Tekin, 2003: 172). IB'de birleşik fiil oluşturan örneği olmamakla birlikte görülen örnekler de edat ve bağlaçlara gelen {-I} zarf fiilidir.

- *Tanım tüsi **takı** tükemezken taluyda yatıpan tapladukumin tutar men, sebdükümin yiyür men. (IB, 3)*

- *Edgü söz sab **elti** kelir tir. (IB, 7)*
- *Katın͡ga **tegi** kalmaduk, bükin͡ge **tegi** kodm[ad]uk tir. (IB, 9)*
- *Sarıg atlıg sabçı, yazıg atlıg yalabaç edgü söz sab **elti** kelir tir. (IB, 11)*
- *Toruk at semritti. Yirin öpen yügürü barmiş. Utru yirde ogrı sookuşup tutu͡pan minmiş. Yilin͡ge, kudursugın͡ga **tegi** yagrıpan kamşayu umatın turur tir. (IB, 16)*
- *Kidizig subka sukmiş. **Takı** ur, katıgdı bā tir. (IB, 33)*

2.2.7.6.1.3. {-(y)U}

Diğer ünlü zarf fiil ekleri gibi bu zarf fiil eki de hem zarf olarak kullanılabilir hem de birleşik fiil oluşturabilir. {-U} eki ile oluşmuş olan zarf fiillerin, -p ekiyle oluşturulan zarf fiillerinden farkı olmakla beraber bu fark, {-U} zarf fiilinin ifade ettiği hareketle esas fiilin hareketinin aynı zamanda olduğu fakat –p ekiyle oluşan zarf fiillerin belirttiği hareketin esas fiilin belirttiği hareketten daha önce yaşanmasında yatmaktadır (Ş. Tekin, 1992: 99; T. Tekin, 2003: 173). {-yU} zarf fiili ünlü ile biten sözcüklere gelerek hem zarf fiilin bildirdiği hareket hem da esas fiilin bildirdiği hareket aynı zamanda meydana gelmektedir (T. Tekin, 2003: 174). IB'de {-U} zarf fiili hem zarf olarak kullanılmış olup birkaç örnekte de birleşik fiil oluşturmuştur. **(bk. Birleşik Fiiller)**

- *Erk **terkleyü k**elir. (IB, 7)*
- *Kuş og(l)ı uça āztı, kiyik oglı **yügürü** āztı, kişi oglı **yorıyu** āztı. Yana Ten͡gri kutınta üçünç yılta kop esen tükel körüşmiş. (IB, 15)*
- *Toruk at semritti. Yirin öpen **yügürü** barmiş. Utru yirde ogrı sookuşup tutu͡pan minmiş. Yilin͡ge, kudursugın͡ga **tegi** yagrıpan **kamşayu** umatın turur tir. (IB, 16)*
- *Özlük at ön͡g yirde arıp on͡gu͡p **turu** kalmiş. Ten͡gri küçin͡ge tag üze yol sub körüpen, yiş üze yaş ot körüpen, **yorıyu** barıpan, sub içipen, yāş yipen ölümde ozmiş tir. (IB, 17)*
- *Udıgmag **odguru**, yatıglıg **turguru** yorıyur men. (IB, 20)*
- *Eki öküzüg bir bukursıka kölmiş. **Kamşayu** umatın turur tir. (IB, 25)*
- *Çıgan͡y er oglı kazgan͡çka barmiş. Yolı yaramiş. Ögire **sebinü** kelir tir. (IB, 30)*
- *Bars kiyik en͡gke men͡gke barmiş. En͡gin men͡gin bulmiş. Bulupan uyasın͡garu ögire **sebinü** kelir tir. (IB, 31)*

- *Kan süke barmiş, Yagıg sanç͡miş.* ***Köçürü konturu*** *kelir. Özi süsi ögire* ***sebinü*** *ordusın͡garu kelir, tir. (IB, 34)*
- *Er süke barmiş. Yolta atı armiş. Er kugu kuşka sokuşmiş. Kugu kuş kanatın͡ga urup anınla* ***kalıyu*** *barıpan ögin͡ge kan͡gın͡ga tegürmiş. Ögi kan͡gı ögirer sebinür tir. (IB, 35)*
- *Bir karı öküzüg bilin biçe kumursga yimiş.* ***Kamşayu*** *umatın turur tir. (IB, 37)*
- *Togan ügüz kuşı* ***kuşlayu*** *barmiş. Utru talım kara kuş kopupan barmiş tir. (IB, 43)*
- *Togan kuş ten͡griden kodı tabışgan tipen kapmiş. Togan kuş tırn͡gakı suçulunmiş yana tıtinmiş. Togan kuşun͡g tırn͡gakı ügüşüpen* ***kalıyu*** *barmiş, tabışgan terisi ün͡güşüpen* ***yügürü*** *barmiş. Ant͡ag tir. (IB, 44)*
- *Tebe titigke tüşmiş.* ***Basınu*** *yimiş. Özin tilkü yimiş tir. (IB, 46)*
- *Er* ***ümeleyü*** *barmiş. Ten͡grike soo͡kuşmiş. Kut kolmiş. Kut birmiş. Agılın͡gta yılkın͡g bolzun! Özün͡g uzun bolzun! timiş. (IB, 47)*
- *Bars kiyik* ***en͡gleyü men͡gleyü*** *barmiş. Ortu yirde amgaka so͡kuşmiş. Esri amga yalım kayaka ünüp barmiş. ölümte ozmiş. Ölümte ozupan ögire sebinü yorıyur tir. (IB, 49)*
- *Bars kiyik* ***en͡gleyü men͡gleyü*** *barmiş. Ortu yirde amgaka so͡kuşmiş. Esriamga yalım kayaka ünüp barmiş. ölümte ozmiş. Ölümte ozupan ögire* ***sebinü*** *yorıyur tir. (IB, 49)*

2.2.7.6.1.4. {-(X)p}

Ünsüzle biten eylemlerden sonra {-I}, {-U} bağlayıcı ünlüleri ile kullanılan, n ağzında {-A} bağlayıcı ünlüsünün kullanıldığı, olumsuzluk eki almayan, bu zarf fiilin bildirdiği hareketin, esas eylemin hareketinden önce işlendiğini ifade eden tek ünsüz harften oluşan bir zarf fiil ekidir (T. Tekin, 2003: 174; Gabain, 1974: 230; Erdal, 2004: 3.286; Eraslan, 2012: 416). –p zarf fiili, IB'de eklendiği fiildeki hareketi esas fiile bağlama görevi, durum veya zaman bildiren bir zarf işlevi, edat olma işlevi gibi görevleirnin örnekleri mevcuttur.

- *Toru͡k at semritti. Yirin öpen yügürü barmiş. Utru yirde ogrı* ***soo͡kuşup*** *tutu͡pan minmiş. Yilin͡ge, kudursugın͡ga tegi yagrıpan kamşayu umatın turur tir. (IB, 16)*

(16. Irk'ta –p zarf fiili bağlama işlevi ile kullanılmıştır.)

- *Özlük at öng yirde **arıp ongup** turu kalmiş. Tengri küçinge tag üze yol sub körüpen, yiş üze yaş ot körüpen, yorıyu barıpan, sub içipen, yāş yipen ölümde ozmiş tir. (IB, 17)*

(17. Irk'ta –p zarf fiili, zarf olarak kullanılmış ve asıl eylemdeki hareketi nitelemektedir.)

- *Teglük kulun irkek yunt(t)a emig tileyür. Kün ortu **yütürüp,** tün ortu kanta, negüde bulgay ol, tir. (IB, 24)*

(24. Irk'ta –p zarf fiili, tamamlanmış bir hareketi asıl fiildeki harekete bağlamıştır.)

- *Er süke barmiş. Yolta atı armiş. Er kugu kuşka sokuşmiş. Kugu kuş kanatınga **urup** anınla kalıyu barıpan öginge kangınga tegürmiş. Ögi kangı ögirer sebinür tir. (IB, 35)*

(35. Irk'ta –p zarf fiili, bağlama işlevi ile kullanılmıştır.)

- *Bars kiyik engleyü mengleyü barmiş. Ortu yirde amgaka sokuşmiş. Esri amga yalım kayaka **ünüp** barmiş. ölümte ozmiş. Ölümte ozupan ögire sebinü yorıyur tir. (IB, 49)*

(49. Irk'ta –p zarf fiili bağlama işlevi ile kullanılmıştır.)

- *Tıg at kudrukın **tügüp** tigret, yazıg kodı yadrat. Tokuz kat üçürgüng topulgınça teritzün tir. (IB, 50)*

(50. Irk'ta –p zarf fiili bağlama işlevi ile kullanılmıştır.)

- *Oglı öginte kangınta öbkelepen tezipen barmiş. Yana sakınmiş, kelmiş. Ögüm ötin alayın, kangım sabın tınglayın, **tip** kelmiş tir. (IB, 58)*

(58. Irk'ta –p zarf fiili, edat olarak kullanılma işlevi mevcuttur. ti- "demek" fiilinin adat olarak kullanılışı sözcüğün kalıplaşması ile ilgilidir (Eraslan, 2012:418).

- *Bars yıl, ekinti ay, bir yigirmike Tay-gün-tan manıstantakı kiçig di[n]tar burua guru **eşid[ip]** içimiz isig Sangun İtaçuk üçün bitidim. (IB, 67/Kolofon)*

(67. Irk'ta –p zarf fiili, bağlama işlevinde kullanılmıştır.)

2.2.7.6.1.5. {-(X)pAn}

{-(X)pAn} zarf fiili, esas itibari ile {-(X)p} zarf fiil ekinin genişletilmiş şeklidir (T. Tekin, 2003:174; Gabain, 1974: 231; Erdal, 2004: 3.286). {-(X)pAn} zarf fiilinin işlevi {-(X)p} zarf fiili ile aynı olmakla beraber asıl fiildeki belirtilen hareketle aynı zamanda ya da ondan hemen önce tamamlanmış bir ifade bildirir (Gabain, 1974:

231; Eraslan, 2012: 420). İki ek arasındaki fark çok belli olmamakla birlikte S. Çağatay, {-(X)pAn} ekinin birleşik fiil oluşturmaması, arka arkaya gelmemesi, menfi şeklinin az olması ve pradikat olarak kullanılmaması gibi maddeler sıralayarak aralarındaki farkı ortaya koymaya çalışmıştır (Ş. Tekin, 1992: 99; S. Çağatay, "Eski Osmanlıcada Fiil Müştakları", DTCF, s. 31). Olumsuz gövdelere gelmemekle birlikte cümlede zarf oluşturmaktadırlar (Eraslan, 2012: 420). IB'deki örneklerine bakıldığı zaman kullanılan {-(X)pAn} zarf fiil eki cümlelerde zarf unsuru olarak kullanılmıştır.

- *Yarın kiçe altun örgin üze* ***oluru͡pan*** *men͡gileyür men. (IB, 1)*
- *Tanım tüsi takı tükemezken taluyda* ***yatıpan*** *tapladukumin tutar men, sebdükümin yiyür men. (IB, 3)*
- *Çıntan ıgaç üze* ***oluru͡pan*** *men͡gileyür men. (IB, 4)*
- *Altun kurugsakımin kılıcın* ***kesipen*** *özüm[in] yul [in]intin, başımın yul ebintin tir. (IB,8)*
- *Yaglıg kamıç* ***bulupan yalgayu*** *tirilmiş, ölümde ozmiş tir. (IB, 13)*
- *Toru͡k at semritti. Yirin* ***öpen*** *yügürü barmiş. Utru yirde ogrı soo͡kuşup* ***tutu͡pan*** *minmiş. Yili͡nge, kudursugın͡ga tegi* ***yagrıpan*** *kamşayu umatın turur tir. (IB, 16)*
- *Özlu͡k at ön͡g yirde arıp on͡gu͡p turu kalmiş. Ten͡gri küçin͡ge tag üze yol sub* ***körüpen,*** *yiş üze yaş ot͡* ***körüpen,*** *yorıyu* ***barıpan,*** *sub i****çipen****, yāş* ***yipen*** *ölümde ozmiş tir. (IB, 17)*
- *Āk at karşısın üç bolugta* ***talulapan*** *agınka ötügke ıdmiş tir. Korkma, edgüti ötün; ayınma, edgüti yalbar! tir. (IB, 19)*
- *Bay er kon͡yı* ***ürküpen*** *barmiş. Börike soo͡kuşmiş. Böri ağzı emsimiş. Esen tüü͡kel bolmiş tir. (IB, 27)*
- *Kan* ***oluru͡pan*** *ordu yapmiş. İli turmiş. Tört bulun͡gtakı edgüsi uyurı* ***tirilipen*** *men͡gileyür, bedizleyür tir. (IB, 28)*
- *Oyma er oğlanın kişisin tutug* ***urupan*** *oş iç oygalı barmiş. Oglın kişisin utuzmadu͡k, yana to͡kuz on boş kon͡y utmiş. Oglı yutuzı kop ögirer tir. (IB, 29)*
- *Bars kiyik en͡gke men͡gke barmiş. En͡gin men͡gin bulmiş.* ***Bulupan*** *uyasın͡garu ögire sebinü kelir tir. (IB, 31)*
- *Er süke barmiş. Yolta atı armiş. Er kugu kuşka sokuşmiş. Kugu kuş kanatın͡ga urup anınla kalıyu* ***barıpan*** *ögin͡ge kan͡gın͡ga tegürmiş. Ögi kan͡gı ögirer sebinür tir. (IB, 35)*

- *Talım urı yarın aça yasıçin yalım kayag yara **urupan** yalngusun yorıyur tir. Antag alp ermiş. (IB, 40)*
- *Uzun tonlug idişin ayakın **kodupan** barmiş. Yana edgüti sakınmiş. İdişimte ayakımta öngi kança barır men? tir. Yana kelmiş. İdişin ayakın esen tükel bulmiş. Ögirer sebinür tir. (IB, 42)*
- *Togan ügüz kuşı kuşlayu barmiş. Utru talım kara kuş **kopupan** barmiş tir. (IB, 43)*
- *Togan kuş tengriden kodı tabışgan **tipen** kapmiş. Togan kuş tırngakı suçulunmiş yana tıtinmiş. Togan kuşung tırngakı **ügüşüpen** kalıyu barmiş, tabışgan terisi **üngüşüpen** yügürü barmiş. Antag tir. (IB, 44)*
- *Bars kiyik engleyü mengleyü barmiş. Ortu yirde amgaka sokuşmiş. Esri amga yalım kayaka ünüp barmiş. ölümte ozmiş. Ölümte **ozupan** ögire sebinü yorıyur tir. (IB, 49)*
- *Talım kara kuş men. Yaşıl kaya yaylagım, kızıl kaya kışlagım ol. Tagda **turupan** mengileyür men. (IB, 51)*
- *Ügringe kutlug adgır men. Yagak ıgaç yaylağım kuşlug ıgaç kışlağım Anta **turupan** mengileyür men tir. (IB, 56)*
- *Oglı öginte kangınta **öbkelepen tezipen** barmiş. Yana sakınmiş, kelmiş. Ögüm ötin alayın, kangım sabın tınglayın, tip kelmiş tir. (IB, 58)*
- *Tokuz arlı sıgun kiyik men. Bed[ük] tiz üze **ünüpen** möngreyür men. Üze Tengri eşidti, asra kişi bilti. Antag küçlüg men tir. (IB, 60)*
- *Yargun kiyik men. Yaylag tagıma **agıpan** yaylayur turur men. Mengilig men tir. (IB, 62)*
- *Kök boymul togan kuş men. Körüklüg kayaka **konupan** küzleyür men, yagaklıg tograk üze **tüşüpen** yaylayur men tir. (IB, 64)*

2.2.7.6.1.6. {-mAtI(n)}

{-mAtI(n)} zarf fiili, {-Yu}, {-(X)p}, {-(X)pAn} zarf fiillerinin olumsuzu olarak kullanılmakla beraber eklendiği fiilde, cümlenin asıl fiilinin belirttiği hareketten önce olduğunu ifade etmektedir (T. Tekin, 2003: 176; Eraslan, 2012: 414). Bu zarf fiilin kullanıldığı eylemler, cümleye zaman veya sebep anlamı kattığı ya da cümlede zarf unsuru olarak kullanıldığı görülmektedir (Eraslan, 2012: 415). IB'deki örneklerinde cümleye durum anlamı katan zarf unsuru olarak kullanılmışlardır.

- *Toruk at semritti. Yirin öpen yügürü barmiş. Utru yirde ogrı sookuşup tutupan minmiş. Yilinge, kudursugınga tegi yagrıpan kamşayu **umatın** turur tir. (IB, 16)*
- *Eki öküzüg bir bukursıka kölmiş. Kamşayu **umatın** turur tir. (IB, 25)*
- *Bir karı öküzüg bilin biçe kumursga yimiş. Kamşayu **umatın** turur tir. (IB, 37)*
- *Turnya kuş tüşnekinge konmiş. **Tuymatın** tuzakka ilinmiş. Uça **umatın** olurur tir. (IB, 61)*

2.2.7.6.1.7. {-gAlI}

Birleşik bir ek olan {-gAlI} zarf fiili, eylemin amacını veya sebebini bildirmek ya da hareketin başlangıç zamanını bildirmek gibi ifadelerle zarf olarak ya da birleşik fiil unsuru olarak kullanılmaktadır (Gabain, 1974: 229; T. Tekin, 2003: 176; Eraslan, 2012: 410). IB'de kullanılan {-gAlI} eki cümleye sebep, amaç anlamı veren bir zarf unsuru olarak kullanılmıştır.

- *Oyma er oğlanın kişisin tutug urupan oş iç **oygalı** barmiş. Oglın kişisin utuzmaduk, yana tokuz on boş kony utmiş. Oglı yutuzı kop ögirer tir. (IB, 29)*

2.2.7.6.1.8. {-sAr}

{-sAr} zarf fiili, şart bildiren zarf fiili olmakla birlikte, asıl fiilin hangi şartlar altında gerçekleştiğini bildirmek ve asıl eylemin hangi durumda ve zamanda işlendiğini bildirmek gibi görevleri bulunmaktadır (T. Tekin, 2003: 177). Uygur Türkçesinde şart kipi haline dönüşen bu ek, IB'de, T. Tekin'in bildirdiği görevlerden eylemin hangi zamanda işlendiğini ortaya koyan örneğini göstermektedir.

- *Alp er oglı süke barmiş. Sü yirinte erklig sabçı törütmiş tir. Ebingerü **kelser** özi ātanmiş, ögrünçülüg, atı yitiglig kelir tir. (IB, 55)*

2.2.7.6.1.9. {-gInçA}

Birleşik bir zarf fiil olan {-gInçA} zarf fiil eki, hareketi ortaya koyan hal zarfı olmakla birlikte eylemin zaman sınırını ortaya koyan zaman zarfı olarak da kullanılmıştır (Gabain, 1974: 341: T. Tekin, 2003: 178). IB'de, Tekin'in bildirdiği asıl eylemin gerçekleşmesi için geçecek zaman sınırını ortayan koyan zaman ifadesi veren örnek olarak kullanılmıştır.

- *Tıg at kudrukın tügüp tigret, yazıg kodı yadrat. Tokuz kat üçürgüng **topulgınça** teritzün tir. (IB, 50)*

2.2.7.6.1.10. {-kAn}

{-kAn} zarf fiili eylemin işlenme, gerçekleşme zamanını bildirmekle beraber, {-mAz} olumsuzluk eki ile birlikte şimdiki zaman şekli de oluşturmaktadır (T. Tekin, 2003: 178).

- *Tanım tüsi takı* ***tükemezken*** *taluyda yatıpan tapladukumin tutar men, sebdükümin yiyür men. (IB, 3)*
- *Karı üpgük yıl* ***yarumazkan*** *etdi. Ödmen͡g, körmen͡g, ürküt[m]en͡g tir. (IB, 21)*

2.2.7.6.2. Sıfat Fiil

2.2.7.6.2.1. {-(I)gmA}

Eski Türkçe, Orta Türkçe ve Harezm Türkçesi dönemlerinde sıklıkla kullanılmış olup daha sonradan yerini {-GAn} ekine bırakan {-(I)gmA} sıfat fiil eki "eylemi ya da işi yapan" anlamına gelmektedir (T. Tekin, 2003: 167; Eraslan, 2012: 377). Cümlede hem isim olarak kullanılabildiği gibi niteleyici bir sıfat olarak da kullanılabilir (T. Tekin, 2003: 167; Eraslan, 2012: 377). IB'deki örneğinde isim olarak kullanılmıştır.

- ***Udıgmag*** *odguru, yatıglıg turguru yorıyur men. (IB, 20)*

2.2.7.6.2.2 {-DOk}

{-DOk} sıfat fiili, Eski Türkçede geçmiş zaman sıfat fiili veya ad olarak kullanılmakla beraber {-mIş} ekli geçmiş zamanın olumsuzu olarak kip şeklinde yüklem olabilmektedir (T. Tekin, 2003: 169-170). IB'de geçen örneğinde eylem adı olarak yani isim olarak kullanılmıştır.

- *Tanım tüsi takı tükemezken taluyda yatıpan* ***tapladukumin*** *tutar men,* ***sebdükümin*** *yiyür men. (IB, 3)*

2.2.7.6.2.3. {-mIş}

Geçmiş zaman ifade olan {-mIş} sıfat fiili, isim, sıfat, zarf ve yüklem olarak kullanılmaktadır (T. Tekin, 2003: 170; Eraslan, 2012: 388-393). IB'de geçen örneğinde isim olarak kullanılmıştır.

- *Yılka* ***tegmişig*** *yıdıtmayın, ayka* ***tegmişig*** *artatmayın; edgüsi bolzun tir. (IB, 59)*

2.2.7.6.2.4. {-gAn}

{-gAn} sıfat fiili şimdiki zaman, geçmiş zaman ve geniş zaman anlamları veren, isim, sıfat ya da birleşik fiil isim unsuru olarak kullanılabilen bir ektir (T. Tekin, 2003: 171; Eraslan, 2012: 375). M. Mansuroğlu bu ek için "Sıfat olarak daha çok şimdiki zamanda olan bir niteliği anlatır, ad olarak zaman kavramı yoktur." demektedir (M. Mansuroğlu, "Türkiye Türkçesinde Söz Yapımı Üzerine Notlar", TDED, s.20-21). IB'de gördüğümüz örnekte ise sıfat olarak kullanılmış olup şimiki zamanı ifade etmektedir.

- ***Esnegen*** *bars men. (IB, 10)*

2.2.7.6.2.5. {-(X)glI}

Eski Türkçede yazıtlarda geçmeyen, örneğine Irk Bitig'de rastlanan {-(X)glI} sıfat fiil eki, isim, sıfat ya da yüklem olarak kullanılmaktadırlar (T. Tekin, 2003: 171). Olumsuz gövdelere getirlmekle beraber, Gabain eki fiilden isim ve sıfat yapan ek olarak kaydetmiştir (Eraslan, 2012: 376; Gabain, 1974: 111). Eski Runik harfli metinlerde kullanılmayan bu ek Uygur Türkçesinde kullanılmış olup IB'deki örneğine aşağıda yer verilmiştir.

- *Udıgmag odguru,* ***yatıglıg*** *turguru yorıyur men. (IB, 20)*

2.2.7.6.2.6. {-mA}

- ***Oyma*** *er oğlanın kişisin tutug urupan oş iç oygalı barmiş. Oglın kişisin utuzmaduk, yana tokuz on boş konȳ utmiş. Oglı yutuzı kop ögirer tir. (IB, 29)*

2.2.7.6.2.7. {-çı}

- *Ürüng esri ingek* ***buzagulaçı*** *bolmiş. Ölgey men, timiş. Ürüng esri irkek buzagu kelürmiş. Idukluk yaragay. Ülügde ozmiş tir. (IB, 41)*

III. BÖLÜM

SENTAKS

2.3.1. Cümle

2.3.1.1. Cümle Çeşitleri

2.3.1.1.1. Yüklemine Göre Cümleler

Yüklemlerine göre cümle çeşitlerinde yüklem, eylem ya da bir ad veya zamirden oluşan bir isim olmaktadır (T. Tekin, 2003: 206).

2.3.1.1.1.1. İsim Cümlesi

Bu tarzda oluşturulan cümlelerde; yüklemde ad, zamir, sıfat gibi bir sözcük bulunmakla birlikte yüklem bağlayıcısı er- yardımcı fiilinin oluşturduğu bir birleşik yapılı fiil – ki bu cümlelere bildirme adı denmektedir.- ya da yardımcı fiilin kullanılmadığı cümlelerde yüklem bağlayıcısı bir zamir olan ve daha farklı isim cümleleri kurulabilir (T. Tekin, 2003: 207; Eraslan, 2012: 526; Ş. Tekin, 1992: 101; Z. Korkmaz, 1992: 61).

2.3.1.1.1.1.1. İşaretsiz İsim Cümlesi

Yardımcı fiilin kullanılmadığı ve bağlayıcısız yüklem olarak oluşturulan isim cümleleri örneğidir (T. Tekin, 2003: 207; Eraslan, 2012: 526).

- *Talım kara kuş men.* ***Yaşıl kaya yaylagım,*** *kızıl kaya kışlagım ol. (IB, 51)*
- *Yagak ıgaç yaylağım kuşlug ıgaç kışlağım. (IB, 56)*
- ***Amtı amrak oglanım,*** *anç͡a bilin͡gler: Bu ırk bitig edgü ol. Anç͡ıp alku kentü ülügi erklig ol. (IB, 66/Kolofon)*

2.3.1.1.1.2. Er- Fiili İle Oluşturulan İsim Cümlesi

T. Tekin'in yüklem bağlayıcısının bir eylem olarak nitelendirdiği ve bildirme olarak da ifade edilen er- yardımcı fiilinin oluşturduğu cümlelerdir (T. Tekin, 2003: 207). Ayrıca bu cümleler kopula da oluşturmaktadır. **[bk. Ek Fiil (Kopula)]**

- *Men͡gilig beg ermiş. (IB, 5)*
- *An͡tag alp ermiş. (IB, 40)*

2.3.1.1.1.1.3. Bar ve Yok Unsurları İle Oluşturulan İsim Cümlesi

Bar "var" ve yok "yok" ile oluşturulan isim cümleleri bağlayıcısız olarak oluşturulan isim cümleleridir (T. Tekin, 2003: 208).

- ***Asıgı bar**, edgü ol. (IB, 32)*
- ***Üküş atlıg ögrünçüng yook; kobı atlıg korkınçıng yook, uçruglug kutung yook** tir. (IB, 36)*
- *Ança bilingler: **Bu ırk başınta āz emgeki bar**; kin yana edgü bolur. (IB, 57)*

2.3.1.1.1.1.4. İsim + Şahıs Unsuru İle Oluşturulan İsim Cümlesi

Yüklem bağlayıcısı bir zamir ile oluşturulmuş olan isim cümleleridir (T. Tekin, 2003: 207).

- *Tensi men. (IB,1)*
- *Āla atlıg yol teŋgri men. (IB,2)*
- *Altun kanatlıg talım kara kuş men. Antag küçlüg men. (IB, 3)*
- *Ürüng esri togan kuş men. (IB, 4)*
- *Altun başlıg yılan men. (IB, 8)*
- *Esnegen bars men. Kamuş āra başım. **Antag alp men**, **erdemlig men**. (IB, 10)*
- *Titir buğra men. (IB, 20)*
- *Antag küçlüg men. (IB, 20)*
- *Kiyik oglı men. (IB, 45)*
- *Karı yol tengri men. (IB, 48)*
- *Ügringe kutlug adgır men. (IB, 56)*
- *Tokuz arlı sıgun kiyik men. (IB, 60)*
- *Yargun kiyik men. (IB, 62)*
- *Kök boymul togan kuş men. (IB, 64)*

[İsim ve şahıs unsuru ile oluşturulan isim cümlelerinden bir tanesi de "ol" işaret zamiri ile yapılmaktadır. Tekin, bu tarzda oluşturulan isim cümlelerini yüklem bağlayıcısı sona alınmış zamir olarak açıklamaktadır (Tekin, 2003: 207). "ol" işaret zamiri isimden sonra gelerek cümleleri yüklemleştirir.]

- ***Edgü ol.** (IB, 1), (IB, 2), (IB, 3), (IB, 4), (IB, 5), (IB, 7), (IB, 11), (IB, 15), (IB, 17), (IB, 18), (IB, 19), (IB, 20), (IB, 21), (IB, 23), (IB, 26), (IB, 27), (IB, 28), (IB, 29), (IB, 30), (IB, 31), (IB, 34), (IB, 35), (IB, 38), (IB, 40), (IB, 41), (IB,*

42), (IB, 47), (IB, 48), (IB, 49), , (IB, 51), (IB, 52), (IB, 53), (IB, 54), (IB, 55), (IB, 56), (IB, 58), (IB, 59), (IB, 60), (IB, 62), (IB, 63), (IB, 64)

- ***Yablak ol**. (IB, 6), (IB, 8), (IB, 9), (IB, 16), (IB, 25), (IB, 33), (IB, 36), (IB, 37), (IB, 39), (IB, 43), (IB, 46), (IB, 50), (IB, 61), (IB, 65)*
- ***Yabız ol.** (IB, 12), (IB, 24), (IB, 44), (IB, 45)*
- *Kerekü içi **ne teg ol**? Tgünüki **ne teg ol**? Közünüki **ne teg**? **Körüglüg ol**. Egni **ne teg**? **Edgü ol**. Bagışı **ne teg**? **Bar ol** tir. (IB, 18)*
- *Munglug ol; anyıg yablak ol. (IB, 22)*
- *Asıgı bar, **edgü ol.** (IB, 32)*
- *Talım kara kuş men. Yaşıl kaya yaylagım, **kızıl kaya kışlagım ol.** (IB, 51)*
- *Kanıgı ölmiş, köngeki tongmiş. **Kangı nelük ölgey ol**? Beglig ol. Köneki nelük tonggay? Küneşke olurur ol. Ança bilingler: ... kin yana edgü bolur. (IB, 57)*

(IB, 57'de örneğini gördüğümüz "*Kangı nelük ölgey ol?"* cümlesinde "ol" yüklem bağlayıcısı, kaynağı bir sıfat fiil eki olan {-gAy} eki ile kullanılarak isim olmuştur.)

- *Amtı amrak oglanım, ança bilingler: **Bu ırk bitig edgü ol. Ançıp alku kentü ülügi erklig ol**. (IB, 66/Kolofon)*

2.3.1.1.1.2. Fiil Cümlesi

Fiil cümleleri, yüklemi çekimli bir fiil ya da fiil öbeği olan cümlelerdir (T. Tekin, 2003: 206; Z. Korkmaz, 1992: 61).

- *Ança bilingler (IB 1, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 20, 22, 23, 24, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 50, 51, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65)*
- *Ança biling (IB, 2, 6, 11, 16, 19, 21, 25, 26, 31, 41, 49, 54)*
- *Yarın kiçe altun örgin üze olurupan mengileyür men. (IB, 1)*
- *Yarın kiçe eşür men. Utru eki yalıg kişi oglın sokuşmiş; kişi korkmiş. "Korkma!" timiş. "Kut birgey men!" timiş. (IB, 2)*
- *Tanım tüsi takı tükemezken taluyda yatıpan tapladukumin tutar men, sebdükümin yiyür men. (IB, 3)*
- *Çıntan ıgaç üze olurupan mengileyür men. (IB, 4)*
- *Beg er yuntıngaru barmiş: Āk bisi kulunlamiş. Altun tuyuglug adgırlık yaragay. Tebesingerü barmiş: Ürüng ingeni botulamiş. Altun budl(a)lug*

bugralık yaragay. Ebingerü barmiş: Üçünç kunçuyı urılanmiş. Beglik yaragay, tir. (IB, 5)

- *Adıglı tonguzlı ārt üze sokuşmiş ermiş. Adıgıng karnı yarılmiş, tonguzung azıgı sınmiş tir. (IB, 6)*
- *Er terkleyü kelir. Edgü söz sab elti kelir tir. (IB, 7)*
- *Altun kurugsakımin kılıcın kesipen özüm[in] yul [in]intin, başımın yul ebintin tir. (IB,8)*
- *Ulug eb örtenmiş. Katınga tegi kalmaduk, bükinge tegi kodm[ad]uk tir. (IB, 9)*
- *Sarıg atlıg sabçı, yazıg atlıg yalabaç edgü söz sab elti kelir tir. (IB, 11)*
- *Er abka barmiş. Tagda kamılmiş. Tengride Erklig tir. (IB, 12)*
- *Tengrilig kurtga yurtta kalmiş. Yaglıg kamıç bulupan yalgayu tirilmiş, ölümde ozmiş tir. (IB, 13)*
- *Kuzgunug ıgaçka bāmiş. "Katıgtı bā, edgüti bā!" tir. (IB, 14)*
- *Üze tuman turdı, asra toz turdı. Kuş og(l)ı uça āztı, kiyik oglı yügürü āztı, kişi oglı yorıyu āztı. Yana Tengri kutınta üçünç yılta kop esen tükel körüşmiş. Kop ögirer sebinür tir. (IB, 15)*
- *Toruk at semritti. Yirin öpen yügürü barmiş. Utru yirde ogrı sookuşup tutupan minmiş. Yilinge, kudursugınga tegi yagrıpan kamşayu umatın turur tir. (IB, 16)*
- *Özlük at öng yirde arıp ongup turu kalmiş. Tengri küçinge tag üze yol sub körüpen, yiş üze yaş ot körüpen, yorıyu barıpan, sub içipen, yāş yipen ölümde ozmiş tir. (IB, 17)*
- *Kerekü içi ne teg ol? Tgünüki ne teg ol? Közünüki ne teg? Körüglüg ol. Egni ne teg? Edgü ol. Bagışı ne teg? Bar ol* ***tir.*** *(IB, 18)*
- *Āk at karşısın üç bolugta talulapan agınka ötügke ıdmiş tir. Korkma, edgüti ötün; ayınma, edgüti yalbar! tir. (IB, 19)*
- *Ürüng köpükümin saçar men. Üze tengrike tegir, asra yirke kirür tir. Udıgmag odguru, yatıglıg turguru yorıyur men. (IB, 20)*
- *Karı üpgük yıl yarumazkan etdi. Ödmeng, körmeng, ürküt[m]eng tir. (IB, 21)*
- *Uzun tonlug közüngüsin kölke ıçgınmiş. Yarın yangrayur, kiçe kengrenür, tir. (IB, 22)*
- *Oglan kekük tezekin bultı. Çekik, eting kutlug bolzun tir. (IB, 23)*
- *Teglük kulun irkek yunt(t)a emig tileyür. Kün ortu yütürüp, tün ortu kanta, negüde bulgay ol, tir. (IB, 24)*

- *Eki öküzüg bir bukursıka kölmiş. Kamşayu umatın turur tir. (IB, 25)*
- *Tang tanglardı, udu yir yarudı, udu kün tugdı. Kamag üze yaruk boltı tir. (IB, 26)*
- *Bay er konyı ürküpen barmiş. Börike sookuşmiş. Böri ağzı emsimiş. Esen tüükel bolmiş tir. (IB, 27)*
- *Kan olurupan ordu yapmiş. İli turmiş. Tört bulungtakı edgüsi uyurı tirilipen mengileyür, bedizleyür tir. (IB, 28)*
- *Oyma er oğlanın kişisin tutug urupan oş iç oygalı barmiş. Oglın kişisin utuzmaduk, yana tokuz on boş konyutmiş. Oglı yutuzı kop ögirer tir. (IB, 29)*
- *Çıganyer oglı kazgançka barmiş. Yolı yaramiş. Ögire sebinü kelir tir. (IB, 30)*
- *Bars kiyik engke mengke barmiş. Engin mengin bulmiş. Bulupan uyasıngaru ögire sebinü kelir tir. (IB, 31)*
- *Bir tabılku yüz boltı. Yüz tabulkı ming boltı. Ming tabılku tümen boltı tir. (IB, 32)*
- *Kidizig subka sukmiş. Takı ur, katıgdı bā tir. (IB, 33)*
- *Kan süke barmiş, Yagıg sançmiş. Köçürü konturu kelir. Özi süsi ögire sebinü ordusıngaru kelir, tir. (IB, 34)*
- *Er süke barmiş. Yolta atı armiş. Er kugu kuşka sokuşmiş. Kugu kuş kanatınga urup anınla kalıyu barıpan öginge kangıngategürmiş. Ögi kangı ögirer sebinür tir. (IB, 35)*
- *Üküş atlıg ögrünçüng yook; kobı atlıg korkınçıng yook, uçruglug kutung yook* ***tir.*** *(IB, 36)*
- *Bir karı öküzüg bilin biçe kumursga yimiş. Kamşayu umatın turur tir. (IB, 37)*
- *Kamış āra kalmiş. Tengri unamaduk. Abınçu katun bolzun tir. (IB, 38)*
- *Tıgıg tertrü kişemiş. Kamşayu umatın turur tir. (IB, 39)*
- *Talım urı yarın aça yasıçin yalım kayag yara urupan yalngusun yorıyur tir. (IB, 40)*
- *Ürüng esri ingek buzagulaçı bolmiş. Ölgey men, timiş. Ürüng esri irkek buzagu kelürmiş. Idukluk yaragay. Ülügde ozmiş tir. (IB, 41)*
- *Uzun tonlug idişin ayakın kodupan barmiş. Yana edgüti sakınmiş. İdişimte ayakımta öngi kança barır men? tir. Yana kelmiş. İdişin ayakın esen tükel bulmiş. Ögirer sebinür tir. (IB, 42)*

- *Togan ügüz kuşı kuşlayu barmiş. Utru talım kara kuş kopupan barmiş tir. (IB, 43)*
- *Togan kuş tengriden kodı tabışgan tipen kapmiş. Togan kuş tırngakı suçulunmiş yana tıtinmiş. Togan kuşung tırngakı ügüşüpen kalıyu barmiş, tabışgan terisi üngüşüpen yügürü barmiş. Antag tir. (IB, 44)*
- *Otsuz subsuz kaltı uyın? Neçük yorıyın? tir. (IB, 45)*
- *Tebe titigke tüşmiş. Basınu yimiş. Özin tilkü yimiş tir. (IB, 46)*
- *Er ümeleyü barmiş. Tengrike sookuşmiş. Kut kolmiş. Kut birmiş. Agılıngta yılkıng bolzun! Özüng uzun bolzun! timiş. (IB, 47)*
- *Sınukıngın sapar men, üzükingin ulayur men. İlig itmiş men. Edgüsi bolzun tir. (IB, 48)*
- *Bars kiyik engleyü mengleyü barmiş. Ortu yirde amgaka sokuşmiş. Esri amga yalım kayaka ünüp barmiş, ölümte ozmiş. Ölümte ozupan ögire sebinü yorıyur tir. (IB, 49)*
- *Tıg at kudrukın tügüp tigret, yazıg kodı yadrat. Tokuz kat üçürgüng topulgınça teritzün tir. (IB, 50)*
- *Tagda turupan mengileyür men. (IB, 51)*
- *Er busuşlug, tengri bulıtlıg boltı. [Bulıt] āra kün tugmiş, busanç āra mengi kelmiş tir. (IB, 52)*
- *Boz bulıt yorıdı, bodun üze yağdı. Kara bulıt yorıdı, kamag üze yağdı. Tarıg bişdi; yāş ot ündi; yılkıka kişike edgü boltı tir. (IB, 53)*
- *Kul sabı begingerü ötünür, kuzgun sabı tengrigerü yalbarur. Üze Tengri eşidti, asra kişi bilti tir. (IB, 54)*
- *Alp er oglı süke barmiş. Sü yirinte erklig sabçı törütmiş tir. Ebingerü kelser özi ātanmiş, ögrünçülüg, atı yitiglig kelir tir. (IB, 55)*
- *Anta turupan mengileyür men tir. (IB, 56)*
- *Kanıgı ölmiş, köngeki tongmiş. Kangı nelük ölgey ol? Beglig ol. Köneki nelük tonggay? Küneşke olurur ol. Ança bilingler: ... kin yana edgü bolur. (IB, 57)*
- *Oglı öginte kangınta öbkelepen tezipen barmiş. Yana sakınmiş, kelmiş. Ögüm ötin alayın, kangım sabın tınglayın, tip kelmiş tir. (IB, 58)*
- *Yılka tegmişig yıdıtmayın, ayka tegmişig artatmayın; edgüsi bolzun tir. (IB, 59)*
- *... Bed[ük] tiz üze ünüpen möngreyür men. Üze Tengri eşidti, asra kişi bilti. Antag küçlüg men tir. (IB, 60)*

- *Turn͡ya kuş tüşnekin͡ge konmiş. Tuymatın tuzakka ilinmiş. Uça umatın olurur tir. (IB, 61)*
- *Yaylag tagıma agıpan yaylayur turur men. Men͡gilig men tir. (IB, 62)*
- *Kanlık süsi abka ünmiş. Sagır içre elik kiyik kirmiş. Eligin tutmiş. Kara kamag süsi ögirer tir. (IB, 63)*
- *... Körüklüg kayaka kon͡upan küzleyür men, yagaklıg tograk üze tüşüpen yaylayur men tir. (IB, 64)*
- *Semiz at ağzı katıg boltı. İdisi umaz tir. (IB, 65)*
- *Amtı amrak oglanım, **an͡ça bilin͡gler**: Bu ırk bitig edgü ol. An͡çıp alku kentü ülügi erklig ol. (IB, 66/Kolofon)*
- *Bars yıl, ekinti ay, bir yigirmike Tay-gün-tan manıstantakı kiçig di[n]tar burua guru eşid[ip] içimiz isig Sangun İtaçuk üçün bitidim. (IB, 67/Kolofon)*

2.3.1.1.2. Cümlede Sözcük Düzeni [2]

Bir cümlenin ana yapısını oluşturan ögelerden yüklemin yakın belirleyicisi nesne, uzak belirleyicisi ise özne olmakla beraber yüklem, bazen cümlenin sonunda ya da cümlenin başında da bulunabilir (Gabain, 1974: 446). Gabain'e göre, özne + nesne + yüklem şeklinde ilerleyen bir cümle yapısı gerekli olmamakla beraber devrik cümle yapılarının da kaideye uygun olmayacak şekilde kullanılabileceğini dile getirmiştir. Özellikle Hıristiyanlıkla ilgili, tercüme olan metinlerde yüklemin sonda olması kuralına uyulmadığı ve önemli olan ögenin yükleme yakın olduğu görülür. (Gabain, 19974: 446; Eraslan, 2012: 524).

2.3.1.1.2.1. Devrik Cümle

Bir cümlede ilerleyen cümle düzeni özne + yüklem şeklinde ve daha sonrasında gelen tümleçler ise yüklemden önce kullanılmakta olup devrik cümlelerde ise özne, yüklemden sonra gelmektedir (T. Tekin, 2003: 210- 211). IB'de aşağıda görülen tek örnekte özne yüklemden sonra gelmektedir.

- *Esnegen bars men. **Kamuş āra başım**. An͡tag alp men, erdemlig men. (IB, 10)*

[2] Tezin bu kısmında ele alınan cümlelerde sadece devrik cümle örneklerine yer verilmiştir. IB'de özne + yüklem şeklinde ilerleyen cümleler çoğunluktadır bu yüzden tekrardan bu örnekler yazılmamıştır.

2.3.1.1.3. Cümlede Olumsuzluk

Cümlede olumsuzluk, olumsuz bir eylem ya da olumsuzluk ifade eden bir sözcük ile oluşmaktadır (T. Tekin, 2003: 211)

2.3.1.1.3.1. Yüklemi Olumsuz Eylem Biçimi Olan Cümleler

- ***Katınga tegi kalmaduk, bükinge tegi kodm[ad]uk*** *tir. (IB, 9)*
- *Āk at karşısın üç bolugta talulapan agınka ötügke ıdmiş tir.* ***Korkma,*** *edgüti ötün;* ***ayınma,*** *edgüti yalbar! tir. (IB, 19)*
- *Karı üpgük yıl yarumazkan etdi.* ***Ödmeng, körmeng, ürküt[m]eng*** *tir. (IB, 21)*
- *Oyma er oğlanın kişisin tutug urupan oş iç oygalı barmiş.* ***Oglın kişisin utuzmaduk****, yana tokuz on boş konȳ utmiş. Oglı yutuzı kop ögirer tir. (IB, 29)*
- *Kamış āra kalmiş.* ***Tengri unamaduk****. Abınçu katun bolzun tir. (IB, 38)*
- ***Yılka tegmişig yıdıtmayın, ayka tegmişig artatmayın****; edgüsi bolzun tir. (IB, 59)*
- *Semiz at ağzı katıg boltı.* ***İdisi umaz*** *tir. (IB, 65)*

2.3.1.1.3.2. Yüklemi Yok "Yok, Mevcut Değil, Olmaz" Sözcüğü İle Biten Cümleler

- ***Üküş atlıg ögrünçüng yook; kobı atlıg korkınçıng yook, uçruglug kutung yook*** *tir. (IB, 36)*

2.3.1.1.4. Birleşik Cümle

Eski Türkçede cümleler basit cümleler ve yardımcı cümleler ile sağlanmaktadır. Özellikle Köktürkçede cümleler basit ana cümleler ile ifade edilmiştir (Ş. Tekin, 1992: 102). Bunun yanı sıra sıralama yolu ile bağlaçsız ve bağlaçlı, şartlı, iç içe, açıklayıcı birleşik cümleler bulunmaktadır (T. Tekin, 2003: 212-215; Eraslan, 2012: 528-530). Ayrıca Uygur Dönemi ile birlikte ilk defa bu dönemde soru kelimeleri ile birleşik cümleler oluşturulduğuna tanık olunur (Ş. Tekin, 1992: s. 102).

2.3.1.1.4.1. Sıralama Yolu İle Oluşan Birleşik Cümleler

2.3.1.1.4.1.1. Bağlaçsız Birleşik Cümle

Bu şekilde oluşturalan cümleler araya herhangi bir bağlaç almadan arka arkaya getirilerek oluşturulan cümlelerdir.

- *Yarın kiçe eşür men.* ***Utru eki yalıg kişi oglın sokuşmiş; kişi korkmiş****. "Korkma!" timiş. "Kut birgey men!" timiş. (IB, 2)*
- ***Tanım tüsi takı tükemezken taluyda yatıpan tapladukumin tutar men, sebdükümin yiyür men****. (IB, 3)*
- *Adıglı tonguzlı ärt üze sokuşmiş ermiş.* ***Adıging karnı yarılmiş, tonguzung azıgı sınmiş*** *tir. (IB, 6)*
- *Altun kurugsakımin kılıcın kesipen özüm[in] yul [in]intin, başımın yul ebintin tir. (IB,8)*
- *Ulug eb örtenmiş.* ***Katınga tegi kalmaduk, bükinge tegi kodm[ad]uk*** *tir. (IB, 9)*
- *Esnegen bars men. Kamuş āra başım.* ***Antag alp men, erdemlig men.*** *(IB, 10)*
- *Tengrilig kurtga yurtta kalmiş.* ***Yaglıg kamıç bulupan yalgayu tirilmiş, ölümde ozmiş*** *tir. (IB, 13)*
- *Kuzgunug ıgaçka bāmiş.* ***"Katıgtı bā, edgüti bā!"*** *tir. (IB, 14)*
- ***Üze tuman turdı, asra toz turdı. Kuş og(l)ı uça āztı, kiyik oglı yügürü āztı, kişi oglı yorıyu āztı.*** *Yana Tengri kutınta üçünç yılta kop esen tükel körüşmiş. Kop ögirer sebinür tir. (IB, 15)*
- *Āk at karşısın üç bolugta talulapan agınka ötügke ıdmiş tir.* ***Korkma, edgüti ötün; ayınma, edgüti yalbar!*** *tir. (IB, 19)*
- *Üründg köpükümin saçar men.* ***Üze tengrike tegir, asra yirke kirür*** *tir. Udıgmag odguru, yatıglıg turguru yorıyur men. (IB, 20)*
- *Karı üpgük yıl yarumazkan etdi.* ***Ödmeng, körmeng, ürküt[m]eng*** *tir. (IB, 21)*
- *Uzun tonlug közüngüsin kölke ıçgınmiş.* ***Yarın yangrayur, kiçe kengrenür****, tir. (IB, 22)*
- *Kan olurupan ordu yapmiş. İli turmiş.* ***Tört bulungtakı edgüsi uyurı tirilipen mengileyür, bedizleyür*** *tir. (IB, 28)*
- *Kidizig subka sukmiş.* ***Takı ur, katıgdı bā*** *tir. (IB, 33)*
- ***Üküş atlıg ögrünçüng yook; kobı atlıg korkınçıng yook, uçruglug kutung yook*** *tir. (IB, 36)*
- *Togan kuş tengriden kodı tabışgan tipen kapmiş. Togan kuş tırngakı suçulunmiş yana tıtinmiş.* ***Togan kuşung tırngakı ügüşüpen kalıyu barmiş, tabışgan terisi üngüşüpen yügürü barmiş.*** *Antag tir. (IB, 44)*

- ***Sınukıngın sapar men, üzükingin ulayur men.*** *İlig itmiş men. Edgüsi bolzun tir. (IB, 48)*
- *Bars kiyik engleyü mengleyü barmiş.* ***Ortu yirde amgaka sokuşmiş. Esri amga yalım kayaka ünüp barmiş, ölümte ozmiş.*** *Ölümte ozupan ögire sebinü yorıyur tir. (IB, 49)*
- ***Tıg at kudrukın tügüp tigret, yazıg kodı yadrat.*** *Tokuz kat üçürgüng topulgınça teritzün tir. (IB, 50)*
- *Talım kara kuş men.* ***Yaşıl kaya yaylagım, kızıl kaya kışlagım ol****. (IB, 51)*
- ***Er busuşlug, tengri bulıtlıg boltı****. [Bulıt] āra kün tugmiş, busanç āra mengi kelmiş tir. (IB, 52)*

(IB' deki 52. falda görülen bağlaçsız birleşik cümle örneği, ayrıca yüklem bağlayıcısının birinci cümlede kaldırılıp ikinci cümlede kullanıldığını gösteren bir örnektir.)

- ***Boz bulıt yorıdı, bodun üze yağdı. Kara bulıt yorıdı, kamag üze yağdı. Tarıg bişdi; yāş ot ündi; yılkıka kişike edgü boltı*** *tir. (IB, 53)*
- ***Kul sabı begingerü ötünür, kuzgun sabı tengrigerü yalbarur. Üze Tengri eşidti, asra kişi bilti*** *tir. (IB, 54)*
- *Alp er oglı süke barmiş. Sü yirinte erklig sabçı törütmiş tir.* ***Ebingerü kelser özi ātanmiş, ögrünçülüg, atı yitiglig kelir*** *tir. (IB, 55)*
- ***Yagak ıgaç yaylağım, kuşlug ıgaç kışlağım****. (IB, 56)*
- ***Kanıgı ölmiş, köngeki tongmiş.*** *Kangı nelük ölgey ol? Beglig ol. Köneki nelük tonggay? Küneşke olurur ol. Ança bilingler: ... kin yana edgü bolur. (IB, 57)*
- *Oglı öginte kangınta öbkelepen tezipen barmiş.* ***Yana sakınmiş, kelmiş. Ögüm ötin alayın, kangım sabın tınglayın****, tip kelmiş tir. (IB, 58)*
- ***Yılka tegmişig yıdıtmayın, ayka tegmişig artatmayın****; edgüsi bolzun tir. (IB, 59)*
- *... Bed[ük] tiz üze ünüpen möngreyür men.* ***Üze Tengri eşidti, asra kişi bilti.*** *Antag küçlüg men tir. (IB, 60)*
- *...* ***Körüklüg kayaka konupan küzleyür men, yagaklıg tograk üze tüşüpen yaylayur men*** *tir. (IB, 64)*

2.3.1.1.4.1.2. Bağlaçlı Birleşik Cümle

- ***Tang tanglardı, udu yir yarudı, udu kün tugdı. Kamag üze yaruk boltı tir. (IB, 26)***

(IB'deki 26. falda "udu" ile bağlanan bir birleşik cümle oluşturulmuştur.)

- *Üze tuman turdı, asra toz turdı.* ***Kuş og(l)ı uça āztı, kiyik oglı yügürü āztı, kişi oglı yorıyu āztı. Yana Tengri kutınta üçünç yılta kop esen tükel körüşmiş.*** *Kop ögirer sebinür tir. (IB, 15)*
- *Oyma er oğlanın kişisin tutug urupan oş iç oygalı barmiş.* ***Oglın kişisin utuzmaduk, yana tokuz on boş konıy utmiş****. Oglı yutuzı kop ögirer tir. (IB, 29)*
- *Togan kuş tengriden kodı tabışgan tipen kapmiş.* ***Togan kuş tırngakı suçulunmiş yana tıtinmiş****. Togan kuşung tırngakı ügüşüpen kalıyu barmiş, tabışgan terisi üngüşüpen yügürü barmiş. Antag tir. (IB, 44)*

(IB'deki 15, 29 ve 44. fallarda geçen yana "ve, da/de" anlamlarında kullanılarak bağlaçlı birleşik cümle oluşturmuşlardır.)

- *Oglı öginte kangınta öbkelepen tezipen barmiş. Yana sakınmiş, kelmiş.* ***Ögüm ötin alayın, kangım sabın tınglayın, tip kelmiş*** *tir. (IB, 58)*

(IB'deki 58. falda "tip" yan cümle bağlacı kullanılarak birleşik cümle oluşturulmuştur.)

2.3.1.1.4.2. İç İçe Birleşik Cümle [3]

Bu cümleler, yardımcı cümle ve esas cümle olarak oluşturulmakla beraber yardımcı cümle genellikle esas cümlenin nesne durumunda olmaktadır (Eraslan, 2012: 530; Z. Korkmaz, 1992: 81).

- *Karı üpgük yıl yarumazkan etdi.* ***Ödmeng, körmeng, ürküt[m]eng*** *tir. (IB, 21)*
- ***Anta turupan mengileyür men tir.*** *(IB, 56)*

[3] İç içe birleşik cümle örneklerinde IB'de sadece 1, 3, 4, 10, 51, 57. fallarda ve kolofon bölümündeki 66 ve 67. fallarda "tir" ifadesine yer verilmeyip iç içe birleşik cümle kurulmamıştır. Bu yüzden diğer tüm fallarda "tir" kelimesi ile iç içe birleşik cümle oluşturulduğu için iki örnek verilmesi uygun görülmüştür.

3. METİN [1]

1. Tensi men. Yarın kiçe altun örgin üze oluru͡pan me ŋ͡gileyür men.

An͡ça bili ŋ͡gler: Edgü ol.

2. Āla atlıg yol te ŋ͡gri men. Yarın kiçe eşür men. Utru eki yalıg kişi oglın sokuşmiş; kişi korkmiş. “Korkma!” timiş. “Kut birgey men!” timiş.

An͡ça bili ŋ͡g: Edgü ol.

3. Altun kanatlıg talım kara kuş men. Antag küçlüg men. Tanım tüsi takı tükemezken taluyda yatıpan tapladukumin tutar men, sebdükümin yiyür men. An‿tag küçlüg men.

An͡ça bili ŋ͡gler: Edgü ol.

4. Ürü ŋ͡g esri togan kuş men. Çıntan ıgaç üze oluru͡pan me ŋ͡gileyür men.

An͡ça bili ŋ͡gler: [Edgü ol.]

5. Beg er yuntı ŋ͡garu barmiş: Āk bisi kulunlamiş. Altun tuyuglug adgırlık yaragay. Tebesi ŋ͡gerü barmiş: Ürü ŋ͡g i ŋ͡geni botulamiş. Altun budl(a)lug bugralık yaragay. Ebi ŋ͡gerü barmiş: Üçü ŋ͡ç kun͡çuyı urılanmiş. Beglik yaragay, tir. Me ŋ͡gilig beg ermiş.

[An͡ça bili ŋ͡gler:] An͡yıg edgü ol.

6. Adıglı to ŋ͡guzlı ārt üze so‿kuşmiş ermiş. Adıgı ŋ͡g karnı yarılmiş, to ŋ͡guzu ŋ͡g azıgı sınmiş tir.

An͡ça bili ŋ͡g: Yablak ol.

[1] Irk Bitig kitabının metin ve çeviri kısmı Talat Tekin’in *IRK BİTİG, Eski Uygurca Fal Kitabı*, TDK Yay. Ankara, 2017 kitabından alınmıştır.

7. Er terkleyü kelir. Edgü söz sab elti kelir tir.

An͡ça bilin͡gler: Edgü ol.

8. Altun başlıg yılan men. Altun kurugsakımin kılıcın kesipen özüm[in] yul [in]intin, başımın yul ebintin tir.

An͡ça bilin͡gler: Yablak ol.

9. Ulug eb örtenmiş. Katın͡ga tegi kalmaduk, bükin͡ge tegi kodm[ad]uk tir.

An͡ça bilin͡gler: Yablak ol.

10. Esnegen bars men. Kamuş āra başım. Antag alp men, erdemlig men.

An͡ça bilin͡gler:

11. Sarıg atlıg sabçı, yazıg atlıg yalabaç edgü söz sab elti kelir tir.

An͡ça bilin͡g: Edgü ol.

12. Er abka barmiş. Tagda kamılmiş. Ten͡gride Erklig tir.

An͡ça bilin͡gler: Yabız ol.

13. Ten͡grilig kurtga yurtta kalmiş. Yaglıg kamıç bulupan yalgayu tirilmiş, ölümde ozmiş tir.

An͡ça bilin͡gler:

14. Kuzgunug ıgaçka bāmiş. “Katıgtı bā, edgüti bā!” tir.

An͡ça bilin͡gler:

15. Üze tuman turdı, asra toz turdı. Kuş og(l)ı uça āztı, kiyik oglı yügürü āztı, kişi oglı yorıyu āztı. Yana Teng͡ri kutınta üçünç yılta kop esen tükel körüşmiş. Kop ögirer sebinür tir.

An͡ça bilin͡gler: Edgü ol.

16. Toru͡k at semritti. Yirin öpen yügürü barmiş. Utru yirde ogrı soo͡kuşup tutu͡pan minmiş. Yilin͡ge, kudursugın͡ga tegi yagrıpan kamşayu umatın turur tir.

An͡ça bilin͡g: Yablak ol.

17. Özlü͡k at ön͡g yirde arıp on͡gu͡p turu kalmiş. Teng͡ri küçin͡ge tag üze yol sub körüpen, yiş üze yaş ot͡ körüpen, yorıyu barıpan, sub içipen, yāş yipen ölümde ozmiş tir.

An͡ça bilin͡gler: Edgü ol.

18. Kerekü içi ne teg ol? Tügünüki ne teg ol? Közünü͡ki ne teg? Körüglüg ol. Egni ne teg? Edgü ol. Bagışı ne teg? Bar ol tir.

An͡ça bilin͡gler: An͡yıg edgü ol.

19. Āk at karşısın üç bolugta talulapan agınka ötügke ıdmiş tir. Korkma, edgüti ötün; ayınma, edgüti yalbar! tir.

An͡ça bilin͡g: Edgü ol.

20. Titir buğra men. Ürün͡g köpükümin saçar men. Üze ten͡grike tegir, asra yirke kirür tir. Udıgmag odguru, yatıglıg turguru yorıyur men.

An͡ça bilin͡gler: Edgü ol.

21. Karı üpgük yıl yarumazkan etdi. Ödmen͡g, körmen͡g, ürküt[m]en͡g tir.

An͡ça bilin͡g: [edgü ol.]

22. Uzun tonlug közüngüsin kölke ıçgınmiş. Yarın yangrayur, kiçe kengrenür, tir.

Ança bilingler: Munglug ol; anyıg yablak ol.

23. Oglan kekük tezekin bultı. Çekik, eting kutlug bolzun tir.

Ança bilingler: Edgü ol.

24. Teglük kulun irkek yunt(t)a emig tileyür. Kün ortu yütürüp, tün ortu kanta, negüde bulgay ol, tir.

Ança bilingler: Yabız ol.

25. Eki öküzüg bir bukursıka kölmiş. Kamşayu umatın turur tir.

Ança bilingler: Yablak ol.

26. Tang tanglardı, udu yir yarudı, udu kün tugdı. Kamag üze yaruk boltı tir.

Ança bilingler: Edgü ol.

27. Bay er konyı ürküpen barmiş. Börike sookuşmiş. Böri ağzı emsimiş. Esen tüükel bolmiş tir.

Ança bilingler: Edgü ol.

28. Kan olurupan ordu yapmiş. İli turmiş. Tört bulungtakı edgüsi uyurı tirilipen mengileyür, bedizleyür tir.

Ança bilingler: Edgü ol.

29. Oyma er oğlanın kişisin tutug urupan oş iç oygalı barmiş. Oglın kişisin utuzmaduk, yana tokuz on boş kony utmiş. Oglı yutuzı kop ögirer tir.

Ança bilingler: Edgü ol.

30. Çıgan͡y er oglı kazgan͡çka barmiş. Yolı yaramiş. Ögire sebinü kelir tir.

An͡ça bilin͡gler: Edgü ol.

31. Bars kiyik en͡gke men͡gke barmiş. En͡gin men͡gin bulmiş. Bulupan uyasın͡garu ögire sebinü kelir tir.

An͡ça bilin͡gler: Edgü ol.

32. Bir tabılku yüz boltı. Yüz tabulkı min͡g boltı. Min͡g tabılku tümen boltı tir.

An͡ça bilin͡gler: Asıgı bar; edgü ol.

33. Kidizig subka sukmiş. Takı ur, katıgdı bā tir.

An͡ça bilin͡gler: Yablak ol.

34. Kan süke barmiş, Yagıg san͡çmiş. Köçürü konturu kelir. Özi süsi ögire sebinü ordusın͡garu kelir, tir.

An͡ça bilin͡gler: Edgü ol.

35. Er süke barmiş. Yolta atı armiş. Er kugu kuşka sokuşmiş. Kugu kuş kanatın͡ga urup anınla kalıyu barıpan ögin͡ge kan͡gın͡ga tegürmiş. Ögi kan͡gı ögirer sebinür tir.

An͡ça bilin͡gler: Edgü ol.

36. Üküş atlıg ögrün͡çün͡g yo‿ok; kobı atlıg kor‿kın͡çın͡g yo‿ok, uçruglug kutun͡g yo‿ok tir.

An͡ça bilin͡gler: An͡yıg yablak ol.

37. Bir karı öküzüg bilin biçe kumursga yimiş. Kamşayu umatın turur tir.

An͡ça bilin͡gler: Yablak ol.

38. Kamış āra kalmiş. Teŋgri unamaduk. Abınçu katun bolzun tir.

Ança biliŋgler: Edgü ol.

39. Tıgıg tertrü kişemiş. Kamşayu umatın turur tir.

Ança biliŋgler: Yablak ol.

40. Talım urı yarın aça yasıçin yalım kayag yara urupan yalŋusun yorıyur tir.

Ança biliŋgler: Edgü ol.

41. Ürüŋg esri iŋgek buzagulaçı bolmiş. Ölgey men, timiş. Ürüŋg esri irkek buzagu kelürmiş. Idukluk yaragay. Ülügde ozmiş tir.

Ança biliŋg: Edgü ol.

42. Uzun tonlug idişin ayakın kodupan barmiş. Yana edgüti sakınmiş. İdişimte ayakımta öŋgi kança barır men? tir. Yana kelmiş. İdişin ayakın esen tükel bulmiş. Ögirer sebinür tir.

Ança biliŋgler: Edgü ol.

43. Togan ügüz kuşı kuşlayu barmiş. Utru talım kara kuş kopupan barmiş tir.

Ança biliŋgler: Yablak ol.

44. Togan kuş teŋgriden kodı tabışgan tipen kapmiş. Togan kuş tırŋgakı suçulunmiş yana tıtinmiş. Togan kuşuŋg tırŋgakı ügüşüpen kalıyu barmiş, tabışgan terisi üŋgüşüpen yügürü barmiş. Antag tir.

Ança biliŋgler: Yabız ol.

45. Kiyik oglı men. Otsuz subsuz kaltı uyın? Neçük yorıyın? tir.

Ança bilingler: Yabız ol.

46. Tebe titigke tüşmiş. Basınu yimiş. Özin tilkü yimiş tir.

Ança bilingler: Yab[l]ak ol.

47. Er ümeleyü barmiş. Tengrike sookuşmiş. Kut kolmiş. Kut birmiş. Agılıngta yılkıng bolzun! Özüng uzun bolzun! timiş.

Ança bilingler: Edgü ol.

48. Karı yol tengri men. Sınukıngın sapar men, üzükingin ulayur men. İlig itmiş men. Edgüsi bolzun tir.

Ança bilingler: {Edgü ol.]

49. Bars kiyik engleyü mengleyü barmiş. Ortu yirde amgaka sokuşmiş. Esri amga yalım kayaka ünüp barmiş, ölümte ozmiş. Ölümte ozupan ögire sebinü yorıyur tir.

Ança biling: Edgü ol.

50. Tıg at kudrukın tügüp tigret, yazıg kodı yadrat. Tokuz kat üçürgüng topulgınça teritzün tir.

Ança bilingler: Yab[l]ak ol.

51. Talım kara kuş men. Yaşıl kaya yaylağım, kızıl kaya kıslagımol. Tagda turupan mengileyür men.

Ança bilingler: {Edgü ol.]

52. Er busuşlug, teŋri bulıtlıg boltı. [Bulıt] āra kün tugmiş, busanç āra meŋi kelmiş tir.

Ança biliŋler: Edgü ol.

53. Boz bulıt yorıdı, bodun üze yağdı. Kara bulıt yorıdı, kamag üze yağdı. Tarıg bişdi; yāş ot üŋdi; yılkıka kişike edgü boltı tir.

Ança biliŋler: Edgü ol.

54. Kul sabı beginŋerü ötünür, kuzgun sabı teŋrigerü yalbarur. Üze Teŋri eşidti, asra kişi bilti tir.

Ança biliŋ: Edgü ol.

55. Alp er oglı süke barmiş. Sü yirinte erklig sabçı törütmiş tir. Ebiŋerü kelser özi ātanmiş, ögrünçülüg, atı yitiglig kelir tir.

Ança biliŋler: Anıg edgü ol.

56. Ügriŋge kutlug adgır men. Yagak ıgaç yaylağım kuşlug ıgaç kışlağım. Anta turupan meŋileyür men tir.

Ança biliŋler: Edgü ol.

57. Kanıgı ölmiş, köŋeki toŋmiş. Kaŋı nelük ölgey ol? Beglig ol. Köneki nelük toŋgay? Küneşke olurur ol.

Ança biliŋler: Bu ırk başınta āz emgeki bar; kin yana edgü bolur.

58. Oglı öginte kaŋıntа öbkelepen tezipen barmiş. Yana sakınmiş, kelmiş. Ögüm ötin alayın, kaŋım sabın tıŋlayın, tip kelmiş tir.

Ança biliŋler: Edgü ol.

59. Yılka tegmişig yıdıtmayın, ayka tegmişig artatmayın; edgüsi bolzun tir.

An͡ça bilin͡gler: Edgü ol.

60. Tokuz arlı sıgun kiyik men. Bed[ük] tiz üze ünüpen mön͡greyür men. Üze Ten͡gri eşidti, asra kişi bilti. Antag küçlüg men tir.

An͡ça bilin͡gler: Edgü ol.

61. Turn͡ya kuş tüşnekin͡ge konmiş. Tuymatın tuzakka ilinmiş. Uça umatın olurur tir.

An͡ça bilin͡gler: Yab[l]ak ol.

62. Yargun kiyik men. Yaylag tagıma agıpan yaylayur turur men. Men͡gilig men tir.

An͡ça bilin͡gler: Edgü ol.

63. Kanlık süsi abka ünmiş. Sagır içre elik kiyik kirmiş. Eligin tutmiş. Kara kamag süsi ögirer tir.

An͡ça bilin͡gler: Edgü ol.

64. Kök boymul togan kuş men. Körüklüg kayaka konupan küzleyür men, yagaklıg tograk üze tüşüpen yaylayur men tir.

An͡ça bilin͡gler: An͡yıg edgü ol.

65. Semiz at ağzı katıg boltı. İdisi umaz tir.

An͡ça bilin͡gler: Yablak ol.

Hatime (Kolofon)

66. Amtı amrak oğlanım, an͡ça bilin͡gler: Bu ırk bitig edgü ol. An͡çıp alku kentü ülügi erklig ol.

67. Bars yıl, ekinti ay, bir yigirmike Tay-gün-tan manıstantakı kiçig di[n]tar burua guru eşid[ip]içimiz isig Sangun İtaçuk üçün bitidim.

ÇEVİRİ [2]

1. Göğün oğluyum (= Çin İmparatoruyum). Sabah akşam altın taht üzerinde oturarak mutlu oluyorum.

Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.

2. Alaca atlı yol tanrısıyım. Sabah akşam (atımla) rahvan gidiyorum. (Bu yol tanrısı) güler yüzlü iki insanoğluna rastlamış. İnsanoğulları korkmuş. (Yol tanrısı) Korkmayın, demiş, (size) kut vereceğim demiş.

Öylece bilin: (Bu fal) iyidir.

3. Altın kanatlı yırtıcı (bir) kartalım. Vücudumun tüyleri henüz tam büyümemiş olmakla birlikte, deniz (kıyısın)da yatarak dilediğimi tutuyor, sevdiğimi yiyorum. Onca güçlüyüm.

Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.

4. Ak benekli şahin kuşuyum. Sandal ağacı üzerinde oturarak mutlu oluyorum.

Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.

[2] Irk Bitig kitabının metin ve çeviri kısmı Talat Tekin'in *IRK BİTİG, Eski Uygurca Fal Kitabı*, TDK Yay. Ankara, 2017 kitabından alınmıştır.

5. Bey atlarına doğru gitmiş. (Bakmış ki) at kısrağı yavrulamış. (Bu taya) altın toynaklı bir aygır olmak yaraşır (diye düşünmüş). (Bey bu kez) develerine doğru gitmiş. (Bakmış ki) deyaz dişi devesi yavrulamış. (Buna) altın burunsalıklı buğra olmak yaraşır (diye düşünmüş). (Bey bu kez de) evine doğru gitmiş. (Bakmış ki) üçüncü prensesi (bir) oğlan doğurmuş. (Buna da) beylik yaraşır (diye düşünmüş), der. (Anlaşılan) mutlu (bir) bey imiş.

Öylece biliniz: (Bu fal) çok iyidir.

6. (Bir) ayı ile (bir) domuz (bir) dağ geçidinde çarpışmışlar imiş. Ayının karnı yarılmış, domuzun azı işleri kırılmış, der.

Öylece bilin: (Bu fal) kötüdür.

7. (Bir) adam koşar adım geliyor. İyi haberler getirerek geliyor, der.

Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.

8. Altın başlı yılanım. Altın kursağımı kılıç ile keserek nefsimi kopar ininden, başımı kopar evinden, der.

Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür.

9. Büyük (bir) ev yanmış. Katına kadar (sağlam yeri) kalmamış, köşe- bucağına kadar (yanmadık yeri) kalmamış, der.

Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür.

10. Esneyip duran kaplanım. Kamışlar arasında başım. Onca cesur (ve) onca erdemliyim.

Öylece biliniz: (Bu fal iyidir.)

11. Sarı atlı haberci, yağız atlı elçi iyi haberler getirerek geliyor, der.

Öylece bilin: (Bu fal) çok iyidir.

12. Adam(ın biri) ava gitmiş. Dağda (yürürken) düşmüş. Kudretli (Tanrı) göklerde, der.

Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür.

13. Dindar (bir) yaşlı kadın terk edilmiş kamp yerinde (yalnız) kalmış. Yağlı bir kepçe bulup yalamış, (öylece) hayatta kalmış, ölümden kurtulmuş, der.

Öylece biliniz:

14. (Bir) kuzgunu ağaca bağlamışlar. Sıkı bağla, iyi bağla, der.

Öylece biliniz:

15. Yukarıdan sis bastırdı, aşağıdan toz kalktı. Kuş yavrusu uçup yolunu kaybetti, geyik yavrusu koşup yolunu kaybetti, insanoğlu (da) yürüyüp yolunu kaybetti. (Bunlar) yine Tanrı lütfu ile üçüncü yılda sağ salim (buluşup) görüşmüşler. Hepsi (de) mutlu olur, sevinirler, der.

Öylece biliniz: (Bu fal iyidir.)

16. Zayıf at semirdi. (Kaldığı) yerini düşünüp koşarak gitmiş. Yolda karşısına (bir) hırsız çıkmış, (atı) tutup (üstüne) binmiş. (At hızlı koşmaktan) yelesine ve kuyruğuna kadar yara bere içinde kalmış, kımıldayamadan duruyor, der.

Öylece bilin: (Bu fal) kötüdür.

17. (Bir) binek atı çölde yorgunluktan (ve susuzluktan) bitkin halde kalakalmış. (Sonra) Tanrının inayeti ile dağ üstünde yol (ve) su görerek, dağ çayırında (da) taze ot görerek yürüyüp gitmiş; su içip taze (ot) yiyerek ölümden kurtulmuş, der.

Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.

18. Çadırın içi nasıl? Bacası nasıl? Penceresi nasıl? Manzaralı. Çatısı nasıl? İyidir. İpleri nasıl? Var, der.

Öylece biliniz: (Bu fal) çok iyidir.

19. Kır at, rakibini üç arayışta seçerek dilsize duaya yollamış, der. Korkma, iyi dua et; korkma, iyi yalvar! Der.

Öylece bilin: (Bu fal) iyidir.

20. Dişi deve(li) (bir) erkek deveyim. Ak köpüklerimi (ağzımdan öyle) saçarım (ki) yukarıda göklere erişir, aşağıda yer(in dibin)e girer. Uyuyanları uyandırıp yatanları kaldırırım. Onca güçlüyüm.

Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.

21. Yaşlı hüthüt (kuşu) (yeni) yıl (sabahı daha ortalık) ağarmamışken öttü. Heyecanlanmayın, bakmayın, ürkütmeyin, der.

Öylece bilin:

22. (Bir) kadın aynasını göle düşürmüş. (Bu yüzden) sabah(ları) söyleniyor, akşam(ları) sızlanıyor, der.

Öylece biliniz: (Bu fal) üzücüdür, .çok kötüdür.

23. (Bir) oğlan kartal tezeğini buldu. Tarla kuşu! Etin kutlu olsun!, der.

Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.

24. Kör (bir) tay (emmek için) erkek atta meme arıyor. Güpegündüz kaybedip gece yarısı nerede, nasıl bulacak, der.

Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür.

25. İki öküzü bir sabana koşmuşlar. (Öküzler) kımıldayamadan duruyor, der.

Öylece bilin: (Bu fal) kötüdür.

26. Şafak söktü ve yer aydınlandı ve güneş doğdu. Her şeyin üzeri aydınlık oldu, der.

Öylece bilin: (Bu fal) iyidir.

27. Zengin (bir) adamın koyunu ürküp kaçmış. (Yolda bir) kurda rastlamış. (O sırada) kurdun ağzı zehirlenmiş. (Koyun böylece) sağ salim kalmış, der.

Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.

28. (Bir) han tahta oturup (kendine bir) saray yap(tır)mış. Devleti ayakta kalmış. (Ülkesinin) has ve muktedir adamları (etrafında) toplanmış, (sarayını) neşe içinde süslüyorlar, der.

Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.

29. (Bir) sakatatçı çocuklarını (ve) karısını rehin olarak koyup (bir yarışta, kesilen koyunların) iç organ ve bağırsaklarını oymaya gitmiş. (Yarışta) çocuklarını (ve) karısını kaybetmemiş, üstelik doksan koyun kazanmış. Çocuklan kadını hep seviniyorlar, der.

Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.

30. Yoksul (bir) adamın oğlu (para) kazanmaya gitmiş. Yolculuğu yararlı olmuş. Neşe ve sevinç içinde (eve) geliyor, der.

Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.

31. (Bir) kaplan avlanmaya gitmiş. Avını bulmuş. (Avını) bulup yuvasına neşe ve sevinç içinde geliyor, der.

Öylece bilin: (Bu fal) iyidir.

32. Bir hünnap yüz oldu. Yüz hünnap bin oldu. Bin hünnap on bin oldu, der

Öylece biliniz: Yararı var, (bu fal) iyidir.

33. (Adamın biri) keçeyi suya sokmuş. Daha çok vur, sıkıca bağla!, der.

Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür.

34. Bir han sefere çıkmış, düşmanı mızraklamış. (Askerlerini) göç ettire kondura geliyor. Kendisi ve askerleri neşe ve sevinç içinde karargâhına doğru geliyor, der.

Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.

35. (Bir) adam orduya gitmiş. Yolda atı yorulmuş. Adam (bir) kuğu kuşuna rastlamış. Kuğu kuşu (onu) kanatlarına vurup onunla uçmuş ve anasına babasına eriştirmiş. Anası babası neşe ve sevinç içinde, der.

Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.

36. (Sende) çok atı olan (bir kişinin) sevinci yok, (öte yandan, sende) az atı olan bir kişinin korkusu (da) yok. (Uzun sözün kısası), uçuşan bayraklarla kutla nacak iyi bir talihin yok, der.

Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür.

37. Yaşlı bir öküzü, bir karınca, belini biçerek yemiş. Öküz yerinden kımıldayamadan duruyor, der.

Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür.

38. (Bir köle kız) kamışlar arasında (yalnız) kalmış. Tanrı (bunu) doğru bulmamış. (Bu köle kız) Hatun olsun! der.

Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.

39. Demir kırı (bir atın ayaklarını) çapraz olarak kösteklemişler. (At) kımıldayamadan duruyor, der.

Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür.

40. Cesur bir genç, omuzları açık, okunun ucu ile yalçın kayaları yara yara yapayalnız yürüyor, der. (Bu genç) öylesine güçlü imiş.

Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.

41. Ak benekli bir inek doğurmak üzere imiş. Öleceğim, (galiba)! demiş; (fakat ölmemiş,) ak benekli bir erkek buzağı dünyaya getirmiş. (Bunu) Tanrı'ya kurban etmek uygun olur, (çünkü inek böylece) kötü talihinden kurtulmuş, der.

Öylece bilin: (Bu fal) iyidir.

42. Bir kadın kabını kacağını bırakıp gitmiş. Sonra iyice düşünmüş. Kabımdan kacağımdan ayrı nereye gidiyorum ben?, demiş. Sonra yine gelmiş, kabını kacağını sapasağlam bulmuş. Mutlu olup seviniyor, der.

Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.

43. Bir şahin, su kuşu avlamaya gitmiş. (Ama) yırtıcı bir kartal yerinden uçup karşısına çıkmış, der.

Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür.

44. Bir şahin (İşte) bir tavşan! diyerek göklerden aşağı inmiş ve (tavşanı) kapmak istemiş. (Bu arada) şahinin pençeleri yolunmuş ve sıyrılmış. Şahin pençeleri yolunmuş olarak uçup gitmiş, tavşan derisi soyulmuş olarak koşup gitmiş. (Fal) böyle diyor.

Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür.

45. Geyik yavrusuyum. Otsuz ve susuz nasıl yapabilirim? Nasıl hayatta kalırım? der.

Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür.

46. Bir deve bir bataklığa düşmüş. Bata bata (yine) yemeye devam etmiş, (fakat) kendisini (de) bir tilki yemiş, der.

Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür.

47. Adamın biri konukluğa gitmiş. (Yolda) Tanrı'ya rastlamış. (Ondan) şans dilemiş. (Tanrı da ona) şans vermiş: 'Ağılında atların olsun, ömrün uzun ol sun!' demiş.

Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.

48. Yaşlı yol tanrısıyım. Senin kırıklarını onarırım, çıkıklarını yerine oturturum. (Nitekim) ülkeyi (de) düzene sokmuşum. Hayırlısı olsun, der.

Öylece biliniz:

49. Bir kaplan avlanmaya gitmiş. Orta yerde bir yaban keçisine rastlamış. Benekli yaban keçisi gidip yalçın bir kayaya çıkmış, ölümden kurtulmuş. Ölümden kurtulup sevinç ve neşe içinde yürüyüp gidiyor, der.

Öylece bilin: (Bu fal) iyidir.

50. Demir kırı atın kuyruğunu düğümle ve onu osurtuncaya kadar son süratle sür, yağız atı (da) yıkılıp yere yayılıncaya kadar koştur. (Öyle ki) dokuz kat teyeltin yırtılıp delininceye kadar terlesinler, der.

Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür.

51. Yırtıcı kartalım. Yeşil kayalar yazlığım, kızıl kayalar kışlığım. Dağlarda kaldığım için mutluyum.

Öylece biliniz:

52. Adam kaygılı, gök bulutlu oldu. Bulutlar arasından güneş doğmuş, kaygılar arasından (da) sevinç gelmiş, der.

Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.

53. Boz bulut yürüdü, halk üstüne yağmur bıraktı, kara bulut yürüdü her şeyin üstüne yağmur bıraktı. Ekinler olgunlaştı, taze otlar çıktı. Hayvanlar ve insanlar için iyi oldu, der.

Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.

54. Kölenin sözü beyinden ricadır, kuzgunun sözü Tanrı'ya yakarıştır. (Bunları) yukarıda Tanrı işitti, aşağıda insan bildi, der.

Öylece bilin: (Bu fal) iyidir.

55. Yiğit bir adamın oğlu savaşa gitmiş. Savaş alanında (kendine) güçlü bir sözcü türetmiş, der. Evine doğru gelirken kendisi ünlü ve mutlu, atı (da) yetkin olarak geliyor, der.

Öylece biliniz: (Bu fal) çok iyi(dir).

56. Sürüsü ile mutlu bir aygırım. Cevizlikler yazlığım, kuşlu ağaçlar kışlağım. Buralarda yaşayıp mutlu oluyorum, der.

Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.

57. (Kızın) gözde sevgilisi ölmüş, kovası (da) donmuş. Gözde sevgilisi niçin ölsün? Beydir o. Kovası niçin donsun? Güneşte duruyor.

Öylece biliniz: Bu fal(in) başında biraz acı var, (ama) sonra yine iyi olur.

58. (Evin) oğlu babasına anasına öfkelenerek kaçıp gitmiş. (Sonra) yine düşünmüş. (geri) gelmiş. Anamın öğüdünü alayım, babamın sözlerini dinleyeyim diye (geri) gelmiş, der.

Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.

59. Bir yıla erişmişi kokutmayayım, bir aya erişmişi bozmayayım. Hayırlısı olsun, der.

Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.

60. Dokuz çatallı boynuzu olan erkek geyiğim. Yüksek dizlerimin üstüne çıkarak böğürürüm. (Beni) yukarıda tanrı işitmiştir, aşağıda insanoğlu bilmiştir. Onca güçlüyüm, der.

Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.

61. Turna kuşu tüneğine konmuş. Farkına varmadan tuzağa takılmış, uçamadan oturuyor, der.

Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür.

62. *Yargun* denilen hayvanım. Yazlık dağıma çıkarak yazı geçiriyorum. Mutluyum, der.

Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.

63. Hanın ordusu ava çıkmış. Avlak içine bir erkek karaca girmiş. (Onu) elleri ile tutmuşlar. (Hanın) bütün sıradan askerleri seviniyor, der.

Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.

64. Ak boyunlu gri bir şahinim. Manzaralı kaya(lık)lara konup etrafa bakınırım, üstü cevizle dolu kavak üzerine inip yazı geçiririm, der.

Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.

65. Semiz atın ağzı sertleşti. Sahibi (onu iyileştirmek için hiçbir şey) yapamıyor, der.

Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür.

Hatime (Kolofon)

66. Şimdi, sevgili çocuğum, şöylece biliniz: Bu fal kitabı iyidir. Fakat (yine de) herkes kendi kaderi üzerinde güç sahibidir.

67. Kaplan yılı(nda), ikinci ayın on beşinde, Taygüntan manastırında, (ben) genç dindar (mürit), mürşit kâhinden işitip, ağabeyimiz aziz Sangun İtaçuk için (bu kitabı) yazdım.

4. SONUÇ

Irk Bitig, bir fal kitabı olmanın ötesinde bir dilin fonetik, semantik, morfolojik alanlarında kendine özgü durumları olan ve bunları estetik unsurlar ile birleştirmiş bir eserdir. Toplumun inanç sistemiyle belirlenmiş tezatlıklar üzerinde yapılandırılmış bir fal kitabıdır. Türk kadim kültürü, sözlü geleneği ve Eski Türk dilini bu bağlamda en iyi şekilde ortaya koyarak hem geçmişte kendi dönemini aydınlatmış hem de gelecekteki Türk dili ve geleneğine ışık tutmuş, tutmaya da devem eden bir eserdir.

Irg Bitig bir fal kitabı olmasının ötesinde birçok özellik barındırmaktadır. Bir toplumun kültürel arka planını oluşturan etmenler onun siyasi, sosyal, ekonomik, edebi etkenlerinin arkasında gizlidir. Uygurların, bozkırlardaki göçebe hayattan yerleşik hayata geçmesi, Gök Tanrı inancının etkileri devam ederken Maniheizm ve Budizm gibi yeni dinlerle karşılaşılması; Türk kültür, düşünce ve inanç sitemini etkileyen olaylardır. Irg Bitig, yüzeyde fal kitabını okuyan ve yorumlayan kişileri; derinde ise kültürün taşıyıcısı olan toplumu yönlendirme işlevi ile karşımıza çıkmaktadır. İyi ve kötü tezatlığının toplumu yönlendirme esasına dayalı olarak eserin didaktik şekilde verilmesi, toplumsal düzeni yaratmak amacındandır. Buna yol olarak bir fal kitabının seçilmesi ise sembolik bir dil ile mesajın karşıdaki kişinin anlamlandırmasına olanak sağlamıştır. Bu yönden Irk Bitig'e bir öğreti kitabı demek yanlış olmaz.

Irk Bitig, kişiyi muallakta bırakmayan tam olarak neticeye dayalı bir etkileşim sunmaktadır. Bu durum Şamanizm inancını, "ışık dini" olarak anılan Maniheizm inancını ve yazıldığı dönemden çok daha öncesinin inançlarını tasavvur etmeye çalışmasının da bir sonucudur (Stebleva, 2001: 212). Şamanların baktıkları fallarda anlaşılmaz bir dil kullanmaları, bizzat şamanlar tarafından ruhların gaipten konuşmalarına bağlanmıştır (Bayat, 2006). Bu noktada IB diğer fal kitaplarından çok farklı dil ve anlam özellikleri göstermektedir. Kapalı bir anlatımı olmayan IB'in , "bu fal iyidir veya bu fal kötüdür" gibi vurgulamalarla didaktik bir yanı olduğu kaçınılmazdır. Dinin kurallarını öğretmek amacıyla yola çıkılan eserde anlatılmak istenen akıcı bir şekilde ortaya konmuştur. Bunun sonucunda da dönemine göre gayet anlaşılır bir konuşma üslubu yakalanmıştır. Ayrıca falların belirli bir sıraya göre verilmemiş olması hatta yer yer yargıların bulunmayışı eserin başka bir nüshadan kopya edilmediğini ve sürekli leksik tekrarlara yer vermesinden dolayı bir din adamı

ya da Şaman'ın ağzından duyularak telif bir eser olarak yazıldığını da ortaya koymaktadır (Kaya, 2008).

Irg Bitig dilindeki akıcılık, cümle yapısındaki sadelik, bünyesinde barındırdığı leksik tekrarlar ile Eski Türk dilinin Orhun Abidelerinden beri süregelen özelliklerini devam ettirmektedir. Mensur bir fal kitabı olarak karşımıza çıksa da manzum ahenk unsurlarının bulunması eserin bedi ve şiirsel yönünü kuvvetlendirir. Tüm bu yönleri ile Türk şiirinin temel yapıtaşlarını gelecek zamanlara aktarmıştır.

Eski Runik harfli metinler içerisinde kâğıda yazılı bir metin olarak kaydettiğimiz Irk Bitig, Maniheist Uygur Türkleri çevresinde verilen bir eser olmasına rağmen daha çok Runik harfli metinlerin genel özelliklerini göstermektedir. Uygur Türklerinin edebiyat çevresine bakıldığında Runik harfli metinlerin dil özellikleri ile Maniheist çevrede gelişen edebiyatın dil özelliklerinde bazı benzerlikler bulunması, Uygur edebiyatının da Maniheizm çevresiyle başladığını ortaya koymaktadır (Ağca, 2010: 30). Maniheist bazı metinlerin Ötüken'de yazılıp göç sonucu Doğu Türkistan bölgesine geldiği düşünülmektedir (Barutçu Özönder, 2002: 489; Ağca, 2010: 30). Eski Runik harfli metinlerin ses ve biçim özelliklerine bakıldığı zaman ise önemli bazı noktaları Uygur Türkçesi ile mukayese etmek mümkündür. IB, eski Runik harfli metinlerle birçok ortak özellik göstermektedir. Bunlardan sese dayalı özellikler şunlardır:

1. Eski Runik harfli metinlerde dokuzu kısa: a, ı, o, u, e, ė, i, ö, ü ve dokuzu uzun: a:, ı:, o:, u:, e:, ė, ü:, ö:, i: olmak üzere ünlüler sıralanırken Gabain'e göre: a, ı, o, u, e, ė, i, ö, ü normal ünlüleri ve a:, ı:, o:, u:, ü:, ö:, i: uzun ünlüleri bulunmaktadır (Eraslan, 2012: 63; T. Tekin, 1995: 43).

2. Uygur Türkçesinde */w/*ye dönüşen söziçi ve sözbaşı */b/* sesinin Runik metinlerde olduğu gibi IB'de de korunur ki bunun örnekleri *5, 8, 9, 55.* fallarda görülmektedir.

3. Karahanlı Türkçesinde */d/*ye dönüşen söziçi ve sözsonu */d/* sesinin Runik metinlerde olduğu gibi IB'de de korunur ve örneği *56.* falda "adgır" sözcüğü ile görülebilmektedir.

4. Runik metinlerde *palatal /n/* ünsüzü korunur ve bu Manihesit ve Budist metinlerde farklılaşarak */n/* ve */y/* ağzına dönüşür. IB'in tamamında *palatal /n/* şeklinde kullanılmıştır. [1]

5. Runik harfli metinlerde olduğu gibi IB'de de asli uzunluklar korunur ve – *a:* ünlüsü- bunun örneklerine *2, 6, 10, 19, 52, 55, 57.* fallarda rastlanmaktadır. Ayrıca sözbaşında bulunan bu a: ünlüsü *14, 17 ve 53.* fallarda ise ilk hece ünlüsünde de bulunmaktadır. Diğer uzun ünlülerden sadece */o:/* ünlüsü IB'de bulunur ve bu da *36.* falda örneklenmiştir.

Biçime dayalı özellikler:

6. Runik harfli metinlerde ilgi durum eki, ünsüzlerden sonra *{-Iŋ}* şekli kullanılmış olup örneklerine *6, 44.* fallarda rastlanmaktadır ve bu ek Uygur Türkçesinde ünlü veya ünsüz seslerden sonra her kullanımı *+nIŋ* şeklini almıştır.

7. Çıkma durumu için bulunma-çıkma hali eki kullanılmıştır ve IB'de sadece çıkma anlamında kullanılan ek *8, 44.* fallarda görülmektedir ayrıca Uygur Türkçesinde bu ek *+DIn* şeklini almıştır.

8. Runik harfli metinlerde genellikle kişiler ile ilgili kelimelerde kullanılan *+lAr* çokluk eki, Uygur Türkçesinde daha geniş bir kullanım alanı bulmakla beraber IB'de örneğine rastlanmamıştır.

9. Yükleme hali eki eski Runik harfli metinlerde olduğu gibi IB'de de iyelik eklerinden sonra *+n*, diğer durumlarda *+(X)g* ekiyle karşılanmıştır fakat işaret ve şahıs zamirlerinden sonra gelen *+nI* eki IB'de kullanılmamıştır. Uygur Türkçesinde farklı olarak kullanılan *+nI* eki diğer şahıs zamirlerinde de kullanılmıştır.

[1] Eski Runik harfli metinlerde palatal /n/ ünsüzü, Uygur Türkçesinde /n/ ağzı ve /y/ ağzı olarak ikiye ayrılmış olup çeviride palatal /n/ ünsüzünü /n/ ağzına çevirenler Mani edebiyatını, /y/ ağzına çevirenler ise Burkan edebiyatını oluşturmuşlardır (Ercilasun, 2011: 272; Ağca, 2006: 13). Maniheist ve Budist bazı metinlerde Runik harfli metinlerde olduğu gibi palatal /n/ ünsüzünün kullanıldığı görüldüğü gibi aynı metin içerisinde hem /y/ hem de /n/ ünsüzünün birlikte kullanıldığı örnekleri de mevcuttur (Ağca, 2006: 13; Hamilton, 1998: 68). /n/ ağzı Maniheist metinlerde, dil özellikleri bakımından daha gelişmiş olan eserlerde /y/ ağzının kullanıldığı; /y/ ağzı Burkan metinlerinin daha erken tarihli eserlerinde ise /n/ ağzına yer verildiği görülmüştür. Bu sebepten dolayı M. Erdal, palatal /n/ ünsüzünün ilk olarak /n/ daha sonra /n/ üzerinden /y/ olduğunu söylemiştir (Ağca, 2006: 13). Gabain, /y/ ve /n/ ağzı olarak ayırdığı ünsüzlerin, kendilerine ait bazı özellikleri olduğunu dile getirir. Özellikle, /n/ ağzında çıkma hali ekinin +DA olması, -gmA sıfat fiil ekinin yaygın kullanılması, -pAn zarf fiil ekinin –p zarf fiil ekinden daha fazla kullanılması ve vasıta hali ekinin yuvarlaklaşarak +un şeklinde kullanılması – ki bunun örneğine IB'de 40. falda rastlanmaktadır- IB adlı eseri, Runik harfli bir metin olmasına rağmen /n/ ağzına dayalı Maniheist çevrede gelişen edebiyata da yaklaştırmaktadır (Ercilasun, 2011: 273).

10. Runik harfli metinlerde fiillere gelen iyelik kökenli *3. Çoğul şahıs* eki kullanılmamaktadır ve IB'de de kullanılmamıştır fakat çeviride *63*. falda çokluk anlamı verecek şekilde çevrilmiştir. Uygur Türkçesinde ise bu şahıs eki, daha sık kullanılmıştır.

11. Runik metinlerde gelecek zaman eki olarak *–DAçI* eki kullanılmakla beraber Uygur Türkçesinde *–gAy* eki kullanılmıştır. IB'de runik metinlerden farklı olarak gelecek zaman eki Uygur Türkçesindeki gibi *–gAy* eki ile kullanılmıştır bunun da örneklerine *2, 5, 24, 41 ve 57.* fallarda rastlanmaktadır.

12. Uygur Türkçesinde şart kipine dönüşen *–sAr* ekinin Runik metinlerde zarf fiil olarak kullanıldığı görülür ve IB'de *55.* falda bu ekin zarf fiil olarak kullanıldığı örneklenmiştir (Ercilasun, 2011: 276- 279; T. Tekin, 2003: 17-18; T. Tekin, Ölmez 2003: 20-21; Akalın, 1979: 31-72).

Diğer milletler gibi kendi yaşayış amaçlarını tanrısal bir kuvvete dayandırmaya çalışan Türklerin de hayatında din önemli bir rol oynamıştır (Ş. Tekin, 1993:2). Söz varlığı açısından Runik harfli metinleri ve Uygur Türkçesini birbirinden ayıran en önemli nokta da Uygurların Maniheizm ve Budizmi kabul etmelerinden kaynaklanmaktadır. Özellikle Mani ve Budizm dinlerine ait olan kavram ve alıntılar Runik metinlerde bulunmazken Uygurlar tarafından da bu kavram alıntılara Türkçe karşılık bulunmuştur (Ercilasun, 2011: 282). Bu durum Köktürklerde olan dil bilincinin aslında Uygurlarda da devam ettiğini göstermektedir. Runik harflerle yazılmış IB ile Uygur Türkçesi arasında söz varlığında ve bazı şekilsel özelliklerinde farklılıklar vardır. IB'nin ayrıca Orhon ve Yenisey yazıtlarındaki yazıyla da arasında farklılıklar olduğu görülmektedir. Tekin bu farklılıkları şu şekilde sıralamıştır:

1. */ş/* ünsüzü için ayrı bir harf kullanılmayıp art ve ön */s/* harfleri */ş/* sesini karşılamaktadır.

2. */lt/* ünsüz çiftinin yazımında kullanılan harf IB'de hiç kullanılmaz.

3. Orhon, Uygur ve Yenisey yazıtlarında kullanılmayıp IB'de kullanılan iki hece işareti vardır. Bunlardan birincisi */ot/* hece işaretidir ve IB'de *17, 45 ve 53.* fallarda geçer. İkincisi ise */Up/* hece işaretidir bu hece işareti de *4, 16, 17, 24, 28, 40, 56 ve 64.* fallarda geçmektedir (T. Tekin, 2003: 37; T. Tekin, 2017: 16).

Türk Runik alfabesinde, kapalı /ė/ ünlüsü ve palatal /n/ gibi bazı fonemlere rastlanması alfabeyi ayrıcalıklı bir konuma getirmektedir (Ağca, 2012). Özellikle

palatal /n/ foneminin tek bir işaretle gösterilmiş olması bu konuda önemlidir. Uygur Türkçesi döneminden itibaren /n/ ve /y/ ağzı olarak ayrışan bu sesin başka seslerle nöbetleşmesi durumuna rağmen Runik harfli metinlerde halen palatal /n/ olarak kalması alfabeyi oldukça önemli bir konuma getirir. Ses ve yazım uyumu noktasında da oldukça iyi bir durumda olduğunu kanıtlamaktadır (Ağca, 2012). Her ne kadar Irk Bitig'de Tekin'in de bahsettiği farklılıklar ve Uygur Türkçesi ile aralarında bazı benzer morfolojik özellikler olmuş olsa da eserin Runik harfli bir metin olduğu gerçeği yadsınamaz.

Uygur Türkçesinin fonolojik, morfolojik dil özelliklerinde belli bir düzen yokken -ki bu yaşam şeklinin değişmesi, yeni bir din çevresine girmesi nedeniyle olabilir- Runik harfli metinlerde tam bir düzenden ve verilen eserlerden de bir istikrarı olduğu görülür (Ağca, 2019). Bu yüzden Irk Bitig, fonetik ve morfolojik açıdan Köktürk Türkçesi özellikleri göstermektedir. IB, Runik harfli metinlerin dil özelliklerini bünyesinde barındırmaktadır. Aradaki bazı sorunlu sözcükler dışında düzenli, net, ikililiğe açık olmayan bir dil özelliği göstermektedir. Özellikle bazı morfolojik özellikler bakımından Uygur Türkçesi özelliklerini gösteriyor olması IB'nin Runik harfli bir metin olduğu özelliğini değiştirmez. Eski Türkçe bir metin olan IB, Eski Uygur Türkçesi ile değil Köktürkçe yani Runik harfli bir metin olarak kendini var etmiştir.

Eser, bir göç sonucu Maniheist çevreye girmiş ya da Maniheist çevrede olmasına rağmen Runik harfler bilen bir kişi tarafından yazılmış da olsa Uygur Türkçesinden çok Runik alfabe ile oluşturulan birçok eserin fonetik ve morfolojik özelliğini gösterir. Bu yüzden Irk Bitig, Runik harfli bir Eski Türkçe eseridir diyebiliriz.

5. DİLBİLGİSİ DİZİNİ

A

a > u · 20
{(A)r-} · 26
{+A} · 23, 37, 53, 54, 91, 92, 94
{A-} · 26
{+A} eki ile kurulan yer zarfları · 53
{+A} eki kurulan zaman zarfları · 54
Ablatif (Çıkma) Hali · 39
Aitlik Eki · 45
{+Ak} · 23
Akıcılaşma · 22
Akuzatif (Yükleme) Hali · 33
an͡çıp · 62
āra, ara · 60
Asıl Sayı Sıfatı · 50
{+Aş} · 23

B

b- > m- · 21
/b/ Ünsüzü · 18
Bağlaçlı Birleşik Cümle · 111
Bağlaçsız Birleşik Cümle · 108
Bağlama Edatı (Bağlaç) · 62
Bar ve Yok Unsurları İle Oluşturulan İsim Cümlesi · 102
Basit Fiil Çekimi · 71
Belirsizlik Zamiri · 57
Belirtme Sıfatları · 49
Birleşik Cümle · 108
Birleşik Fiil · 90
Bitimli Fiillerdeki Bitmişlik Görünüşü · 88
Bitimsiz Fiilerdeki Bitmişlik Görünüşü · 88
Bitmemişlik Görünüşü · 89
Bitmişlik Görünüşü · 87, 88
bu "bu" · 49

C

Cümle · 61, 101, 107, 108, 111
Cümle Çeşitleri · 101
Cümlede Olumsuzluk · 108
Cümlede Sözcük Düzeni · 107

Ç

{+çA} · 39, 51
{-çı} · 100
{+çI} · 23
Çoğul 1. Şahıs İyelik Eki · 45
Çoğul 2. Kişi Emir Kipi · 84
Çoğul 2. Şahıs · 70
Çoğul 3. Şahıs · 71
Çokluk Eki · 32

D

/d/ Ünsüzü · 19
/+dA/ · 37
/+DAn/ · 39
Datif (Yönelme) Hali · 35
Devrik Cümle · 107
Direktif (Yön Gösterme) Hali · 40
{-DOk} · 79, 99
{-DOk} Ekli Bilinen Geçmiş Zaman · 79
Dönüşlülük Zamiri · 56
/dt/ >/tt/ · 22
Durum Zarfı · 51

E

Edat · 59
Ekvatif (Eşitlik) Hali · 39
Emir Kipi · 83, 84, 85

F

Fiil · 26, 30, 60, 62, 63, 71, 89, 90, 91, 96, 99, 101, 103
Fiil Cümlesi · 103
Fiil Çekimi · 71
Fiil İşletme Ekleri · 63
Fiil Menşeili Edatlar · 60
Fiilde Görünüş · 87
Fiilden Fiil Yapım Ekleri · 30
Fiilden İsim Yapım Ekleri · 27
Fiilimsiler · 91

G

/g/ Ünsüzü · 19
{-(X)g} · 27, 28, 33, 42, 84
{-gAlI} · 98
{-gAn} · 100
{+gArU} · 40, 53
{+gArU} eki ile kurulan yer zarfları · 53
{-gAy} Ekli Gelecek Zaman · 82
Genitif (İlgi) Hali · 33
Genizsilleşme · 22
Gerileyici Benzeşme · 21
{-gInçA} · 98
{-glI} · 100
{-gmA} · 99
{+gU} · 24
{+gUr-} · 30

H

Hal Ekleri · 33

I

{+(I)n} · 33, 34
{+(I)t} · 27
{+I} · 91, 92, 94

İ

İç İçe Birleşik Cümle · 111
İlerleyici Benzeşme · 21
İlk Hecede Bulunan Uzun /a/ Ünlüsü · 17
İnstrumental (Vasıta) Hali · 40
İsim + Şahıs Unsuru İle Oluşturulan İsim Cümlesi · 102
İsim + Yardımcı Eylem · 90
İsim Cümlesi · 101, 102
İsim Fiil Yapım Ekleri · 26
İsim İşletme Ekleri · 32
İsim Menşeili Edatlar · 59
İsimden İsim Yapım Ekleri · 23
İstek Kipi · 85, 86
İstek Kipi Olumsuzu · 86
İşaret Sıfatı · 49
İşaret Zamiri · 56
İşaretsiz İsim Cümlesi · 101
İyelik Ekleri · 41, 45
İyelik Kökenli Çokluk Şahıs Unsurları · 70
İyelik Kökenli Şahıs Unsurları · 68
İyelik Kökenli Teklik Şahıs Unsurları · 68

K

/k/ Ünsüzü · 19
ka soru zamirleri · 58
{+kA} · 35
{+kAn} · 54, 99
Kapalı /ė/ Ünlüsü · 18
Kişi Zamiri · 55
kodı · 61
Kopula (Ek Fiil) · 89
Kontraksiyon · 21

L

{-(X)l} · 28
{-(X)l} · 30
{-(X)lA-}· 26
{+lAg}· 24
{+lI} · 24
{+lIg}· 24
Lokatif- Ablatif (Bulunma- Çıkma) Hali · 37
{+lUg} · 25

M

{-(X)m} · 28, 42
{-mA} · 100
{-mADOk} Duyulan/ Öğrenilen Geçmiş Zamanın Olumsuzu · 82
{-mAtI(n)} · 97
{-mAz} Ekli Geniz Zaman- Şimdiki Zaman Olumsuzu · 78
/md/ > /mt/ · 22
{-mIş} · 80, 82, 99
{-mIş} Ekli Duyulan /Öğrenilen Geçmiş Zaman · 80
Miktar Zarfı · 52
{+(X)mXz} · 45

N

{-(X)n}· 29, 33, 34, 40, 51, 54
{-(X)n-}· 30
{-(X)nç}· 29
{-(X)nçU} · 29
/nd/ > /nt/ · 22
{+(X)n͡g} · 42

O

{-(O)k} · 28
ok/ök · 62

Ö

Öndamaksıllaşma · 21
ön͡gi ***"ayrı, başka, -dan/-den başka"*** · 60
Ötümsüzleşme · 22

P

{-(X)p} · 94, 95, 97
{-(X)pAn} · 95, 97
Pekiştirme Edatı · 62

R

/r/, /-Ir/, /-Ur/, /-Ar/, /-yUr/ EKLİ GENİŞ ZAMAN-ŞİMDİKİ ZAMAN · 71
{-(X)r} · 29, 72
{-(X)r-} · 31
{+rA} · 40, 41, 53
{+rA-} · 27
{+rA} eki ile kurulan yer zarfları · 53
/rd/ >/rt/ · 22

S

{+(s)i} · 43
{-sAr} · 98
Sayı Sıfatı · 49, 50
Sıfat · 24, 25, 47, 99, 100
Sıfat Fiil · 99
{+sIg} · 25
Sıra Sayı Sıfatı · 50
Sıralama Yolu İle Oluşan Birleşik Cümleler · 108
{+si-} · 31
Soru Zamiri · 58
Söz Başında Bulunan Uzun /a/ Ünlüsü · 16
Sürme Görünüşü · 89

Ş

{-(X)ş} · 29
{-(X)ş-} · 31
Şahıs Unsurları ve Şahıs Ekleri · 63

T

/t/ Ünsüzü · 19
{+(X)t} · 32
{-(X)t-} · 31
/tA/ · 37, 38
takı · 34, 37, 42, 43, 54, 60, 64, 76, 77, 78, 89, 92, 96, 99, 103, 109
Tasarlama Kipleri · 83
tegi *"-a kadar"* · 61
Tekik 1. Şahıs İyelik Eki · 41
Tekil 1. Kişi Emir Kipi · 83
Tekil 2. Kişi Emir Kipi · 84
Tekil 2. Kişi Olumsuz Emir Kipi · 85
Tekil 3. Kişi Emir Kipi · 84
Teklik 1. Şahıs · 55, 63, 68
Teklik 1. Şahıs Zamiri · 63
Teklik 2. Şahıs · 42
Teklik 2. Şahıs İyelik Eki · 42
Teklik 3. Şahıs · 43, 56, 64, 69
Teklik 3. Şahıs İyelik Eki · 43
/+tı/ eki ile kurulan zaman zarfları · 54
{+tI} · 26
{-tUr-} · 32

U

{-(U)k} · 28
udu · 58, 59, 62, 66, 69, 73, 79, 88, 91, 105, 111
Utru · 34, 37, 43, 44, 46, 47, 48, 50, 61, 62, 64, 65, 67, 69, 72, 74, 76, 79, 80, 81, 88, 93, 94, 96, 97, 98, 103, 104, 106, 109
Uzun /a:/ Ünlüsü · 16, 17
Uzun /u:/ · 17
Uzun /ü:/ · 17

Ü

ü > i · 20
üçün "için, nedeniyle, uğruna" · 60
Ünlü Değişimleri · 20
Ünlü Düşmesi · 20
Ünlüler · 16
Ünsüz Değişmeleri · 21
Ünsüzler · 18
üze "üzerine, üzerinde" · 59

V

Vasıflandırma Sıfatları · 47

Y

{-(y)U} · 93
yana *"yine, ve, da"* · 61
Yer zarfı · 53
Yeterlilik Kipi · 86
Yuvarlaklaşma · 20
Yüklemi Olumsuz Eylem Biçimi Olan Cümleler · 108
Yüklemi Yok "Yok, Mevcut Değil, Olmaz" Sözcüğü İle Biten Cümleler · 108
Yüklemine Göre Cümleler · 101

Z

[-(X)z-} · 32
Zaman Zarfı · 54
Zamir · 46, 55, 63, 80, 83, 86
Zamir Kökenli Şahıs Unsurları · 63
Zamir n'si · 46
Zarf · 50, 60, 91
Zarf Fiil + Kal- Fiili · 91
Zarf Fiil + Tasviri Fiil · 91

6. KAYNAKÇA

AĞCA, Ferruh (2006), "Maniheist ve Budist Türkçe Metinlerin Tarihlendirilmesinde Kullanılan Ölçütler", *Türkbilig,* S. 12, s. 3- 37.

AĞCA, Ferruh (2006), "Manihesit ve Budist Çevre Türkçe Metinlerin Tarihlendirilmesi Üzerine Görüşler", *A. Ü. DTCF Çağdaş Türk Lehçeleri Bölümü, V. Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu, (Basılmamış Bildiri).*

AĞCA, Ferruh (2009), "11-12. Yüzyıllara Ait Maniheist- Budist ve İslami Türkçe Metinlerin Ses ve Şekil Özelliklerine Göre Eski Türkçe Kavramı ve Sınırları", *Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü,* C. 2/1, s. 1- 47.

AĞCA, Ferruh (2010), *Budist Türk Çevresi Metinlerinde Olumsuzluk ve Yokluk Şekilleri,* Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara.

AĞCA, Ferruh (2012), "Eski Türkçe Metinlerde /ŋ/~/g/ Değişkenliği Üzerine", *Türkbilig,* s.69- 82.

AĞCA, Ferruh (2014), "Eski Uygurca Metinlerin Tarihlendirilişi İle İlgili Tespitler", *A. Ü. DTCF Türkoloji Dergisi,* 21/1, s. 1- 14.

AĞCA, Ferruh (2019), "Eski Uygurcada Gerçekten /n/ Diyalekti ve /y/ Diyalekti Var Mı?", *Eski Türkçenin İzinde Türkiye'de Eski Türkçe Çalışmaları,* Ankara, Akçağ Yayınları, s. 33- 48.

AKALIN, Mehmet (1979), *Tarihi Türk Şiveleri,* Ankara.

ALYILMAZ, Cengiz (2013), "Köktürk Harfli Eski Türk Yazıtlarının Kırgızlar Açısından Önemi", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi,* S. 2/4, s. 1- 26.

ASLAN, Sema (2004), "Talat Tekin, Irg Bitig Eski Uygurca Fal Kitabı", *İlmi Araştırmalar,* Sayı 18/2004: s.151-161.

ARAT, Reşit Rahmeti (1987), "Türklerde Zaman ve Vakit Tespiti", *Makaleler,* I, Ankara, s. 165- 179.

AYDIN, Erhan ve GÜNER, Galip (2007), "Köktürk Harfli Metinler ve Köktürklerle İlgili Türkiye'de Yayımlanmış Çalışmalar Bibliyografyası (Deneme)", *Belleten,* s. 33- 82.

AYDIN, Erhan (2017), "Söz Varlığı Açısından Yenisey Yazıtlarının Moğolistan Yazıtlarından Farklılıkları Üzerine Notlar", *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD),* 1,1, s. 49.

AYDIN, Erhan (2018), "Türk Runik Harfli Uygur Yazıtlarının İçeriği ve Üzerindeki Çalışmalar", *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırma Dergisi*, 7/15, s. 1- 22.

AYDIN, Erhan (2019), *Orhon Yazıtları*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.

BANG, Wilhelm (1996), *Köktürkçeden Osmanlıcaya*,(Çev. Tahsin Aktaş), Türk Dil Kurumu Yayınları.

BANGUOĞLU, Tahsin (1974), *Türkçenin Grameri*, İstanbul.

BAYAT, Fuzuli (2006), "Irg Bitig Metninin Poetik Yapısı", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2006: s.40-65.

BENZER, Ahmet (2012), *Türkçede Zaman, Görünüş ve Kiplik*, Kabalcı Yayınları, İstanbul.

CAFEROĞLU, Ahmet (1984), *Türk Dili Tarihi I*, Enderun, İstanbul.

CAFEROĞLU, Ahmet (1968), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü,* TDK, İstanbul

CARLOTA, S. Smith (1997), *The Parameter of Aspect*, Kluwer, Dordrecht.

CLAUSON, Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre- Thirteenth- Century Turkish,* Oxford.

COMRIE, Bernard (1976), *Aspect,* Cambridge.

ÇAĞATAY, Saadet (1947), "Eski Osmanlıcada Fiil Müştakları", *A.Ü. DTCF Dergisi*, 5(4), 354- 368.

DEPE, Deniz (2020), "Türkçü Dergilerde Runik Harfli Yazıtlar", *Türkbilig*, C. 20/40, s. 189- 196.

DİLAÇAR, Agop (1974), *Türk Fiilinde Kılınış, Görünüş ve Dilbilgisi Kitaplarımız,* Türk Dili Belleten, Ankara.

ERASLAN, Kemal (2012), *Uygur Türkçesi Grameri*, TDK, Ankara

ERCİLASUN, Ahmet Bican (1984), *Kutadgu Bilig Grameri: Fiil*, Gazi Üniv. Yayınları, Ankara

ERCİLASUN, Ahmet Bican (2011*), Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara

ERDAL, Marcel (1977), "Irk Bitig Üzerine Yeni Notlar", *TDAY Belleten*, ss. 87- 119.

ERDAL, Marcel (1991), *Old Turkic Word Formation*, A Functional Approach to the Lexicon, Volume I, Otto Harrassowitz- Wiesbaden.

ERDAL, Marcel (2004), *A Grammar of Old Turkic*, Brill, Leiden.

ERGİN, Muharrem (2008), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul.

GABAİN, Annemarie von (1974), *Alttürkische Grammatik*, Wiesbaden.

GABAİN, Annemarie von (1979), "Eski Türkçe", *Tarihi Türk Şiveleri,* (Haz. Mehmet Akalın), Ankara.

GABAİN, Annemarie von (2000), *Eski Türkçenin Grameri*, TDK, Ankara

GEÇERLER, Yasemin (2015), *Eski Türkçede Görünüş*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

GÖMEÇ, Saadettin (1998), "Şamanizm ve Eski Türk Dini", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 4/4, s. 38- 52.

HAMİLTON, James Russel (1998), *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, (Çev. Vedat Köken), TDK, Ankara.

KARAAĞAÇ, Günay (2012), *Türkçenin Dil Bilgisi*, Akçağ Yayınları, Ankara.

KAYA, Ceval (2008), "Irk Bitig'de Falcılık", *Kültür Tarihimizde Gizli Diller ve Şifreler,* (Ed. Emine Gürsoy, Naskali- Erdal Şahin) içinde s. 359- 368, İstanbul.

JOHANSON, Lars (1971), *Aspekt in Türkischen*, Verstudien zu einer Beschreibung des türketürkischen Aspektsystems, Upsala.

KORKMAZ, Zeynep (1992), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara.

KORKMAZ, Zeynep (2014), *Türkiye Türkçesi Grameri- Şekil Bilgisi*, Ankara.

KORMUŞİN, İgor., MOZİOĞLU Emine., ALİMOV Risbek ve YILDIRIM Fikret (2016), *YeniseyAltay- Kırgızistan Yazıtları ve Kâğıda Yazılı Runik Belgeler,* Bilgesu Yayınları, Ankara.

MANSUROĞLU, Mecdut (2012), "Türkiye Türkçesinde Söz Yapımı Üzerinde Notlar", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 4/3, S. 215- 229.

ÖGEL, Bahaeddin (1978), *Türk Kültür Tarihine Giriş I*, Ankara, Kültür Bakanlığı.

ÖGEL, Bahaeddin (1984), *Türk Kültür Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

ÖGEL, Bahaeddin (1993), *Türk Mitolojisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

ÖZÖNDER BARUTÇU, F. Sema (2002), "Eski Türklerde Dil ve Edebiyat", *A.Ü. DTCF*, C.3, s. 457-492.

SERTKAYA, Osman Fikri (1995*), Göktürk Tarihinin Meseleleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

SERTKAYA, Osman Fikri (2008), "Göktürk (Runik) Harfli Yazıtların Envanter, Alfabe, Bibliyografya Problemleri Üzerine", *Dil Araştırmaları Dergisi*, c. 2/2, s. 7-34.

STEBLEVA İ. V. (2001), "Eski Türkçe Fal Kitabı Irk Bitig'de Sembollerin Kavramsal Temeli", *Türkoloji Dergisi* 1/14, s. 195-212.

ŞAHİN, Cüneyt Can (2018) "Fikret Yıldırım Irg Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerin Dili", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, S.12, s. 226-230.

TEKİN, Talat (1988), *Orhon Yazıtları,* TDK Yayınları, Ankara.

TEKİN, Talat (1995), *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, İstanbul.

TEKİN, Talat (1997), *Tarih Boyunca Türkçenin Yazımı*, Simurg Yayınları, Ankara.

TEKİN, Talat ve ÖLMEZ Mehmet (2003), *Türk Dilleri Giriş*, Yıldız Dil ve Edebiyat Dizisi 2, İstanbul.

TEKİN, Talat (2003), *Orhon Türkçesi Grameri*, İstanbul.

TEKİN, Talat (2003), "Üçüncü Kişi İyelik Eki Üzerine", *Makaleler*; I, Altayistik, Ankara, s. 131-138.

TEKİN, Talat (2003), "Üze Zarfı Hakkında", *Makaleler*; I, Altayistik, Ankara, s. 197-204.

TEKİN, Talat (2013), *Tarihi Türk Yazı Dilleri: Makaleler II*, TDK Yayınları, Ankara.

TEKİN, Talat (2017), *Irk Bitig: Eski Uygurca Fal Kitabı*, TDK Yayınları, Ankara.

TEKİN, Şinasi (1992), "Eski Türkçe", TDEK, Ankara, s. 69- 119.

TEKİN, Şinasi (1993), *Kuanşi im Pusar*, TDK Yayınları, Ankara.

TEZCAN, Semih (1978), "En Eski Türk Dili ve Yazını", *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, Ankara, s. 271- 323.

TUGUŞEVA, L. Yu (2012), "Türk Runik Alfabesinin Kökenleri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*;1, 79.

7. ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı SOYADI: Gamze ÇELİKELOĞLU

Doğum Yeri ve Tarihi: İzmir, 27/07/1989

İletişim Bilgileri

E-posta adresi: gcgamzecan@gmail.com

Telefon nu : 0555 502 59 30

Eğitim Bilgileri

Lisans : **Trakya Üniversitesi**

21.06.2012

Anadolu Üniversitesi

Açık öğretim Fakültesi Adalet

11.2013-…

Yüksek Lisans: **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi**

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Yüksek Lisans

09.2020- …

İş Deneyimleri

- **Edirne Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi**

  Stajyer Öğretmen (01.03.2012 / 01.06.2012)
- **Ziya Baran Akademi (İzmir)**

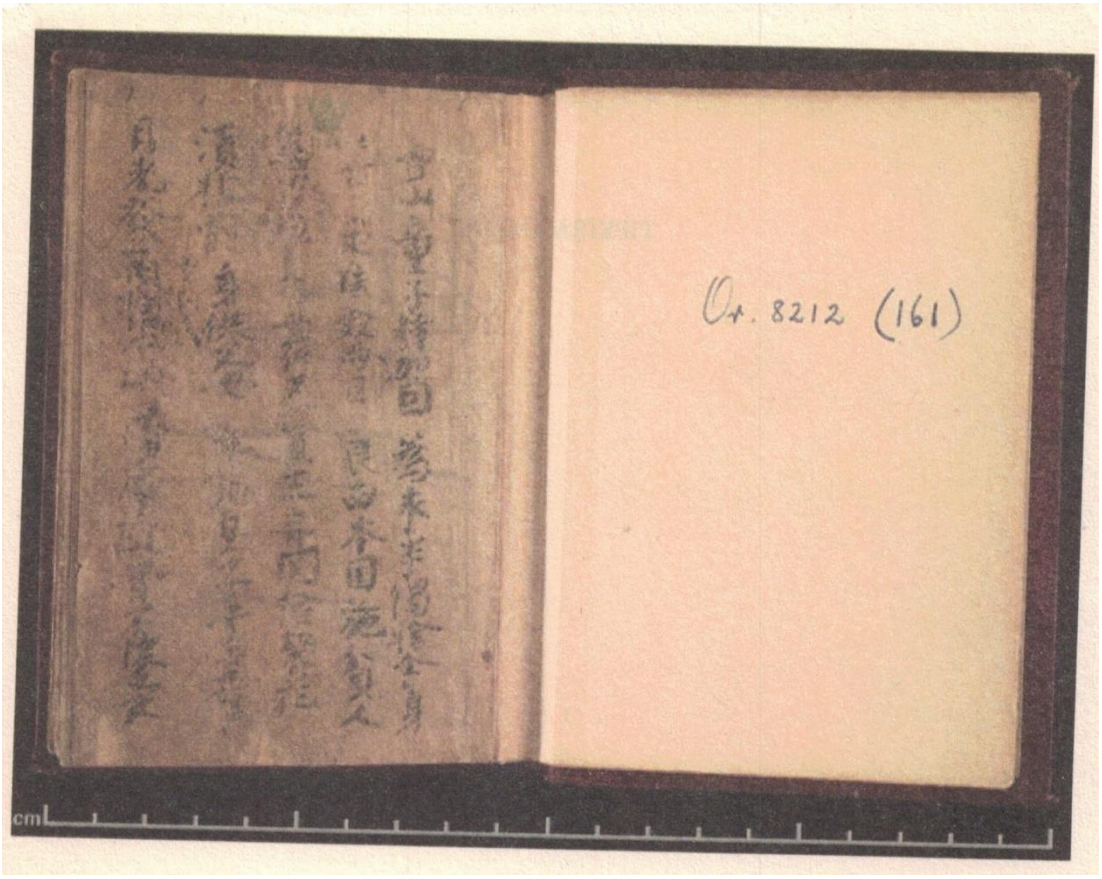
Türkçe Öğretmeni / Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni (08.2013 – 09.2013)

- **Özel İzmir Sınav Dergisi Dershaneleri (İzmir)**
  Türkçe Öğretmeni / Türk Dili ve Edebiyatı Zümre Bölüm Başkanı (09.2013 – 09.2016)
- **Tek Ada Eğitim Kurumları (İzmir)**
  Tek Ada Temel Lisesi Türkçe/ Türk Dili ve Edebiyatı Zümre Bölüm Başkanı (01.2016 – 06.2016)
- **Yeni Yol Eğitim Kurumları (Eskişehir)**
  Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni (09.2016 – 09.2019)
- **Eskişehir Gelişim Okulları (Eskişehir)**
  Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni (09.2019 – 09.2021)

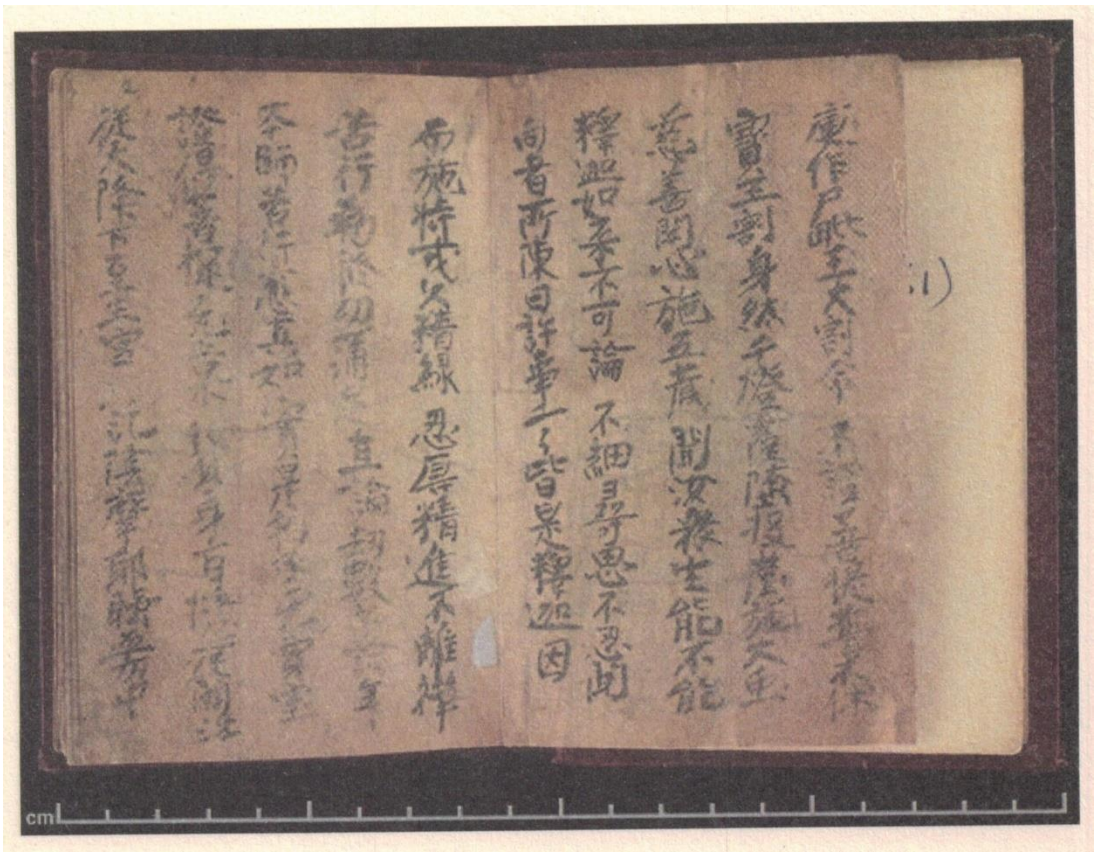
Sertifika ve Seminer Bilgileri

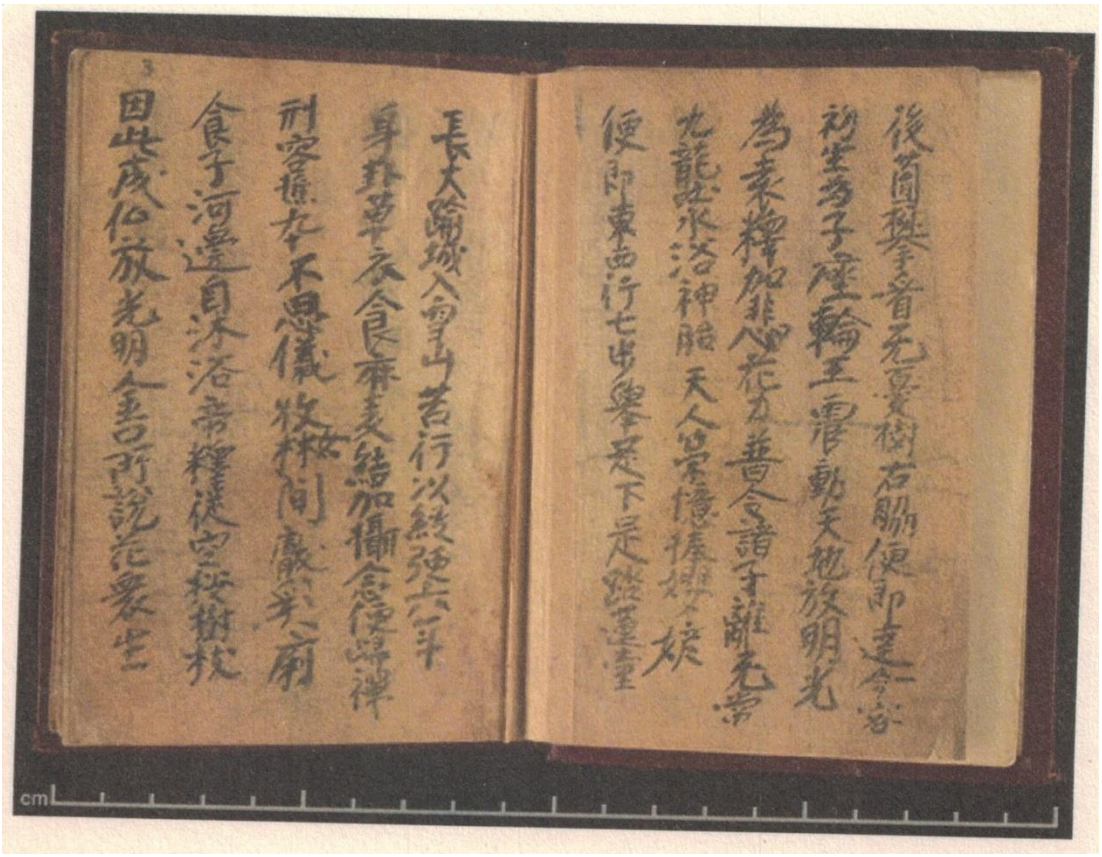
- **Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Sertifika Programı**
  Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi, 15.01.2018 – 02.02.2018
- **Pedagojik Formasyon**
  Trakya Üniversitesi Pedagojik Formasyon 13.09.2010 – 11.06.2012
- **Okul Öncesi Öğretmenliği**
  Halk Eğitim Merkezi Okul Öncesi Öğretmenliği Sertifika Programı - 11.2012 (60 saat)
- **Hızlı Okuma ve Anlama Teknikleri**
- Özel Kurs Programı Hızlı Okuma ve Anlama Teknikleri Eğitimi - 05.2009 (30 saat)

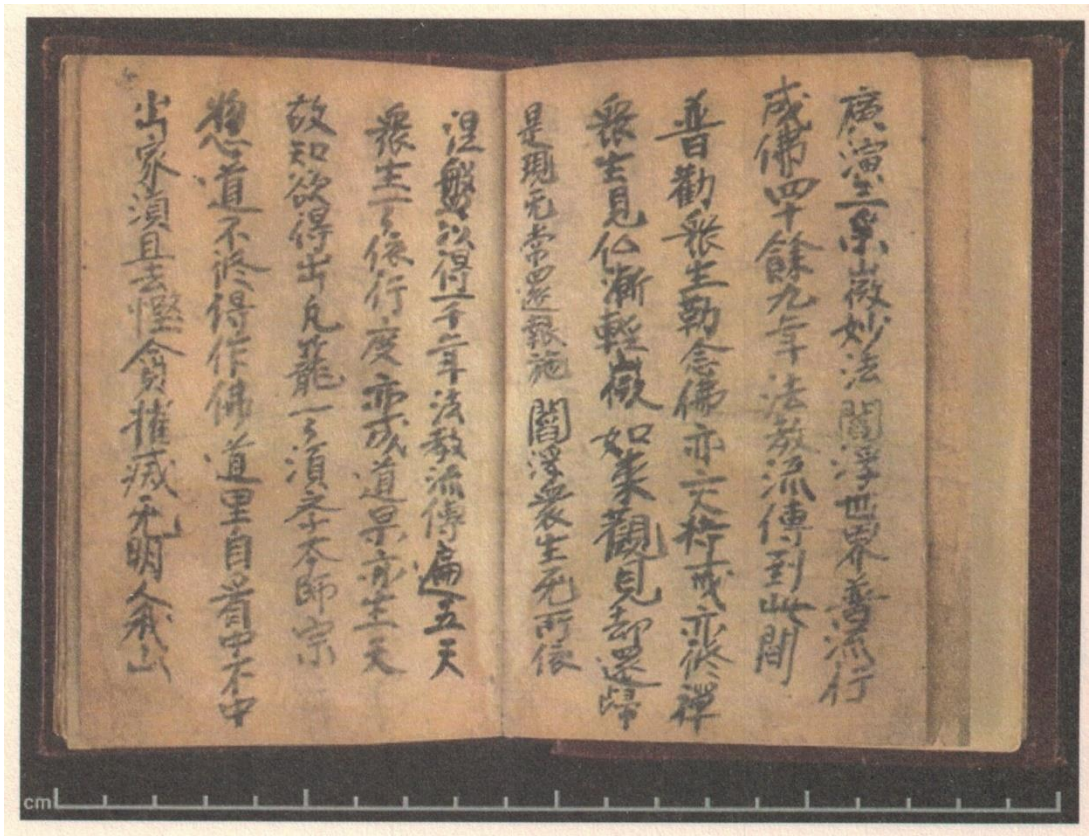
8. TIPKIBASIM [1]

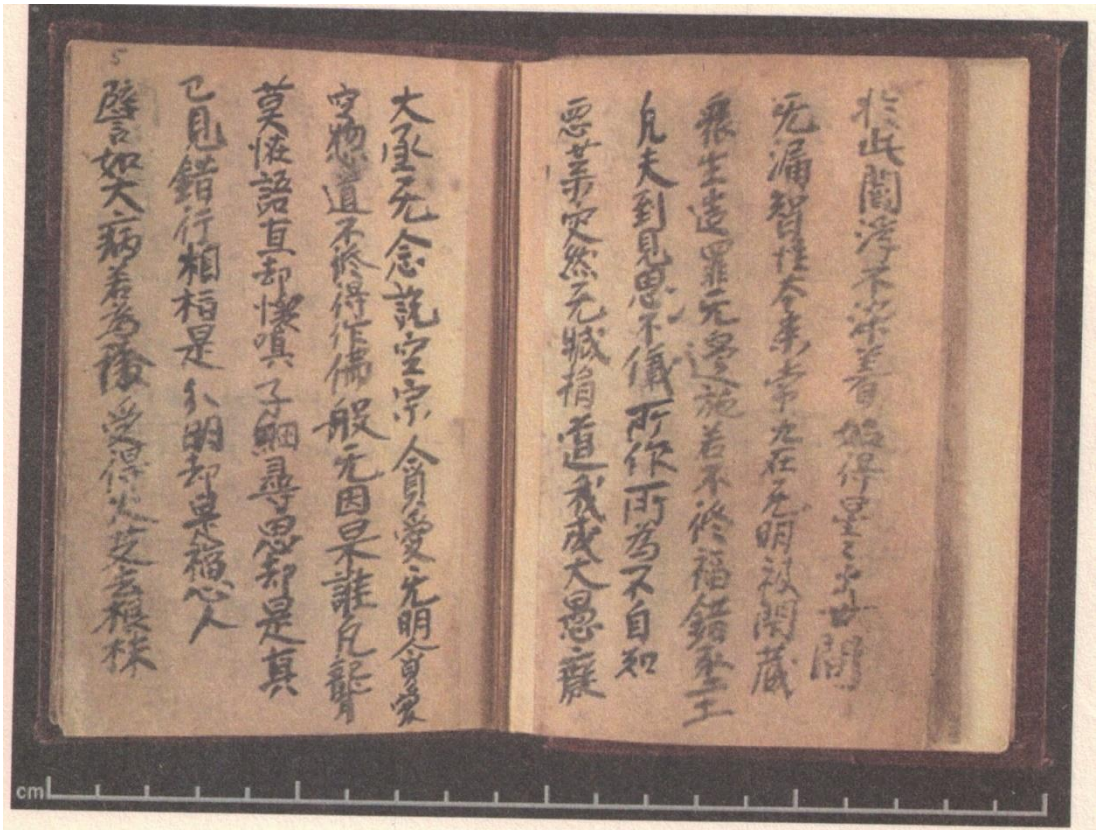

[1] Irk Bitig kitabının tıpkıbasım metni Talat Tekin'in *IRK BİTİG, Eski Uygurca Fal Kitabı*, TDK Yay. Ankara, 2017 kitabından alınmıştır.

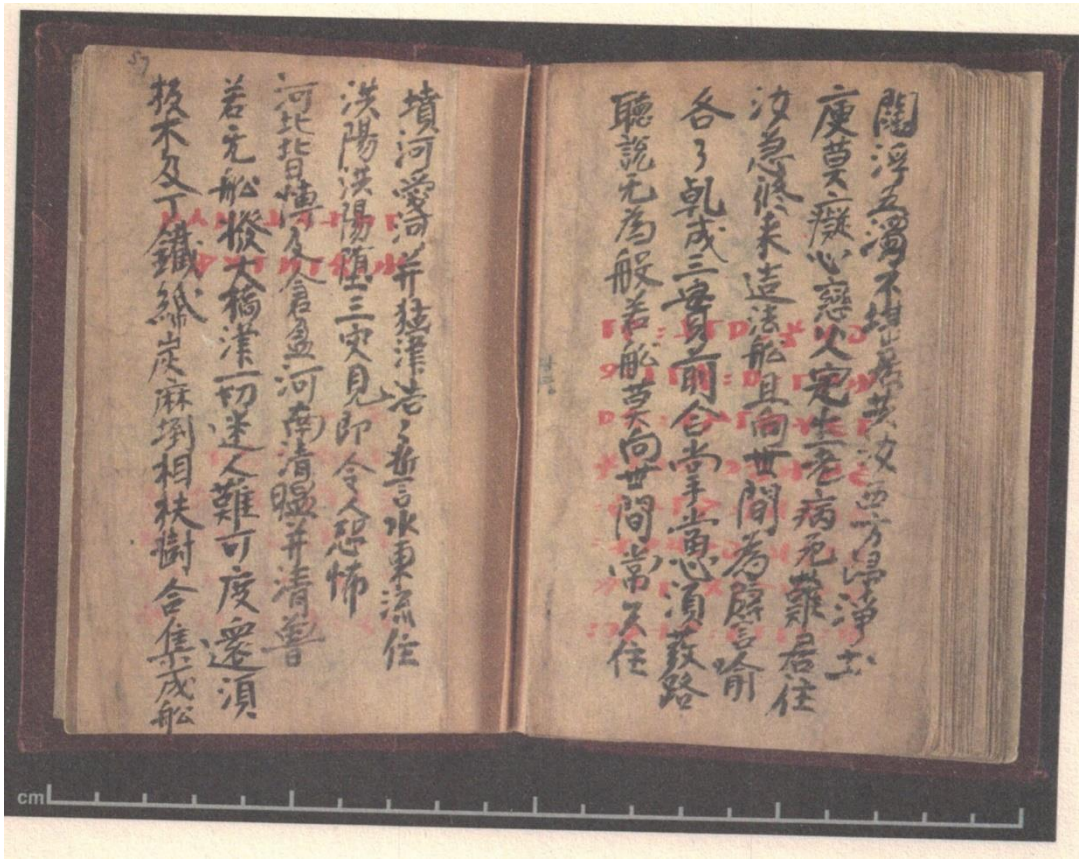
36
cm

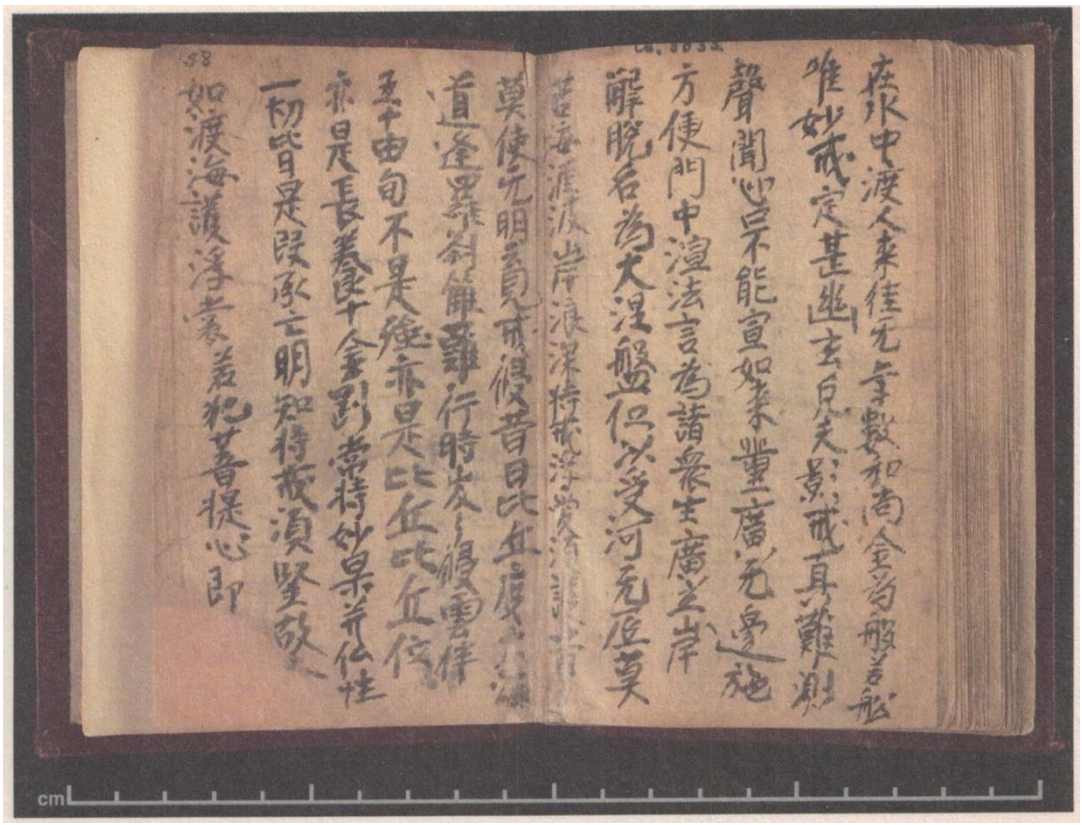
38
cm

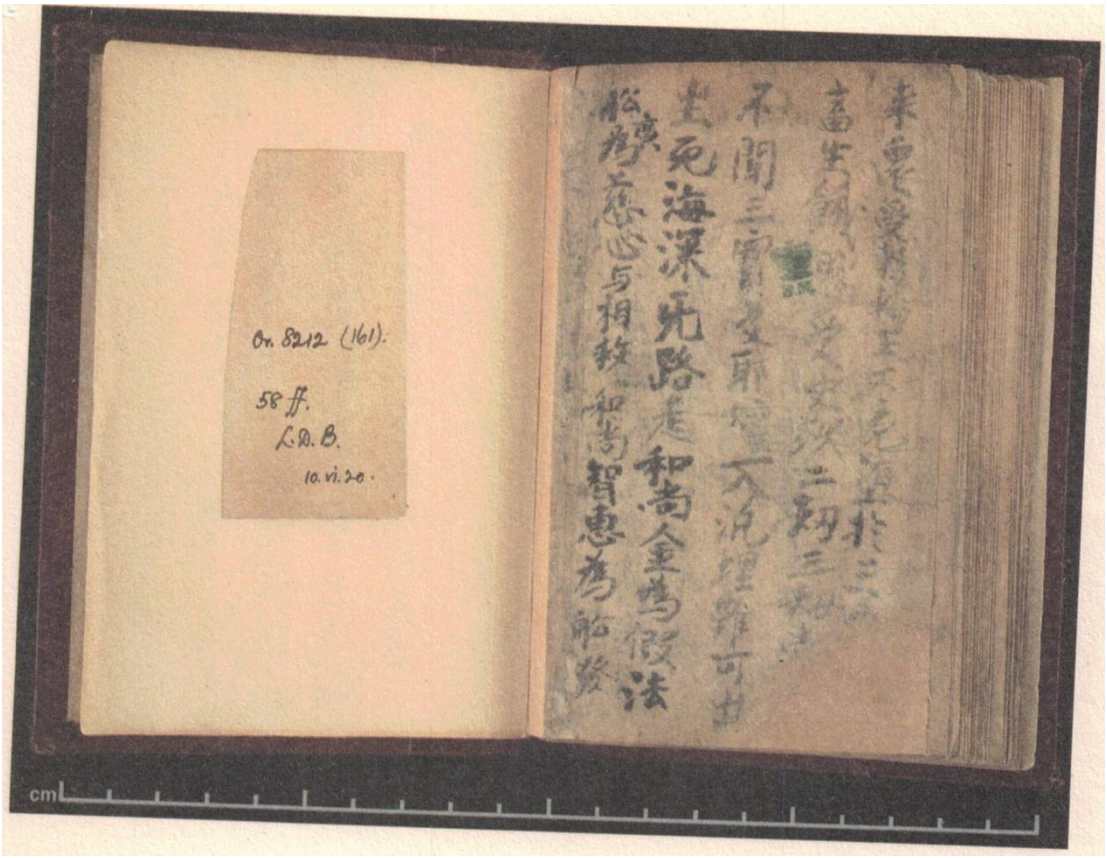
43
cm

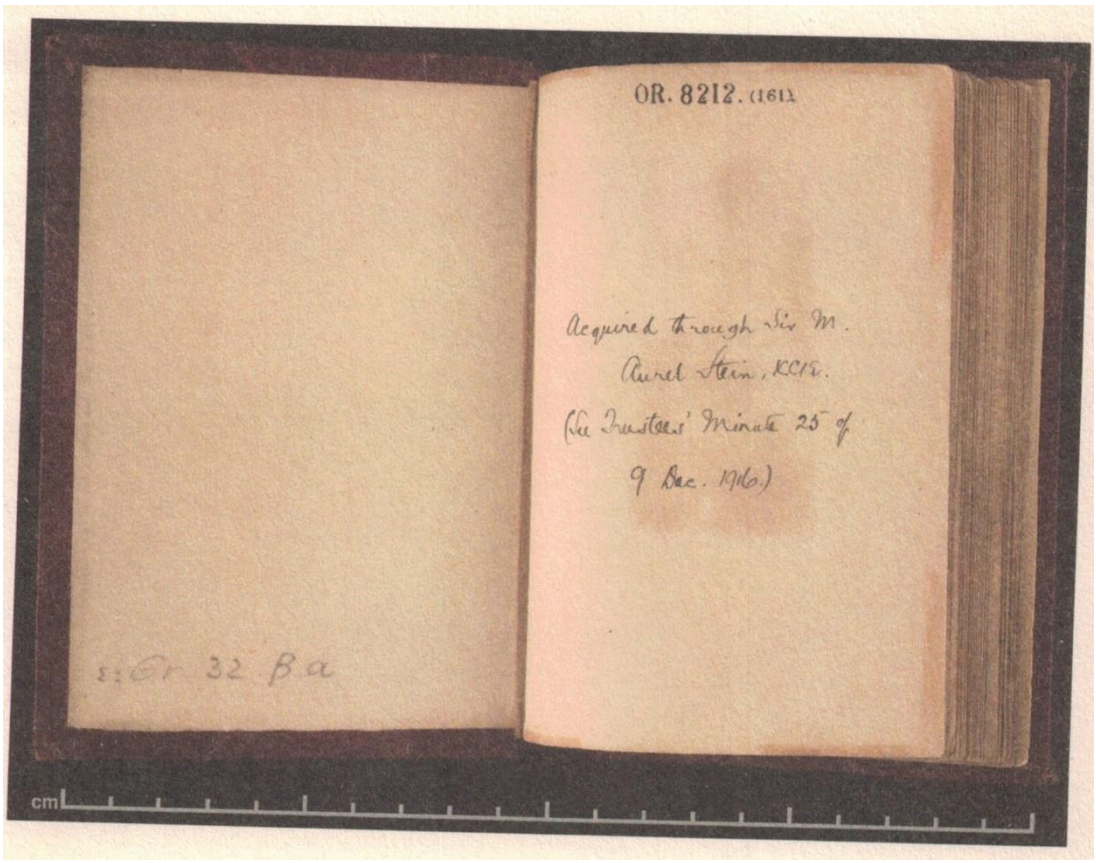
45
cm

Or. 8212 (161).
58 ff.
L.D.B.
10.vi.20.

OR. 8212. (1611)
Acquired through Sir M.
Aurel Stein, KCIE.
(See Trustees' Minute 25 of
9 Dec. 1916.)
1:Or 32 βa
cm